

การศึกษาเชิงลึกว่าด้วย เรื่องนี้สิน เกษตรกรไทย

การศึกษาเชิงลึกว่าด้วยเรื่องหนังสือสันเขตรกรไทย

ผู้เขียน เบลญจพรรณ เอกะสิงห์

การศึกษาเชิงลึกว่าด้วยเรื่องหนังสือสันเขตรกรไทย. 2564.

1) หนังสือเรือนเขตรกร 2) เขตรกรไทย 3) รายได้ครัวเรือน 4) การผลิตทางการเกษตร

พิมพ์ครั้งแรก 2564

เลขมาตรฐานสากลประจำหนังสืออิเล็กทรอนิกส์: 978-616-398-643-6

ออกแบบปกและรูปเล่มโดย: พิสุทธิ์ กองกิจ

จัดทำโดย:

แผนงานยุทธศาสตร์เป้าหมาย (Spearhead)
ด้านสังคม คนไทย 4.0 คณะเศรษฐศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ สนับสนุนโดยสำนักงาน
การวิจัยแห่งชาติ

© สงวนลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2564 โดยสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ

เนื้อหาของหนังสือเล่มนี้มาจากบทความเรื่อง “การศึกษาเชิงลึกว่าด้วยเรื่องหนังสือสันเขตรกรไทย” ภายใต้แผนงานยุทธศาสตร์เป้าหมาย (Spearhead) ด้านสังคม คนไทย 4.0 สนับสนุนโดยสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.)

การศึกษาเชิงลึก ว่าด้วยเรื่องนี้ เกษตรกรไทย

โดย: เบญจพรรณ เอกะสิงห์

ภายใต้แผนงานยุทธศาสตร์เป้าหมาย (Spearhead) ด้านสังคม
แผนงานคนไทย 4.0

สนับสนุนโดย: สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.)

พฤษภาคม 2563

สารบัญ

---

1. บทนำ **4** / 2. วัตถุประสงค์ของงาน
วิจัย **6** / 3. เรารู้อะไรบ้างเกี่ยวกับหนี้
ครัวเรือนเกษตร **7** / 4. วิธีการศึกษา
16 / 5. ผลการศึกษา **19** / 6. มูลเหตุ
แห่งหนี้ **44** / 7. เกษตรกรมีทางเลือก
และการจัดการการเงินของครัวเรือน
อย่างไร **52** / 8. สถาบันการเงินมี
จุดแข็ง จุดอ่อน และควรปรับปรุง
ด้านใด **58** / 9. สรุปและวิจารณ์ผล **63**
/ 10. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย **67**
-

การศึกษาเชิงลึก ว่าด้วยเรื่องนี้ เกษตรกรไทย¹

เบญจพรณ เอกะสิงห์

¹ รายงานนี้เป็นรายงานที่สรุปและเรียบเรียงจากรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์เสนอต่อสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.) ภายใต้แผนงานยุทธศาสตร์เป้าหมาย (Spearhead) ด้านสังคม คนไทย 4.0 ของ 3 โครงการ คือ

1) อีกรวมสี่ อันทอง และนิรันดร์ฤกษ์ ปาทาน, 2563. สภาพเศรษฐกิจและการะหนีสินของครัวเรือนเกษตรบนพื้นที่สูง จังหวัดน่าน

2) ประทานทิพย์ วัฒน บุษรา สันนิรันดร์ฤกษ์ นัทธมน ธีระกุล และพิรณงษ์ ปรานบุรี, 2563. การจัดการการเงินของครัวเรือนเกษตรกรในภาคเหนือตอนบนของไทย

3) ศิวาพร ฟองทอง, 2563. การจัดการการเงินของครัวเรือนเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

1

บทนำ

การศึกษาที่ผ่านมาแสดงให้เห็นว่า ครุว์เรือนเกษตรกรกำลังเผชิญกับการมีหนี้เร็ว สูง นาน และขาดการออม ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะว่า เกษตรกรมีรายได้ไม่เพียงพอที่นำมาสู่การออม เนื่องจากเผชิญกับอัตราค่าไรต่ำ เพราะต้นทุนการผลิตสูง และมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น รวมทั้งความผันผวนของราคาผลผลิต และภาระการใช้จ่ายที่สูงขึ้นในเรื่องการศึกษาของสมาชิกในครุว์เรือน ซึ่งยังคงหนึ่งในเป็นปัจจัยที่กำหนดการเป็นหนี้ของครุว์เรือนเกษตรกร ปัจจัยต่างๆ เหล่านี้ยังนำมาสู่การพอกพูนหนี้สินของครุว์เรือนเกษตรกร (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2562; โสมรศม์ จันทร์ตน์ และคณะ, 2562) ครุว์เรือนเกษตรกรยังคงมีความสามารถในการชำระหนี้ต่ำ และขาดแรงงานที่เป็นคนรุ่นใหม่เข้ามาเติมเต็มภาคการเกษตรอย่างต่อเนื่อง ซึ่งอาจเป็นอุปสรรคสำคัญที่มีผลต่อการส่งเสริมเทคโนโลยีและนวัตกรรมใหม่ๆ ของการผลิตทางการเกษตร (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2562) ภาคการเกษตรกำลังเผชิญกับปัญหาแรงงานสูงวัย เกษตรกรส่วนใหญ่ของประเทศเป็นเกษตรกรรายย่อย โดยครึ่งหนึ่งของครุว์เรือนเกษตรกรมีที่ดินทำกินไม่ถึง 10 ไร่ และขนาดของที่ดินทำกินมีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่อง ส่วนใหญ่ยังไม่สามารถเข้าถึงระบบชลประทานและแหล่งน้ำได้

สำหรับโครงสร้างการผลิตภาคการเกษตรนั้นแรงงานเกษตรต่อไร่ของครุว์เรือนลดลง ในขณะที่จำนวนครุว์เรือนที่ใช้เครื่องจักรกลเพิ่มมากขึ้น (โสมรศม์ จันทร์ตน์ และคณะ, 2562) ครุว์เรือนชนบทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือสมาชิกวัยแรงงานมักย้ายถิ่นออกไปหางานทำในพื้นที่อื่น เหลือเพียงสมาชิกที่เป็นผู้สูงอายุและเด็กอาศัยอยู่ในครุว์เรือนเดิม (นราพงศ์ ศรีวิศาล และคณะ, 2561) พ่อแม่วัยแรงงานไม่ได้อาศัยอยู่ในครุว์เรือน แต่ส่งเงินกลับมาให้ครุว์เรือนได้ใช้จ่าย การใช้จ่าย

ด้านการศึกษาของบุตรที่ศึกษา ยิ่งเรียนในระดับที่สูงขึ้นค่าใช้จ่ายยิ่งสูงขึ้น หนี้ครัวเรือนที่มีแนวโน้มสูงขึ้นนั้นเกิดจากครัวเรือนไม่มีความสามารถเพียงพอที่จะปลดหนี้ หรือการเข้าถึงสินเชื่อที่มากเกินไปของครัวเรือนเกษตรกร (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2562)

แม้ว่ารายได้ของครัวเรือนเกษตรกรจะเพิ่มสูงขึ้น แต่เมื่อหักค่าใช้จ่ายต่างๆ ของครัวเรือนแล้ว รายได้ที่คงเหลือในแต่ละปีก็ยังไม่เพียงพอที่จะชำระหนี้คงค้างได้หมด ทำให้ภาระหนี้สินของครัวเรือนเกษตรกรยังคงเพิ่มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง สำนักงานสถิติแห่งชาติ (2560) พบว่าขนาดของหนี้สูงขึ้นอย่างรวดเร็วในทุกภาคโดยเพิ่มขึ้นราว 2 เท่าหรือมากกว่า 2 เท่า ในช่วง พ.ศ. 2550-2558 แม้ว่าสัดส่วนครัวเรือนที่เป็นหนี้ลดลงเล็กน้อยในช่วงเดียวกัน โดยในปี พ.ศ. 2558 ยอดหนี้เฉลี่ยเพิ่มขึ้นจากครัวเรือนละ 107,262 บาทในครัวเรือนที่มีหนี้ ในปี พ.ศ. 2550 เพิ่มขึ้นเป็น 200,689 บาท ในปี พ.ศ. 2558 สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร (2563a) ระบุว่าในปี พ.ศ. 2558 เงินสดคงเหลือก่อนการชำระหนี้ของครัวเรือนเกษตรกรมีเพียง 53,430 บาทต่อครัวเรือนเท่านั้น เพิ่มขึ้นเป็น 87,415 บาทต่อครัวเรือน ในปี พ.ศ. 2562 ในขณะที่หนี้เพิ่มขึ้นจาก 117,346 บาทต่อครัวเรือน ในปี พ.ศ. 2558 เป็น 221,490 บาทต่อครัวเรือนใน ปี พ.ศ. 2562 อัตราการเพิ่มของหนี้สูงถึงร้อยละ 47 ในขณะที่รายได้สุทธิของครัวเรือนเกษตรกร เพิ่มขึ้นเพียง ร้อยละ 9 จะเห็นได้ว่า ปัญหาหนี้เป็นปัญหาที่สำคัญของภาคเกษตรไทยที่ต้องการการแก้ไขปัญหาลดหนี้และบรรเทาภาระหนี้

ในขณะเดียวกัน มีการเปลี่ยนแปลงทางการผลิต เศรษฐกิจและสังคมอย่างมากในปัจจุบันที่มีผลต่อการบริหารจัดการการเงินของครัวเรือนเกษตรกรที่อาจทำให้ครัวเรือนเกษตรกรติดกับดักวัฏจักรของการเป็นหนี้ซ้ำซาก ขณะเดียวกันความแตกต่างของข้อจำกัดทางการผลิต เศรษฐกิจและสังคม และทัศนคติของเกษตรกรในระดับครัวเรือนอาจเป็นหนึ่งในปัจจัยที่ทำให้พฤติกรรมการก่อหนี้และการบริหารจัดการหนี้สินของครัวเรือนเกษตรกรมีความแตกต่างกัน ระบบพืชหรือชนิดพืชที่เกษตรกรปลูกเพื่อสร้างรายได้มีส่วนสำคัญต่อความสามารถลดหนี้สินของครัวเรือนเกษตรกร ดังนั้นโครงการวิจัยชุดนี้ จึงมีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาถึงการบริหารจัดการการเงินของครัวเรือนที่มีแบบแผนการผลิตที่แตกต่างกัน โดยพิจารณาจากพืชที่ครัวเรือนเลือกเพาะปลูก ศึกษาพฤติกรรมการก่อหนี้และการบริหารจัดการหนี้สินของครัวเรือนเกษตรกร จะทำให้ทราบถึงเงื่อนไขที่ทำให้ครัวเรือนเกษตรกรอาจติดกับดักของการเป็นหนี้ซ้ำซาก และศึกษาถึงนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการก่อให้เกิดหรือลดหนี้ของเกษตรกร

2

วัตถุประสงค์ ของงานวิจัย

โครงการวิจัยชุดนี้อยู่ในแผนงานยุทธศาสตร์เป้าหมาย (Spearhead) ด้านสังคม คนไทย 4.0 ของสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.) มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาภาวะหนี้สินของครัวเรือนเกษตรกรในเชิงลึก ครอบคลุมถึงลักษณะและแบบแผนการผลิตทางการเกษตรของครัวเรือน ที่มาของรายได้และการใช้จ่าย หนี้สินของครัวเรือนเกษตรกร และการจัดการการเงินของครัวเรือนเกษตรกร รวมทั้งศึกษาพฤติกรรมการก่อหนี้และการบริหารจัดการหนี้สินของครัวเรือนเกษตรกร และนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการก่อหนี้หรือลดหนี้ของเกษตรกร

3

เรารู้อะไรบ้าง เกี่ยวกับหนี้ครัวเรือน เกษตร

หนี้สินพอกพูน

สำนักงานสถิติแห่งชาติ (2560) รายงานว่า ในปี พ.ศ. 2558 ครัวเรือนเกษตรร้อยละ 68 มีหนี้ แม้ว่าลดลงจากร้อยละ 78 ในปี พ.ศ. 2550 แต่ยอดหนี้เฉลี่ยเพิ่มขึ้นจากรวมครัวเรือนละ 107,262 บาทในครัวเรือนที่มีหนี้ ในปี พ.ศ. 2550 เพิ่มเป็น 200,689 บาท ในปี พ.ศ. 2558 โดยเป็นหนี้สินทางการเกษตรประมาณร้อยละ 56-70 ส่วนที่เหลือเป็นหนี้สินนอกภาคการเกษตร เช่น การซื้อทรัพย์สินในครัวเรือน และซ่อมแซมที่อยู่อาศัย เป็นต้น ขนาดของหนี้สูงขึ้นอย่างรวดเร็วในทุกภาคโดยเพิ่มขึ้นราว 2 เท่าหรือมากกว่า 2 เท่า ในช่วง พ.ศ. 2550-2558 ในปี พ.ศ. 2558 ครัวเรือนเกษตรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีสัดส่วนครัวเรือนที่เป็นหนี้ที่สูงที่สุด (ร้อยละ 76.7) แต่มีมูลค่าหนี้สินสะสมต่ำสุด คือเฉลี่ยอยู่ที่ 162,881 บาทต่อครัวเรือนที่มีหนี้ ในขณะที่ภาคใต้มีสัดส่วนครัวเรือนที่เป็นหนี้ที่น้อยที่สุด (ร้อยละ 54.2) แต่มีมูลค่าหนี้สะสมสูงสุด (เฉลี่ย 266,115 บาทต่อครัวเรือนที่มีหนี้) ส่วนภาคเหนือ มีสัดส่วนครัวเรือนที่เป็นหนี้ร้อยละ 68.8 มีมูลค่าหนี้สะสม 204,069 บาทต่อครัวเรือนที่มีหนี้ เช่นเดียวกับสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร (2561, 2563a) ที่พบว่าในปี พ.ศ. 2552 ครัวเรือนเกษตรมีหนี้สินเฉลี่ยเพียง 54,061

บาทต่อครัวเรือน เพิ่มเป็น 123,454 บาทต่อครัวเรือนใน ปี พ.ศ. 2559 และ 221,490 บาทต่อครัวเรือนในปี พ.ศ. 2562 โดยเพิ่มจาก 150,636 บาทต่อครัวเรือน ในปี พ.ศ. 2561 ถึงร้อยละ 47 เกษตรกรไทยยังคงต้องเผชิญกับภาระหนี้สินอันหนักหนาและยืดเยื้อเรื้อรังมากที่สุดทั้งๆ ที่รัฐบาลทุกยุคทุกสมัยพยายามแก้ไขปัญหามาอย่างต่อเนื่อง (สุกานดา กลิ่นขจร และ และนรรจ์ รื่นกวี, 2556) ในช่วงปี พ.ศ. 2556-2560 นอกจากนั้น พบว่า ภาระหนี้สินมีความสัมพันธ์กับความยากจน ครัวเรือนเกษตรกรที่มีสัดส่วนความยากจนมากที่สุดพำนักอาศัยอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 37 ของครัวเรือนเกษตรกรทั้งหมดของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รองมาคือ ภาคเหนือ ภาคกลาง และภาคใต้ ที่มีสัดส่วนครัวเรือนเกษตรกรที่ยากจนร้อยละ 26 14 และ 10 ของครัวเรือนเกษตรกรทั้งหมดในแต่ละภูมิภาค ตามลำดับ (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2557)

อย่างไรก็ตาม วีระชาติ กิเลนทอง (2561) รายงานถึงผลการดำเนินงานของชุดโครงการพัฒนาองค์ความรู้เศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนไทยที่ได้ใช้และพัฒนาฐานข้อมูลระดับครัวเรือนแบบตัวอย่างซ้ำรายเดือน (monthly panel data) เรียกว่า Townsend Thai Monthly Micro Data ซึ่ง Professor Robert M. Townsend และทีมงานได้พัฒนาขึ้นมาตั้งแต่ ปี ค.ศ. 1997 ครอบคลุมครัวเรือนเกษตรกรใน 4 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดลพบุรี ฉะเชิงเทรา บุรีรัมย์ และศรีสะเกษ หนึ่งในโครงการในชุดโครงการนี้ คือการศึกษาและวิเคราะห์การบริหารสินทรัพย์และความเสี่ยงของครัวเรือนไทยในชนบท ได้จัดทำรายงานสถิติเบื้องต้นจากข้อมูล Household Financial Accounting ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2542-2555 สร้างมาจากข้อมูลระดับครัวเรือนแบบตัวอย่างซ้ำรายเดือน สามารถวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงสภาพเศรษฐกิจของครัวเรือนไทยในชนบท พิจารณาจากความมั่งคั่งของครัวเรือน รายรับของครัวเรือน ทรัพย์สินของครัวเรือน หนี้สินของครัวเรือน และรายได้กับการบริโภคของครัวเรือน สามารถสรุปได้ว่าครัวเรือนในพื้นที่ศึกษา มีความมั่งคั่งเพิ่มขึ้น มีรายได้เพิ่มขึ้น มีทรัพย์สินที่เพิ่มขึ้น และมีหนี้สินเพิ่มขึ้นด้วยเช่นกัน แต่ครัวเรือนมีความสามารถในการชำระหนี้ที่ดี มีการจัดการบัญชีของครัวเรือนในเกณฑ์ที่ดี เนื่องจากครัวเรือนมีมูลค่าของทรัพย์สินโดยรวมมากกว่าหนี้สิน มีสัดส่วนหนี้สินต่อทรัพย์สิน (debt-to-equity ratio) ลดลง ซึ่งหนี้สินส่วนใหญ่จะถูกนำมาลงทุนในกิจการของครัวเรือน เมื่อเวลาผ่านไปกิจการของครัวเรือนได้รับผลกำไรจึงทำให้ครัวเรือนมีความสามารถในการชำระหนี้เพิ่มขึ้น จังหวัดลพบุรี ฉะเชิงเทรา และ ศรีสะเกษ มีความสามารถชำระหนี้ได้ดีกว่า จ.บุรีรัมย์ อย่างไรก็ตามผลวิเคราะห์และข้อสรุปที่ได้ของโครงการดังกล่าว ได้มาจากฐานข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาที่มีความละเอียดและต่อเนื่องระยะยาว และครอบคลุมบางจังหวัดเท่านั้น

บริบทนิยมภายใต้ภาวะความเสี่ยงทางการผลิต

ขณะที่สาเหตุของการก่อหนี้ของเกษตรกรอาจมาจากความต้องการบริโภคภายใต้กระแสนิยมเพื่อตอบสนองความบันเทิงและความสะดวกสบายในการดำรงชีพ และการประกอบอาชีพเกษตรที่เกี่ยวเนื่องกับผลตอบแทนที่ไม่คุ้มกับการลงทุนจากต้นทุนการใช้เทคโนโลยีที่สูง ผลผลิตขายไม่ออก ราคาผลผลิตที่ไม่แน่นอน จนต้องหันไปพึ่งพาเงินกู้จากนายทุน เป็นต้น (สิริภพ สุคันธา, 2552) มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (2558) พบว่าความจำเป็นที่ครัวเรือนต้องกู้ยืมเงินเพิ่มขึ้น ส่วนหนึ่งเกิดจากการที่ครัวเรือนมีค่าใช้จ่ายสูง มีภาระที่ต้องดูแลสมาชิกในครัวเรือนจำนวนมาก หรือมีคู่สมรส ครัวเรือนที่หัวหน้าครัวเรือนมีการศึกษาสูงชั้นมัธยมมีหนี้เงินกู้จำนวนมากกว่าครัวเรือนที่มีการศึกษาน้อย ฤทัยรัตน์ ดวงชื่น (2558) ได้วิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งผลต่อการชำระหนี้ของเกษตรกรที่กู้ยืมเงินจาก ธ.ก.ส. พบว่าปัจจัยที่มีผลกระทบต่อภาระหนี้มาจากปัจจัยทางผลกระทบจากภัยธรรมชาติ เช่น ภัยแล้ง น้ำท่วม และปัจจัยทางสภาวะเศรษฐกิจ ได้แก่ ผลผลิตล้มตลาลด ผลผลิตราคาตกต่ำ และต้นทุนการผลิตสูงขึ้น

จารุวรรณ บุญสมบัติ (2557) พบว่าการก่อหนี้ของครัวเรือนเกษตรกรมีสาเหตุหลัก คือ การก่อหนี้ที่เกิดจากพฤติกรรมก่อหนี้ของครัวเรือน เช่น การซื้อรถยนต์เพื่อสร้างฐานะทางสังคม การซื้อข้าวของเครื่องใช้ตามกระแสนิยม เป็นต้น สำหรับปัญหาการจัดการการเงินในครัวเรือนที่พบคือ ครัวเรือนส่วนใหญ่ทราบวิธีการวางแผนการเงินแต่ไม่ลงมือปฏิบัติจริงเนื่องจากขาดความตระหนักถึงประโยชน์ของการวางแผนทางการเงินในครัวเรือน และการก่อหนี้ที่มาจากนโยบายภาครัฐ เช่น การกู้ยืมเงินในรูปแบบของบัตรสินเชื่อเกษตรกรที่ส่งเสริมให้เกษตรกรเข้าถึงการซื้อปัจจัยการผลิตง่ายขึ้น แต่กลับไม่ได้ลดต้นทุนการผลิตในการทำนา เกษตรกรจึงมีความเสี่ยงสูงในการเป็นหนี้สินทางการเกษตรหรือไม่มีเงินเก็บจากการทำนา เนื่องจากต้นทุนการผลิตที่สูง เช่น ค่าเช่าที่นา และค่าแรงงานภาคการเกษตร รวมถึงความเสี่ยงทางด้านภัยพิบัติจากธรรมชาติ น้ำท่วม ฝนแล้ง หากเกษตรกรไม่สามารถนำเงินมาชำระค่าบัตรเครดิตได้ เกษตรกรยังคงพึ่งการกู้ยืมนอกระบบ และพึ่งพาความช่วยเหลือจากภาครัฐเป็นหลัก ดังนั้นนโยบายภาครัฐจึงเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกษตรกรเกิดหนี้สินเพิ่มขึ้น สรา ซีนโซคลันต์ และคณะ (2562) พบว่า ครัวเรือนที่เป็นหนี้และมีปัญหาทางการเงินมีค่าใช้จ่ายโดยเฉลี่ยสูงกว่ากลุ่มครัวเรือนที่มีหนี้แต่ไม่มีปัญหาการเงิน อย่างมีนัยสำคัญ โดยเฉพาะค่าใช้จ่ายประจำในหมวดค่าอาหาร ค่าซื้อเสื้อผ้า และค่าใช้จ่ายเพื่อสันถนาการ ซึ่งสะท้อนถึงพฤติกรรมการใช้ชีวิตที่ค่อนข้างไปในทางสุรุ่ยสุร่ายกว่าอีกกลุ่มหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีค่าใช้จ่ายไม่ประจำ

ในหมวดค่าซ่อมรถ ค่าดูแลบ้าน ค่ารักษาพยาบาล และค่าการศึกษาบุตร ที่สูงกว่าอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติด้วย การศึกษานี้ยังพบว่าปัจจัยสำคัญที่ทำให้ครัวเรือนที่มีหนี้ประสบปัญหาทางการเงิน คือ การมีสมาชิกในครัวเรือนที่ประสบปัญหาล้มป่วย ทำให้มีค่ารักษาพยาบาลสูงกว่ากลุ่มที่ไม่มีปัญหา สรา ชื่นโชคสันต์ และคณะ เสนอว่าการมีวินัยทางการเงินของครัวเรือน การได้รับความรู้ทางการเงิน การจัดการการเงินในครัวเรือนให้ดีขึ้น และการปรับโครงสร้างหนี้ เป็นปัจจัยอันดับต้นๆ ที่ทำให้ครัวเรือนสามารถแก้ปัญหาหนี้ครัวเรือนได้ดี

ง่ายขึ้น

ที่ผ่านมา มีการเพิ่มแหล่งเงินกู้ให้มีความหลากหลายมากขึ้นทั้งในลักษณะของการเปิดโอกาสในการเข้าถึงแหล่งเงินกู้ในระบบสถาบันการเงินในเครือข่ายของรัฐให้ง่ายขึ้น และการเพิ่มองค์กร (การเงิน) ชุมชนในรูปแบบต่างๆ เช่น กองทุนหมู่บ้าน กลุ่มวิสาหกิจ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ครัวเรือนเกษตรส่วนใหญ่ (มากกว่าครึ่ง) ยังคงกู้เงินจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2562; สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2562) หนี้ของเกษตรกรส่วนใหญ่เป็นหนี้ในระบบซึ่งเกิดจากการกู้เงินจาก ธ.ก.ส. และกองทุนหมู่บ้านที่เกิดขึ้นหลังปี 2540 ตามนโยบายรัฐบาล

รายได้ที่คาดหวังเป็นฐานการก่อหนี้

ทั้งนี้ การศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับพฤติกรรมการก่อหนี้และการค้นหาสาเหตุที่ทำให้ครัวเรือนเกษตรต้องก่อหนี้ มีแนวคิดและทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ที่นิยมประยุกต์ใช้ศึกษาวิเคราะห์ส่วนใหญ่จะอาศัยทฤษฎีแบบจำลองวัฏจักรชีวิต (Life cycle model) (Ando and Modigliani, 1963) และสมมติฐานรายได้ถาวร (Permanent income hypothesis) (Friedman 1957) ที่อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างรายได้ (Income) การบริโภค (Consumption) และการออม (Saving) ของครัวเรือน เพื่อทำความเข้าใจพฤติกรรมการจัดสรรรายได้สำหรับการบริโภคในระยะยาวของครัวเรือนที่อยู่บนพื้นฐานรายได้ที่คาดหวังหรือรายได้ในอนาคตมิใช่รายได้สมบูรณ์ (Absolute income) รายงานการศึกษาตามทฤษฎีนี้ เช่นงานของ ยรรยง ไทยเจริญ, เกียรติพงศ์ อริยปรัชญา และจิตติมา ชูเชิด (2547); สำนักงานสถิติแห่งชาติ (2555); ลลิตา บุคดา (2559); ขนิษฐา วนะสุข, จุฬารัตน์ โฆชะโก, และภาวนิศร์ ชั่ววัลลี (2557) เป็นต้น ลลิตา บุคดา (2559) ได้ประยุกต์

การแบ่งช่วงวงจรชีวิตครอบครัว เป็น 3 ช่วง คือ ช่วงที่ 1 ช่วงคู่แต่งงาน เป็นช่วงแรกของวงจรชีวิตครอบครัว รายได้มาจากคู่สามีภรรยา ครัวเรือนช่วงนี้มักซื้อสินค้าหมวดคงทน เช่น ที่อยู่อาศัย รถยนต์ ซึ่งมีมูลค่าสูงกว่ารายได้ที่สามารถหาได้ในช่วงนั้น ทำให้ครัวเรือนจำเป็นต้องกักเงินหรือกอหนี่ ช่วงที่ 2 ช่วงครัวเรือนมีลูก (อาจไม่มี) เป็นช่วงที่ครัวเรือนมีฐานะการเงินดีขึ้น เนื่องจากตำแหน่งหน้าที่การงานดีขึ้น ครัวเรือนจะมีการชำระหนี้คืน ส่งผลให้หนี้ลดลงและเริ่มมีการออม และสุดท้าย ช่วงที่ 3 เป็นช่วงครัวเรือนเกษียณอายุ รายได้ครัวเรือนลดลงอย่างมาก หนี้คงค้างลดลง และด้วยอายุที่มากขึ้นทำให้ไม่สามารถกอหนี่เพิ่มขึ้นได้ ครัวเรือนที่มีลูกลูกอาจจะแยกครอบครัวออกไปสร้างครอบครัวใหม่ การใช้จ่ายของครัวเรือนด้านการบริโภคจะลดลง แต่ค่าใช้จ่ายด้านสุขภาพจะสูงขึ้น ในขณะที่สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร (2557) มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (2558) สำนักงานสถิติแห่งชาติ (2560) ประยุกต์ใช้วิธีเศรษฐกิจมิติศึกษาเชิงประจักษ์ เพื่อค้นหาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการกอหนี่และ/จำนวนปริมาณหนี้สินของครัวเรือนเกษตรกร

รายได้เพิ่มไม่ทันหนี้

เดชรัตน์ สุขกำเนิด (2562) คำนวณภาระหนี้สินต่อรายได้ของเกษตรกรจากข้อมูลของสำนักงานสถิติแห่งชาติ เรื่อง การสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนทั่วราชอาณาจักร พ.ศ. 2556 และ 2560 พบว่าสัดส่วนหนี้สินต่อรายได้ต่อเดือนของเกษตรกรที่เป็นเจ้าของที่ดินเพิ่มขึ้นจาก 5.5 เท่าในปี 2556 เป็น 7.8 เท่าในปี 2560 ในขณะที่สัดส่วนนี้ของเกษตรกรผู้เช่าที่ดินเพิ่มจาก 6.8 เท่าเป็น 8.8 เท่า ในช่วงเวลาเดียวกันซึ่งเป็นการเพิ่มขึ้นของภาระหนี้สินอย่างรวดเร็วมากในช่วงระยะ 4 ปี สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร (2563b) รายงานว่า รายได้ของครัวเรือนเกษตรกรในปี พ.ศ. 2562 เพิ่มขึ้นร้อยละ 9 ในขณะที่ หนี้สินเพิ่มขึ้นร้อยละ 47 แม้ว่าการออมของครัวเรือนเกษตรกรก็เพิ่มขึ้นร้อยละ 9 เช่นกัน สำนักงานสถิติแห่งชาติ (2560) พบว่า หนี้สินทางการเกษตรของครัวเรือนเกษตรกรมีเพียงประมาณร้อยละ 56-70 เท่านั้นส่วนที่เหลือเป็นหนี้สินนอกภาคการเกษตร เช่น การซื้อทรัพย์สินในครัวเรือน และซ่อมแซมที่อยู่อาศัย เป็นต้น

ส่วนมูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (2558) พบว่า ครัวเรือนเกษตรกรที่ยากจนค่อนข้างน่าเป็นห่วงเนื่องจากมีอัตราส่วนหนี้คงค้างต่อรายได้ในระดับที่สูงมากเมื่อเทียบกับครัวเรือนเกษตรกรที่ไม่ยากจน โดยครัวเรือนเกษตรกรที่ยากจนมีอัตราส่วนหนี้คงค้างต่อรายได้ต่อเดือนสูงถึง 25 เท่า ในปี พ.ศ. 2556

เทียบกับครัวเรือนเกษตรกรที่ไม่ยากจนที่มีอัตราส่วนเพียง 7 เท่า ในขณะที่ครัวเรือนเกษตรกรที่เช่าที่ดินมีหนี้เงินกู้สูงกว่าครัวเรือนที่ไม่ได้เช่าที่ดิน สรา ซีนโซคลันด์ และคณะ (2562) ศึกษาการจัดการการเงินในครัวเรือนเกษตรกร พบว่า เกษตรส่วนใหญ่ทราบแนวทางการจัดการการเงินเบื้องต้น และมีแนวคิดที่จะวางแผนทางการเงินในครัวเรือน แต่กลับไม่สามารถปฏิบัติตามได้ส่วนใหญ่เกิดจากครัวเรือนมีรายได้ไม่เพียงพอต่อค่าใช้จ่าย ซึ่งเกี่ยวเนื่องไปถึงการขาดวินัยทางการเงินของครัวเรือน

ชำระหนี้ได้เพียง ¼ ของยอดหนี้สะสม

จากการสรุปสภาพเศรษฐกิจของครัวเรือนเกษตรกรในภาคเหนือ และจังหวัดน่าน ในปี พ.ศ. 2561 โดยเปรียบเทียบกับทั้งประเทศ ซึ่งแสดงในตารางที่ 1 นั้น พบว่าครัวเรือนเกษตรกรในภาคเหนือ และ จังหวัดน่าน มีหนี้สะสม ราว 220,000 บาทต่อครัวเรือน แต่มีความสามารถชำระหนี้ได้เพียง ร้อยละ 24-27 ของยอดหนี้เท่านั้น ส่วนหนี้ทางการเกษตรคิดเป็นร้อยละ 54-63 และหนี้นอกภาคการเกษตร ราว ร้อยละ 37-46 ในจังหวัดน่าน เกษตรกรมีรายได้ต่ำกว่าเกษตรกรในภาคเหนือ และทั้งประเทศอย่างเห็นชัดเจน ในขณะที่การลงทุนภาคเกษตรก็มีต่ำกว่าอย่างชัดเจน แต่รายจ่ายอุปโภคบริโภค การศึกษาของบุตรหลาน ค่าโทรศัพท์ ค่าน้ำมัน เชื้อเพลิง ไม่ได้ต่ำกว่าของครัวเรือนเกษตรกรในภาคเหนือ หรือ ทั้งประเทศ อย่างเห็นชัดเจนแต่อย่างใด

มีหนี้เป็นเรื่องปรกติ

ในด้านทัศนคติการก่อหนี้และการจัดการการเงิน สุธิดา สองสีดา (2548) พบว่าครัวเรือนชนบทมีทัศนคติต่อการเป็นหนี้เปลี่ยนไปจากในอดีตที่ถือว่าเป็นเรื่องน่าอับอายว่าเป็นเรื่องปรกติที่จะเป็นหนี้ อย่างไรก็ตาม งานศึกษานี้ ค่อนข้างเก่าแล้วและการศึกษาใหม่ๆ เรื่องทัศนคติการก่อหนี้ของเกษตรกรก็ยังมีไม่มากเท่าใด

ตารางที่ 1 สภาพเศรษฐกิจของครัวเรือนเกษตรกรในภาคเหนือและจังหวัดน่าน เทียบกับทั้งประเทศ ในปี พ.ศ. 2561

รายการ	ทั้งประเทศ		ภาคเหนือ		จังหวัดน่าน	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
1. จำนวนครัวเรือนเกษตรกร (ครัวเรือน)	7,271,759	33.92	1,643,441	42.60	88,280	61.37
2. จำนวนแรงงานในภาคเกษตร (ล้านคน)	12.43	32.82	3.05	48.48	0.11	48.85
3. รายได้เงินสด (บาท/ครัวเรือน)	357,588	100.00	297,996	100.00	170,162	100.00
• ทางภาคเกษตร	213,757	59.78	188,239	63.17	94,795	55.71
- 밭	145,969	68.29	148,576	78.93	75,175	79.30
- ไร่	47,279	22.12	21,020	11.17	9,969	10.52
• นอกภาคเกษตร	143,831	40.22	109,757	36.83	75,367	44.29
• เงินช่วยเหลือจากภาครัฐ	12,453	8.66	12,760	11.63	17,313	22.97
4. รายจ่ายเงินสด (บาท/ครัวเรือน)	297,984	100.00	253,810	100.00	172,539	100.00
• ทางภาคเกษตร	122,890	41.24	101,785	40.10	44,863	26.00
- ไร่	79,094	64.36	77,476	76.12	40,270	89.76
- ไร่	29,789	24.24	11,388	11.19	4,593	10.24
• นอกภาคเกษตร	175,094	58.76	152,025	59.90	127,676	74.00
- การบริโภค	59,977	34.25	52,179	34.32	44,836	35.12
- ค่าบ้านเช่าเพียง	20,327	11.61	17,818	11.72	15,454	12.10
- การศึกษาของบุตรหลาน	15,860	9.06	16,332	10.74	16,304	12.77
- ค่าโทรศัพท์	6,977	3.98	5,748	3.78	5,763	4.51
5. รายได้เงินสดสุทธิ (บาท/ครัวเรือน)	72,056	100.00	56,946	100.00	14,936	100.00
6. หนี้สินสะสมปลายปี (บาท/ครัวเรือน)	189,477	100.00	219,142	100.00	225,605	100.00
• ทางภาคเกษตร	104,295	55.04	138,268	63.10	121,915	54.04
• นอกภาคเกษตร	85,181	44.96	80,874	36.90	103,690	45.96
• มูลค่าการชำระคืนในรอบปี	32,819	-	29,375	-	26,981	-
• สัดส่วนหนี้สินที่สามารถชำระได้	-	34.64	-	26.81	-	23.92

ที่มา: สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร (2562) อ้างอิงจาก อัครพงษ์ อื่นทอง และนิรันดร์รักษ์ ป่าหมื่น. 2563. สภาพเศรษฐกิจและการหนี้สินของครัวเรือนเกษตรกรบนพื้นที่สูง จังหวัดน่าน

ภาครัฐจัดการหนี้ยังไม่ตรงจุด

การศึกษาของ ชญานี ชวะโนทย์ และสฤณี อาชวานันทกุล (2562) ได้วิเคราะห์นโยบายของรัฐเกี่ยวกับการจัดการหนี้ของเกษตรกร พบว่า โครงการพักชำระหนี้ไม่สามารถช่วยแก้ปัญหาหนี้สินของเกษตรกรได้อย่างยั่งยืน และสิ้นเชื้อจาก ธกส. มีลักษณะหลายประการที่ 'ไม่เป็นธรรม' กับเกษตรกรในฐานะลูกหนี้ การศึกษานี้เสนอให้เกษตรกรมีหนี้สินเฉพาะในระดับและสถานะที่จัดการหนี้สินที่มีอยู่ได้ และควรมีรายได้จากหลายทาง หรือ การ diversify income ส่วนในด้านการกู้เงินจากสถาบันการเงิน ภาครัฐควรมีการออกหลักเกณฑ์ดูแลแก้ไขความไม่เป็นธรรมหลายด้านที่เกิดขึ้น เป็นต้น ส่วนกวิน มุสิกา และคณะ (2562) ใช้แนวทางการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่มได้เสนอแนวทางการบริหารหนี้สินเกษตรกรไทยที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น เช่น การปลูกพืชไร่สวนผสม การมุ่งเน้นคุณภาพผลผลิตและความต้องการของตลาด การสร้างเครือข่ายและรวมกลุ่มเกษตรกรให้มีความเข้มแข็ง และการมีวินัยทางการเงินและใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต เป็นต้น ส่วนภาครัฐควรมีการสนับสนุนเทคโนโลยีการวิจัยและพัฒนาผลิตภัณฑ์และการพัฒนาฝีมือแรงงานภาคการเกษตรต่อยอดไปสู่การแปรรูปผลิตภัณฑ์ที่มีความหลากหลายออกสู่ตลาด และการให้ความรู้ในการจัดการระบบการเงินและการบริหารจัดการหนี้ว่าเป็นระบบแก่เกษตรกร เป็นต้น

โสภรัตน์ จันทรรัตน์ และคณะ (2562) วิเคราะห์โครงสร้างการเกษตรไทย โดยใช้ข้อมูลเกษตรขนาดใหญ่ของประเทศหลากหลายฐาน ได้แก่ข้อมูลสำมะโนเกษตรของสำนักงานสถิติแห่งชาติ ปี 2546 และ 2556 ครอบคลุมทุกครัวเรือนเกษตรรวมทั้งสิ้น 5.8 และ 5.9 ล้านครัวเรือน ตามลำดับ ข้อมูลทะเบียนเกษตรกรของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ปี 2558-2560 ครอบคลุม 5.9 ล้านครัวเรือนในปีล่าสุด ซึ่งคิดเป็นกว่าร้อยละ 90 ของครัวเรือนเกษตรไทย และ ข้อมูลภาวะเศรษฐกิจสังคมครัวเรือนและแรงงานเกษตรของสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตรรายปี ตั้งแต่ 2549-2560 ซึ่งครอบคลุมกลุ่มตัวอย่างจำนวนเฉลี่ยปีละ 9,333 ครัวเรือน ซึ่งเมื่อนำมาบูรณาการร่วมกัน ทำให้สามารถศึกษามิติต่างๆ ของภาคเกษตรไทยได้อย่างความละเอียดในระดับแปลง ครัวเรือน และแรงงานเกษตร ได้ข้อสรุปว่า ทุกวันนี้เกษตรกรไทยส่วนใหญ่ยังคงทำการผลิตแบบเดิม โดยเฉพาะการปลูกพืชเชิงเดี่ยว ซึ่งให้ผลผลิตต่ำแต่มีความเสี่ยงสูง โดยเฉพาะพืชที่มีความเสี่ยงจากการมีอุปทานส่วนเกินในตลาดโลกสูง ในขณะที่ต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้นเรื่อยๆ มีรายได้สุทธิต่ำ ตลอดถึงมีหนี้สินจำนวนมาก ปัญหาเชิงโครงสร้างของภาคเกษตร

ได้แก่ การเข้าสู่สังคมสูงวัยในภาคเกษตรที่มีความรวดเร็ว เกษตรกรถึงร้อยละ 40 ยังมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินทำกินไม่สมบูรณ์หรือไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง และมีขนาดเล็ก เกษตรกรกว่าครึ่งมีการเข้าถึงทรัพยากรน้ำที่ยังไม่ทั่วถึง ผลกระทบการผลิตส่วนใหญ่ยังอยู่ในระดับต่ำ ต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้นและรายได้ที่ผันผวน ความเปราะบางต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ และนโยบายภาครัฐที่ขาดความต่อเนื่องและมักเน้นผลประโยชน์ผ่านการแทรกแซงราคา ซึ่งลดแรงจูงใจในการปรับตัวของเกษตรกร ดังนั้น ในการพลิกโฉมภาคเกษตรไทยสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ควรมีการปรับปรุงหลายด้าน เช่น เพิ่มการศึกษาของแรงงานเกษตร การพัฒนาทางเทคโนโลยีและนวัตกรรมเกษตรที่เอื้อต่อการเพิ่มผลิตภาพและมูลค่าเพิ่มของผลผลิตตลอดถึงเทคโนโลยีดิจิทัลที่ช่วยลดล็อกการเข้าถึงองค์ความรู้ ทรัพยากร และตลาด เป็นต้น นอกจากนี้ จีรัฐ เจนฟิงพร และคณะ (2562) ในโครงการวิจัยชุดเดียวกันนั้น เสริมว่า การกระจายการผลิต และการทำเกษตรผสมผสาน จะทำให้เกษตรกรมีผลตอบแทนที่ดีขึ้น แต่เกษตรกรในพื้นที่ชลประทาน เกษตรกรที่ไม่มีสิทธิ์ทำกินในที่ดิน หรือ เกษตรกรที่มีอายุ มีแนวโน้มที่จะทำเกษตรผสมผสานได้ยากกว่าเนื่องจากมีข้อจำกัดในการปรับปรุงหรือลงทุนในพื้นที่ แต่ผลตอบแทนที่สูงขึ้นอาจมาพร้อมกับการมีความเสี่ยงที่เพิ่มขึ้น ผู้วางนโยบายควรส่งเสริมการทำเกษตรผสมผสานควบคู่กับการประยุกต์ใช้แนวทางการทำเกษตรยั่งยืนและเกษตรทฤษฎีใหม่ให้มากขึ้น โดยพิจารณาลดข้อจำกัดของเกษตรกรเช่น ส่งเสริมให้เกษตรกรมีกรรมสิทธิ์ที่ดินมากขึ้น ส่งเสริมการเข้าถึงทรัพยากรน้ำ เพื่อช่วยให้เกษตรกรสามารถบริหารจัดการความเสี่ยงได้เองมากขึ้น การสนับสนุน sharing economy ผ่านการส่งเสริมตลาดเช่าซื้อเครื่องจักรกลการเกษตร ส่งเสริมการกระจายผลผลิตของเกษตรกรออกสู่ตลาดผ่านการจัดทำข้อมูลสินค้าเกษตร ทั้งด้านอุปทาน และอุปสงค์ ส่งเสริมการสร้างยังฉางในพื้นที่ และส่งเสริมตลาดประกันภัยพืชผลและตลาดซื้อขายผลผลิตล่วงหน้าที่ยั่งยืน และควรเลิกใช้มาตรการช่วยเหลือที่บิดเบือนตลาด ซึ่งอาจบิดเบือนแรงจูงใจและหวังรั้งเกษตรกรไม่ให้ปรับตัวไปสู่การทำเกษตรที่มีความหลากหลายมากขึ้น

4

วิธีการศึกษา

4.1 พื้นที่ศึกษา

ภาคเหนือตอนบน ได้แก่ 3 อำเภอในจังหวัดน่าน (ตำบลนาไร่หลวง อำเภอสองแคว, ตำบลเมืองจัง อำเภอภูเพียง และอำเภอนาน้อย) 7 อำเภอในจังหวัดเชียงใหม่ (เมืองเชียงใหม่ แมริม แม่แตง สารภี สันทราย สันป่าตอง และ อำเภอแม่วาง) และอำเภอเวียงเชียงรุ้ง จังหวัดเชียงราย

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ อำเภอร่องคำ และอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

4.2 การเก็บข้อมูล

ประยุกต์ใช้แนวทางการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) โดยใช้ในการสัมภาษณ์แกนนำชุมชนและครัวเรือนเกษตรกรเป้าหมาย ใช้ทั้งข้อมูลทุติยภูมิ และปฐมภูมิ ในพื้นที่ศึกษา

ใน ตำบลนาไร่หลวง อำเภอสองแคว และ ตำบลเมืองจัง อำเภอภูเพียง ของจังหวัดน่าน เก็บข้อมูลพื้นที่ละ 50 ครัวเรือน รวมทั้งสองพื้นที่ เป็น 100 ครัวเรือน โดยใช้แบบสอบถาม และมีผู้ให้ข้อมูล ทั้งที่เป็นแกนนำชุมชน (เช่น นายกองดีการ บริหารส่วนตำบล กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และ ผู้นำกลุ่ม) และตัวแทนครัวเรือนเกษตรกร รวมทั้งเจ้าหน้าที่ของหน่วยงาน องค์กร และสถาบันต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง และ/ทำงานในพื้นที่ศึกษาทั้งสองแห่ง อีกพื้นที่ละ 15-20 คน มีการสนทนากลุ่ม และสัมภาษณ์เชิงลึกเป็นรายบุคคลพร้อมทั้งบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร เลือกผู้ให้

ข้อมูลทั้งแบบเฉพาะเจาะจงและแบบบอกต่อ ส่วนข้อมูลทุติยภูมิ เป็นข้อมูลที่ได้จากหน่วยงานของภาครัฐ เช่น ข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน (กชช. 2ค.) ของกรมพัฒนาชนบท รายงานประจำปีขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น แผนพัฒนาท้องถิ่น เป็นต้น

ครัวเรือนตัวอย่างในอำเภอนาน้อย จ.น่าน และในจังหวัดเชียงใหม่ และ เชียงราย มีการเก็บข้อมูลตามระบบพีช แบ่งเป็น 6 ระบบพีช คือ 1) ระบบพีชที่มีกาแฟเป็นหลัก มีเกษตรกรในจังหวัดเชียงใหม่ซึ่งมีการผลิตกาแฟทั้งแบบอินทรีย์และแบบทั่วไป ในตำบลแม่วิน อำเภอแม่วาง จังหวัดเชียงใหม่ จำนวนตัวอย่าง 15 ครัวเรือน 2) ระบบพีชที่มีมะม่วงเป็นหลัก มีเกษตรกรทำการผลิตมะม่วงในอำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน จำนวนตัวอย่าง 15 ครัวเรือน 3) ระบบพีชที่มีฟักทองเป็นหลัก เป็นเกษตรกรในพื้นที่ศึกษาอยู่ในอำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน ซึ่งทำการผลิตทั้งฟักทองอินทรีย์ และฟักทองทั่วไป จำนวนตัวอย่าง 15 ครัวเรือน 4) ระบบพีชที่มีการปลูกพืชผักปลอดสาร/อินทรีย์เป็นหลัก ในจังหวัดเชียงใหม่ กระจายอยู่ในอำเภอต่างๆ เช่น อ.เมืองเชียงใหม่ แม่ริม แม่แตง สารภี สันทราย และสันป่าตอง ในจังหวัดเชียงใหม่ และเกษตรกรผู้ผลิตพืชผักแบบอินทรีย์ในอำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน รวมจำนวนตัวอย่างทั้งหมด 16 ครัวเรือน 5) ระบบพีชที่มีมันสำปะหลังเป็นหลัก เป็นเกษตรกรอยู่ในพื้นที่อำเภอเวียงเชียงรุ้ง จังหวัดเชียงราย จำนวนตัวอย่าง 16 ครัวเรือน 6) ระบบพีชที่มีข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เป็นหลัก เป็นเกษตรกรอยู่ใน อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน จำนวนตัวอย่าง 16 ครัวเรือน รวมจำนวนตัวอย่างใน 6 ระบบพีชนี้ 93 ครัวเรือน มีการเก็บข้อมูลแบบประชุมกลุ่ม สัมภาษณ์ สังกัด บันทึก ติดตาม พูดคุยแลกเปลี่ยน และมีแบบสอบถามกิ่งโคจรสร้าง ส่วนข้อมูลทุติยภูมิได้จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัย จากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

ในอำเภอร่องคำ และอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ มีการใช้ข้อมูลทุติยภูมิจากโครงการติดตามและประเมินผลโครงการพัฒนาแก้มลิงหนองเลิงเปือย อันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดกาฬสินธุ์ ปี 2561 ซึ่งมีจำนวนตัวอย่างทั้งสิ้น 469 ครัวเรือน ซึ่งมีข้อมูลจากแบบสอบถาม และ มีการเก็บข้อมูลปฐมภูมิเพิ่มเติมอีก 103 ตัวอย่าง เป็นข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมาย นอกจากนั้น มีการสอบถามข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่ ผู้รู้ในชุมชน (ผู้ใหญ่บ้าน ผู้อาวุโส ในหมู่บ้าน ประธานกองทุนหมู่บ้าน) และผู้รู้นอกชุมชน (เจ้าหน้าที่ของ ธ.ก.ส.) ซึ่งเป็นการตรวจสอบความถูกต้องโดยวิธีการตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (data triangulation) และมีการแบ่งกลุ่มครัวเรือนเกษตรกรตามชนิดพืชที่ปลูก 5 กลุ่ม คือ 1) กลุ่มปลูกข้าว (ข้าวนาปีและนาปรัง) 2) กลุ่มปลูกข้าวและผักสวนครัว 3) กลุ่มปลูกข้าวและข้าวโพด 4) กลุ่มปลูกข้าวและอ้อย 5) กลุ่มปลูกข้าวและเลี้ยงสัตว์ มีการสัมภาษณ์เชิงลึกในลักษณะ face-to-face และเก็บรวบรวมข้อมูลที่ได้จากบัญชีครัวเรือน

4.3 กรอบแนวคิด

การศึกษายุทธศาสตร์การนี้ประยุกต์แนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ที่นิยมนำมาใช้อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างรายได้ การบริโภค และการออม ซึ่งนำมาสู่แรงกดดันในการก่อหนี้ที่มีความสัมพันธ์กับอายุของครัวเรือนที่อยู่บนพื้นฐานของสมมติฐานการบริโภคแบบรายไดถาวรในวงจรชีวิต (Life Cycle Permanent Income hypothesis) ของ Friedman (1957) และ Ando and Modigliani (1963) รวมทั้งนำมาใช้เป็นฐานคิดในการศึกษาวิเคราะห์สภาพเศรษฐกิจและภาระหนี้สินของครัวเรือนเกษตรกรในระดับชุมชน

4.4 การวิเคราะห์ข้อมูล

สำหรับข้อมูลทุติยภูมิที่ได้จากโครงการติดตามและประเมินผลโครงการพัฒนาแก้มลิงหนองเล็งเปื้อย อันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดกาฬสินธุ์ ปี 2561 จะมีการวิเคราะห์โดยใช้สถิติพรรณนา การนำเสนอข้อมูลแต่ละตัวแปรโดยใช้ค่ามัธยฐาน (median) การวิเคราะห์ข้อมูลการเงินครัวเรือนจากข้อมูลปฐมภูมิจะวิเคราะห์ตามกระบวนการของงานวิจัยเชิงคุณภาพ กล่าวคือ วิเคราะห์ถึงประเด็นสำคัญ ประเด็นย่อย และหัวข้อย่อย นำเสนอผลการวิจัยด้วยวิธีการเชิงบรรยาย

ข้อมูลของโครงการ อ.สองแคว และ อ.ภูเพียง จ.น่าน ที่ได้จากการสัมภาษณ์ มีการตรวจสอบความถูกต้องและความน่าเชื่อถือของข้อมูลภายใต้แนวทางการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า วิเคราะห์แก่นสาระ และเนื้อหา โดยจะวิเคราะห์จากภาพรวมประเด็นสำคัญ ประเด็นย่อย และหัวข้อย่อย และเสนอผลวิเคราะห์โดยการบรรยาย นอกจากนี้ เพื่อให้เห็นภาพขนาดของรายได้-จ่าย และภาระหนี้สินของครัวเรือนเกษตรกรในเบื้องต้น ได้ประยุกต์ใช้วิธี bootstrapped confidence intervals for a median ณ ระดับความเชื่อมั่นที่ร้อยละ 95 เนื่องจาก วิธีดังกล่าวเหมาะสำหรับกรณีที่มีจำนวนตัวอย่างน้อย และข้อมูลไม่มีการแจกแจงแบบปกติ

ส่วนข้อมูลของโครงการ อ.น่านน้อย จ.น่าน และในจังหวัดเชียงใหม่ และ เชียงราย ที่ได้จากการสัมภาษณ์บุคคล และการสนทนากลุ่ม จะมีการวิเคราะห์และนำเสนอโดยใช้สถิติพรรณนา และการบรรยาย โดยจำแนกข้อมูลตามระบบพีช

ผลการศึกษาคงจะได้นำเสนอผลการศึกษาที่สำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคเหนือ ไปพร้อมๆ กัน โดยด้านรายได้ รายจ่าย และหนี้สิน จะได้นำเสนอแยกตามระบบพีช ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นกรณีศึกษาของจังหวัดกาฬสินธุ์ 5 ระบบพีช ในภาคเหนือตอนบน เป็นกรณีศึกษา จ.เชียงใหม่ เชียงราย และ จ.น่าน รวมทั้งหมด 14 ระบบพีช

5

ผลการศึกษา

5.1 ระบบพืชที่หลากหลายพื้นที่ศึกษา

- 4 ระบบพืชในตำบลนาไร่หลวง อำเภอสองแคว จังหวัดน่าน

ครัวเรือนเป้าหมายของตำบลนาไร่หลวง อำเภอสองแคว จังหวัดน่าน (อัครพงศ์ อ้นทอง และ นิรันดร์รักษ์ ปาทาน, 2563) และ ครอบคลุม 3 ชาติพันธุ์ ใน 10 หมู่บ้าน ได้แก่ ไทลื้อ 6 หมู่บ้าน เมี่ยน 2 หมู่บ้าน และม้ง 2 หมู่บ้าน โดยครอบคลุมรูปแบบการผลิตทางการเกษตรที่สำคัญ 4 ระบบพืช ได้แก่ ระบบพืชที่ 1) ระบบพืชไร่เป็นหลัก มีทั้งในรูปแบบของการรวมกลุ่มเกษตรกรเป็น วิสาหกิจและไม่อยู่ในกลุ่มวิสาหกิจ นอกจากข้าวโพดแล้วครัวเรือนเกษตรในกลุ่มนี้ ยังมีการผลิตทางการเกษตรอื่นๆ เช่น พืชไร่ (มันสำปะหลัง ถั่วลิสง) ไม้ผล (ลิ้นจี่ ลำไย) มะม่วงหิมพานต์ พืชผัก (ทั้งที่ปลูกในโรงเรือน และไม่ใช่ในโรงเรือน) เป็นต้น และมีกิจกรรมอื่นเสริมเล็กน้อย เช่น ข้าว ปศุสัตว์ (ไก่ หมู) ประมง (ปลาตุ๊ก) เป็นต้น ระบบพืชที่ 2) ระบบไม้ผลผสมผสานกับไม้ยืนต้นเป็นหลัก ส่วนใหญ่เป็น ชาติพันธุ์เมี่ยนและม้งที่อยู่ในพื้นที่สูง พื้นที่ปลูกไม้ผลเป็นลักษณะสวนผสม และนิยม ปลูกไม้ผลร่วมกับการปลูกพืชชนิดอื่นๆ ครัวเรือนจะมีรายได้เสริมจากการผลิตพืช ชนิดอื่น เช่น มะนาว พืชผัก (รวมทั้งพืชผักในโรงเรือน) และ กล้าย เป็นต้น รวมทั้ง ไม้ผลอื่นๆ ที่หลากหลาย เช่น ส้ม อะโวคาโด เสาวรส ฝรั่ง ฯลฯ และปศุสัตว์/ประมง เช่น ไก่ หมู แพะ ปลาตุ๊ก เป็นต้น สำหรับการปลูกข้าวยังคงเน้นเพื่อการบริโภค ภายในครัวเรือนมากกว่าการจำหน่าย ระบบพืชที่ 3) ระบบพืชผักในโรงเรือน เป็นหลัก กลุ่มครัวเรือนเกษตรที่ปลูกพืชผักในโรงเรือนเป็นพื้นที่การพัฒนาของ

“โครงการพัฒนาพื้นที่สูงตามแบบโครงการหลวงถ้ำเวียงแก้ว” ดำเนินการโดยสถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน) การปลูกพืชผักในโรงเรือนโดยใช้ระบบน้ำหยด เช่นพริกหวาน มะเขือเทศ (โทมัสและเซอร์รี่) แตงกวาญี่ปุ่น เมล่อน เป็นต้น ประชากรส่วนใหญ่เป็นชาวม้ง ส่วนใหญ่นิยมทำการเกษตรแบบผสมผสานที่มีกิจกรรมทางการเกษตรหลากหลายชนิด มีไม้ผล (ลิ้นจี่ ลำไย มะม่วง มะนาว) พืชไร่ (ข้าวโพด ข้าวไร่) ร่วมกับปศุสัตว์อย่าง หมู ไก่ (ส่วนใหญ่เพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก) เป็นต้น ผลผลิตที่ได้จากการผลิตพืชผักในโรงเรือนโดยส่วนใหญ่จะถูกจำหน่ายให้กับโครงการหลวง ซึ่งมีเงื่อนไขการรับซื้อที่เคร่งครัดกว่าพ่อค้าคนกลาง บางครั้งเกษตรกรจะนำผลผลิตที่ไม่ได้มาตรฐานของโครงการหลวงไปขายต่อให้กับพ่อค้าคนกลางและ/นำไปขายด้วยตนเองที่ตลาด ระบบพืชที่ 4) ระบบกาแฟผสมผสานกับไม้ผลเป็นหลัก ทั้งหมดเป็นครัวเรือนของชาติพันธุ์เมี่ยน ที่มีอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม (เชื้อสายจีนฮ่อ) และค่านิยมที่แตกต่างจากพื้นที่อื่น โดยเฉพาะในเรื่องของความขยันในการทำมาหากิน การอดออม มัธยัสถ์ และสมถะ (ไม่ใช้จ่ายฟุ่มเฟือย) ระบบนี้มีพื้นที่เหมาะสมต่อการปลูกกาแฟอาราบิก้า เนื่องจาก พื้นที่ตั้งอยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเลตั้งแต่ 700 เมตรขึ้นไป และได้รับการสนับสนุนในเรื่องของชลประทานที่สูงจากทั้งกรมชลประทานที่ทำท่อส่งน้ำเพื่อส่งน้ำมาสำหรับใช้ทางการเกษตร

• 4 ระบบพืชในตำบลเมืองจิ่ง อำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน

ครัวเรือนเป้าหมายของตำบลเมืองจิ่ง อำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน ซึ่งพื้นที่ทำการเกษตรส่วนใหญ่อยู่ทางด้านฝั่งขวาของแม่น้ำน่าน เกือบทั้งหมดเป็นคนเมี่ยน โดยครัวเรือนเป้าหมายมีรูปแบบการผลิตทางการเกษตรที่สำคัญ 4 ระบบพืช ได้แก่ ระบบพืชที่ 1) ระบบข้าวโพดเป็นหลัก บางครัวเรือนมีการปลูกพืชผัก เช่น แตงกวา พริกทอง และไม้ผล เกษตรกรทำกิจกรรมการเกษตรอื่นร่วมด้วย เช่น ปศุสัตว์ (เช่น โค) กลัวย่น้ำว่า มันสำปะหลัง และยางพารา ระบบพืชที่ 2) ระบบไม้ผลเป็นหลัก ส่วนใหญ่นิยมปลูกลำไย ลิ้นจี่ และมะม่วง ร่วมกับไม้ผลและ/พืชอื่น ๆ แต่ในช่วง 2-3 ปีที่ผ่านมา ไม้ผลให้ผลผลิตที่ไม่คุ้มค่ากับการดูแลบำรุงรักษา เกษตรกรบางรายจึงเริ่มปรับเปลี่ยนไปทำกิจกรรมการเกษตรและ/อาชีพอื่น เช่น ปลูกมะนาว กลัวย่น้ำว่า และเลี้ยงไก่ เป็นต้น ระบบพืชที่ 3) ระบบยางพาราเป็นหลัก โดยทำสวนยางพาราผสมผสานกับพืชชนิดอื่นโดยเฉพาะไม้ผล และพืชไร่ เช่น มะม่วง ส้ม เงาะ กลัวย่น้ำว่า และข้าวโพด เนื่องด้วยนโยบายการส่งเสริมการปลูกยางพาราในแหล่งปลูกใหม่ ระยะที่ 1 ในเนื้อที่ 1 ล้านไร่ (ภาคเหนือ 3 แสนไร่)

ในระหว่างปี พ.ศ. 2547-2549 กอปรกับราคาขายพาราที่เพิ่มขึ้นสูงขึ้นไปในช่วงดังกล่าวเป็นหนึ่งในปัจจัยที่จูงใจให้ครัวเรือนเกษตรกรของจังหวัดน่าน (รวมทั้งตำบลเมืองจัง) ปรับเปลี่ยนมาปลูกยางพาราเพิ่มมากขึ้น และ ระบบพีชที่ 4) ระบบปลูกหม่อนเลี้ยงไหมเป็นหลัก ซึ่งเป็นกลุ่มวิสาหกิจหม่อนไหมอาสา มีทั้งที่ปลูกหม่อนเลี้ยงไหมอย่างเดียว และปลูกหม่อนเลี้ยงไหมควบคู่กับการปลูกข้าวโพด

- **6 ระบบพีชในอำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน และในจังหวัดเชียงใหม่ และเชียงราย**

ครัวเรือนตัวอย่างในอำเภอนาน้อย จ.น่าน และในจังหวัดเชียงใหม่ และ เชียงราย (ประธานทิพย์ กระมล และคณะ, 2563) มีครัวเรือนตัวอย่างใน 6 ระบบพีช คือ

ระบบพีชที่ 1 ระบบกาแฟเป็นหลัก ในจังหวัดเชียงใหม่ซึ่งมีการผลิตกาแฟทั้งแบบอินทรีย์และแบบทั่วไป ในตำบลแม่วิน อำเภอแม่วาง และตำบลเทพเสด็จ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ มีจุดเริ่มต้นโดยการส่งเสริมจากโครงการหลวง ซึ่งเดิมชาวบ้านมีการทำสวนชา (เมี่ยง) เกษตรกรที่นี่มีการรวมกลุ่มและมีกลุ่มวิสาหกิจผู้แปรรูปกาแฟ มีกิจกรรมเสริมอื่นๆ เช่นการเพาะเห็ด การปลูกดอกกลองลาว พลับ ชา ไม้ดอก กระเทียม และเสาวรส นอกจากกาแฟแล้ว โครงการหลวงยังมีการส่งเสริมไม้ผล ผัก และไม้ดอก เป็นต้น และยังมีหน่วยงาน NGO มาส่งเสริมการผลิตกาแฟอินทรีย์ การทอผ้า การทำปุ๋ยหมัก การส่งเสริมอาชีพให้กับกลุ่มสตรี

ระบบพีชที่ 2 ระบบมะม่วงเป็นหลัก ในอำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน มีการปลูกข้าว มะขาม ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ และ พีชผัก เป็นกิจกรรมเสริม ในปี 2560 ได้จัดตั้งกลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกมะม่วงแปลงใหญ่ขึ้น มีสมาชิกเกษตรกรผู้เข้าร่วมกลุ่มจำนวน 60 คน หน่วยงานในพื้นที่ที่มีส่วนสนับสนุนคือสำนักงานเกษตรอำเภอ และกรมพัฒนาที่ดิน กองควบคุมโรค จากจังหวัดน่าน

ระบบพีชที่ 3 ระบบฟักทองเป็นหลัก ในพื้นที่อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน ซึ่งทำการผลิตทั้งฟักทองอินทรีย์ และฟักทองทั่วไป มีกิจกรรมเสริม คือ การปลูกข้าว ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ และ ยางพารา ในปี พ.ศ. 2553 มีพ่อค้าได้เข้ามาแนะนำ การปลูกฟักทองให้กับชาวบ้าน ซึ่งชาวบ้านเห็นว่าราคาดีกว่า มีการใช้ต้นทุนและแรงงานที่น้อยกว่าข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ จึงเริ่มปลูกฟักทองตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา เกษตรกรไม่มีการรวมกลุ่ม การผลิตขึ้นอยู่กับราคาฟักทองที่ได้รับจากพ่อค้า อย่างไรก็ตาม การผลิตมีความเสี่ยงจากสภาพอากาศ และโรคแมลง ทำให้เกษตรกรมีรายได้ที่ไม่สม่ำเสมอ

ระบบพืชที่ 4 ระบบพืชผักปลอดสาร/อินทรีย์เป็นหลัก ในจังหวัดเชียงใหม่ เป็นเกษตรกรผู้ปลูกแบบปลอดสารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืช กระจายอยู่ในอำเภอต่างๆ เช่น อำเภอเมือง แม่ริม แม่แตง สารภี สันทราย และสันป่าตองในจังหวัดเชียงใหม่ มีการปลูกข้าว ลำไย ฝรั่ง แก้วมังกร และกล้วย เป็นกิจกรรมเสริม และเกษตรกรผู้ผลิตพืชผักแบบอินทรีย์ในอำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน มีกิจกรรมเสริมคือการปลูกข้าว ยางพารา มะม่วงหิมพานต์ ไม้ ลัก และข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ เกษตรกรในจังหวัดเชียงใหม่เริ่มผลิตพืชผักเกษตรปลอดสารตั้งแต่ปี 2546 จากการทำงานร่วมกับศูนย์วิจัยระบบทรัพยากรเกษตร (ศวทก.) คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จำหน่ายผลผลิตในตลาดเกษตรกรที่ร่วมกันจัดตั้งขึ้นมาขายผลผลิตโดยตรงให้แก่ผู้บริโภคในเมือง นอกจากนี้ยังมีหน่วยงานอื่นๆ มาสนับสนุน เช่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการส่งเสริมสุขภาพ (สสส.) สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (กศน.) สำนักงานเกษตรตำบล เกษตรอำเภอและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ปัจจุบันเกษตรกรบางคนขยายธุรกิจไปสู่การแปรรูปผลผลิต ส่งผลผลิตสู่ห้างสรรพสินค้าในเมืองเชียงใหม่

ในส่วนของเกษตรกรผู้ผลิตเกษตรอินทรีย์ ตำบลศรีสะเกษ อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน ได้เริ่มทำการผลิตตั้งแต่ปี พ.ศ. 2559 เกิดจากที่เกษตรกรเห็นว่าสมาชิกในชุมชนขาดทุนจากการผลิตพืชเชิงเดี่ยว (ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์) จึงเห็นถึงช่องทางในการปรับเปลี่ยนให้ชุมชนผลิตอาหารปลอดภัย พัฒนาสุขภาพ สร้างแหล่งอาหารได้เองในชุมชน มีเกษตรกรบางส่วนสามารถขยายตลาดในลักษณะกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ไปยังไฮเปอร์มาร์เก็ต เช่น การผลิตเผือกหอม พริก พักทอง และมะขาม เป็นต้น ซึ่งปัจจุบันมีเกษตรกรในกลุ่มที่ได้รับการรับรองว่าเป็นเกษตรอินทรีย์แล้ว 26 คน จากทั้งหมด 36 คน และในส่วนของรายได้ในระยะยาวเป็นการปลูกไม้ยืนต้นเพิ่มเข้าไปในระบบฟาร์ม เช่น ไข่ชางหม่น ลัก และยางนา

ระบบพืชที่ 5 ระบบมันสำปะหลังเป็นหลัก เป็นเกษตรกรอยู่ในพื้นที่อำเภอเวียงเชียงรุ้ง จังหวัดเชียงราย มีกิจกรรมเสริมคือการปลูกข้าว สับปะรด ลำไย ยางพารา และพืชผัก ในชุมชนมีแหล่งรับซื้อหรือโรงงานรับซื้อมันสำปะหลัง มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันระหว่างเกษตรกรผู้ผลิตกับแหล่งรับซื้อหรือโรงงาน สามารถทำสัญญาซื้อขายผลผลิตเพื่อนำเงินมาใช้ก่อนการเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ ในช่วงปี 2560-2562 เกษตรกรประสบโรคโคนเน่าในมันสำปะหลัง และภัยแล้ง และทำให้ผลผลิตเสียหาย และราคาตกต่ำสำหรับผลผลิตสับปะรด ทำให้รายได้จากการเกษตรตกต่ำกว่าปีก่อนๆ

ระบบพืชที่ 6 ระบบข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เป็นหลัก เป็นเกษตรกรอยู่ใน อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน พื้นที่เป็นพื้นที่ดอนถึงสูง ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์มาตั้งแต่ปี

2525 สมัยก่อนเป็นการผลิตที่ลงทุนน้อยกว่าเพราะเป็นการผลิตโดยไม่ใช้สารเคมีหรือปุ๋ยในการผลิต ต่อมามีการเข้ามาของเมล็ดข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ลูกผสม ซึ่งมีผลผลิตดี ส่งผลให้พื้นที่ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ขยายเพิ่มขึ้น ในปัจจุบันลักษณะการผลิตใช้เครื่องจักรใหญ่ เช่น รถแทรกเตอร์ขนาดใหญ่ และขนาดกลาง และมีการใช้แรงงานจ้าง ปัญหาการผลิตที่สำคัญในพื้นที่เกิดจากสภาพแล้ง ไม่มีการรวมกลุ่มของเกษตรกรผู้ผลิต เกษตรกรแต่ละรายมีพื้นที่ค่อนข้างมาก (ประมาณ 50 ไร่ต่อครัวเรือน) ในปี 2559 เกษตรกรต้องเผชิญปัญหาด้านการผลิตคือ มีต้นทุนสูงขึ้น ด้านการตลาดคือ ผู้รับซื้อผลผลิตข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ถูกจำกัดปริมาณการรับซื้อเพราะรัฐบาลมีนโยบายไม่รับให้มีการรับซื้อผลผลิตข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในพื้นที่ที่ไม่มีเอกสารสิทธิ และในปี 2561/62 ยังมีสภาพฝนทิ้งช่วง และการระบาดของหนอน ในปัจจุบันจึงได้มีหน่วยงานหลายส่วนเข้ามาสนับสนุนการผลิตพืชชนิดใหม่ขึ้นในพื้นที่ เกษตรกรเริ่มมีการปรับเปลี่ยนระบบพืชด้วยการปลูกไม้ยืนต้น เช่น ลัก และ เกษตรผสมผสาน หรือ เกษตรอินทรีย์ นอกจากนี้ เกษตรกรมีพืชอื่นเสริมในระบบบ้างเล็กน้อย เช่น ข้าว พักทอง มะเขือ ยางพารา มันสำปะหลัง มะม่วงหิมพานต์ เผือก กระเทียม

• 5 ระบบพืชในอำเภอร่องคำ และอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

ในอำเภอร่องคำ และอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ ครัวเรือนเกษตรกรตามชนิดพืชที่ปลูก 5 ระบบ (ควิพร พงทอง, 2563) คือ ระบบพืชที่ 1) ระบบข้าวเป็นหลัก หมายถึงครัวเรือนที่ปลูกข้าวนาปีและนาปรัง เป็นครัวเรือนที่ปลูกเฉพาะข้าว มีพื้นที่เพาะปลูกเฉลี่ย 15 ไร่ต่อครัวเรือน สามารถปลูกข้าวนาปรังได้ เนื่องจากที่ดินสามารถเข้าถึงแหล่งน้ำได้ดี ระบบพืชที่ 2) ระบบข้าวและผักสวนครัวเป็นหลัก แม้ว่าครัวเรือนเลือกที่จะปลูกพืชผักสวนครัวเป็นรายได้เสริมนอกเหนือจากการปลูกข้าว แต่ด้วยข้อจำกัดของแรงงานทำให้รายได้ภาคการเกษตรเพิ่มขึ้นไม่มากนัก สำหรับการปลูกผักสวนครัวนั้นใช้พื้นที่เฉลี่ยเพียง 2 งานต่อครัวเรือนเท่านั้น และเป็นพื้นที่ที่สามารถเข้าถึงแหล่งน้ำได้เป็นอย่างดี ระบบพืชที่ 3) ระบบข้าวและข้าวโพดเป็นหลัก (ข้าวโพดหวานและเลี้ยงสัตว์) มีที่ดินทำกินอยู่นอกเขตชลประทาน การปลูกข้าวโพดเป็นพืชเศรษฐกิจชนิดใหม่ที่ครัวเรือนในพื้นที่เริ่มทดลองปลูกได้ไม่นาน โดยใช้พื้นที่เฉลี่ย 3 ไร่ต่อครัวเรือน ระบบพืชที่ 4) ระบบข้าวและอ้อยเป็นหลัก โดยพื้นที่ปลูกอ้อยเป็นพื้นที่นอกเขตชลประทาน เป็นกลุ่มที่มีรายได้สูงที่สุดทั้งรายได้ภาคการเกษตรและรายได้นอกภาคการเกษตร แต่การปลูกอ้อยต้องใช้เงินลงทุนจำนวนมาก จึงมีเฉพาะครัวเรือนที่สถานภาพทางเศรษฐกิจดี

มีเงินลงทุน และกล้าที่จะก่อหนี้เพื่อมาลงทุน แม้ว่าจะมีต้นทุนสูงแต่ก็สามารถเก็บเกี่ยวได้ถึง 3 รอบ คราวเรือนตัวอย่างมีพื้นที่เพาะปลูกอ้อยเฉลี่ย 6 ไร่ต่อครัวเรือน ระบบพืชที่ 5) ระบบข้าวและเลี้ยงสัตว์เป็นหลัก เช่น การเลี้ยงปลา ไก่เนื้อ ไก่ไข่ เป็ด สุกร วัว และควาย ทำให้มีข้าวและเนื้อสัตว์ไว้บริโภคในครัวเรือน การเลี้ยงสัตว์ดังกล่าวเป็นการเลี้ยงแบบปล่อย ลงทุนไม่มากนัก ระบบพืชทั้ง 5 ระบบมีกิจกรรมเสริมอื่นๆ เช่น การปลูก พริก หรือ ถั่วลิสง เล็กน้อย ส่วนที่ดินทำกินในครัวเรือนในระบบพืชเหล่านี้ ประมาณ 12-18 ไร่ต่อครัวเรือน

5.2 รายได้ของครัวเรือนเกษตรกร เกี่ยวกับภาวะหนี้ของครัวเรือนเกษตรกรเป็นอย่างไร

ผลการศึกษาเรื่องรายได้เทียบกับหนี้สินสะสมของครัวเรือนเกษตรกรในการศึกษาครั้งนี้ ได้นำเสนอจำแนกตามระบบพืชหลัก สามารถดูรายละเอียดได้ในตารางที่ 2-4

• ระบบพืชในจังหวัดกาฬสินธุ์:

• แรงงานเกษตรสูงอายุ พึ่งพารายได้นอกเกษตร

สำหรับครัวเรือนตัวอย่างใน จังหวัดกาฬสินธุ์ การปลูกข้าวยังเป็นวิถีชีวิตเป็นประเพณีที่สืบทอดกันมา ส่วนการเลี้ยงสัตว์และการปลูกผักสวนครัวเพิ่มความมั่นคงทางอาหารให้ครัวเรือนและรายได้เสริมของครัวเรือน พบว่ารายได้หลักของครัวเรือนเกษตรกรไม่ได้มาจากภาคเกษตร รายได้สุทธิจากการเกษตรมีสัดส่วนเพียงร้อยละ 15-20 ของรายได้สุทธิรวมเท่านั้นในทุกระบบพืชที่ศึกษา ยกเว้นในระบบข้าว+พืชผัก ซึ่งมีร้อยละรายได้สุทธิจากการเกษตรสูงเท่ากับร้อยละ 39 ของรายได้สุทธิรวม พ่อแม่ที่มีอายุมากทำการเกษตรบนที่ดินของตนเองแต่มีการจ้างแรงงานมากขึ้น รุ่นลูกออกไปทำงานนอกพื้นที่ เพื่อส่งเงินกลับมาให้ครอบครัว ซึ่งรวมถึงค่าใช้จ่ายของหลานที่อาศัยอยู่กับพ่อแม่

ครัวเรือนมีรายได้จากนอกภาคเกษตรสูงถึงมากกว่าร้อยละ 80 (ยกเว้นในระบบข้าว+พืชผัก) รายได้สุทธิจากการเกษตรเป็นบวกในทุกระบบพืช (ยังไม่ได้คิดแรงงานครอบครัว) แสดงว่าเกษตรกรไม่ได้ขาดทุนเงินสดจากการเกษตร เพียงแต่มีระดับไม่สูงมาก ประมาณ 15,000-48,000 บาทต่อครัวเรือนเท่านั้น แต่รายได้ที่เหลือในภาคการเกษตรไม่เพียงพอต่อการดำรงชีพในวิถีชีวิตแบบปัจจุบันที่ต้องส่งลูกเรียนหนังสือและภาระค่าใช้จ่ายในครัวเรือนที่เพิ่มสูงขึ้น ค่าใช้จ่ายในครัวเรือนต้องเฉลี่ยประมาณ 58,000-74,000 ต่อครัวเรือนต่อปี ซึ่งระดับนี้ยังไม่รวมค่าใช้จ่าย

การศึกษาของบุตรหลาน ซึ่งถ้ารวมแล้วก็ทำให้รายได้ไม่พอค่าใช้จ่าย ครัวเรือนร้อยละ 40-60 มีรายได้ไม่เพียงพอ และไม่มีความสามารถชำระหนี้ระยะยาวได้ (ยกเว้นครัวเรือนปลูกอ้อย) (ตารางที่ 2) ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งของการมีหนี้สินพอกพูนและติดพัน

ระบบพืชหลัก	รายได้สุทธิจากแหล่งต่างๆ (บาทต่อครัวเรือนต่อปี)			ค่าใช้จ่ายรวม (ไม่รวมค่าใช้จ่ายเกษตรกรและบุตรหลาน) (บาทต่อครัวเรือนต่อปี)	ร้อยละของครัวเรือนที่มีรายได้น้อยพอเทียบกับรายจ่ายปี 2561/62	ภาระหนี้สินระยะสั้นและระยะยาว ¹ (บาท)	ร้อยละของครัวเรือนที่มีหนี้	สัดส่วนหนี้สินต่อรายได้สุทธิต่อเดือน	ร้อยละของครัวเรือนที่สามารถชำระหนี้
	รายได้สุทธิจากภาคเกษตร ² (คิดเป็นร้อยละ)	รายได้จากนอกภาคเกษตร ^{3,4} (คิดเป็นร้อยละ)	รายได้สุทธิรวม (หักต้นทุนการเกษตร)						
ข้าว (นาปี+นาปรัง)	17,777 (15%)	99,600 (85%)	117,377	70,635	40.7	150,000	75	15	60
ข้าว+พืชผัก	35,270 (39%)	54,600 (61%)	89,870	63,640	41.5	110,000	75	15	45
ข้าว+ข้าวโพด	15,700 (15%)	85,700 (85%)	101,400	57,590	63.2	300,000	100	36	37
ข้าว+อ้อย	47,885 (19%)	207,200 (81%)	255,085	74,153	0	300,000	75	14	100
ข้าว+เลี้ยงสัตว์	17,700 (15%)	102,400 (85%)	120,100	73,700	43.2	200,000	79	20	58

หมายเหตุ: ระบบข้าว+ข้าวโพด ข้าว+อ้อย และ ข้าว+เลี้ยงสัตว์ มีพื้นที่อยู่นอกเขตชลประทาน ตัวเลขระดับรายได้นั้นเป็นค่ามัธยฐาน
ที่มา: ศิวพร พงศทอง (2563)
¹ ค่าเฉลี่ยเฉพาะครัวเรือนที่มีหนี้
² รายได้รวมการบริโภคนครือเรือน ในส่วนครัวเรือนที่มีการเลี้ยงสัตว์ จะมีรายได้สุทธิจากการเลี้ยงปลา และเลี้ยงไก่ ประมาณ 6,165 บาท และ 7,737 บาทต่อครัวเรือน
³ รายได้จากจ้างแรงงาน เงินเดือน การทำธุรกิจนอกภาคการเกษตร เงินส่งกลับจากสมาชิกในครัวเรือนที่ออกไปทำงานนอกพื้นที่ เงินปันผล และเงินสนับสนุนจากรัฐบาล
⁴ ในส่วนเงินส่งกลับ ครัวเรือนที่ได้รับเงินส่งกลับ สำหรับ ระบบปลูกข้าว ข้าวและผัก ข้าวและข้าวโพด และ ข้าวและเลี้ยงสัตว์ มีร้อยละ 49-56 เป็นเงินประมาณ 30,000-45,000 บาทต่อครัวเรือนต่อปี ซึ่งมากกว่ารายได้สุทธิจากการเกษตร ยกเว้น ระบบปลูกข้าวและอ้อย มีครัวเรือนได้รับเงินส่งกลับร้อยละ 25 เป็นเงินประมาณ 20,000 บาทต่อครัวเรือนต่อปี

รายได้นอกการเกษตรเป็นรายได้จากค่าจ้างแรงงาน เงินเดือน การทำธุรกิจนอกภาคการเกษตร เงินส่งกลับจากสมาชิกในครัวเรือนที่ออกไปทำงานนอกพื้นที่ เงินปันผล และเงินสนับสนุนจากรัฐบาล ครัวเรือนปลูกข้าวและผัก เป็นครัวเรือนกลุ่มที่มีรายได้นอกภาคการเกษตรน้อยที่สุด เนื่องจากการปลูกผักนั้นต้องใช้เวลาดูแลแปลงผักทุกวัน ทำให้ไม่สามารถออกไปรับจ้างได้เหมือนกลุ่มอื่นๆ ครัวเรือนเกษตรกรใช้เงินนอกเกษตรและเงินส่งมาจากลูกหลาน เพื่อใช้หนี้เงินกู้ทางการเกษตร ครัวเรือนที่ได้รับเงินส่งกลับมีร้อยละ 49-56 ของครัวเรือนทั้งหมด เป็นเงินประมาณ 30,000-45,000 บาทต่อครัวเรือนต่อปี ซึ่งมากกว่ารายได้สุทธิจากการเกษตรสำหรับระบบส่วนใหญ่

• หนี้สูงมากเทียบกับรายได้

สำหรับครัวเรือนที่มีหนี้ (ร้อยละ 75-100 ของครัวเรือนทั้งหมดในแต่ละระบบพืช) มีระดับหนี้สะสมสูงประมาณ 150,000-300,000 บาท ภาระหนี้สินสูงมากเมื่อเทียบกับรายได้ สัดส่วนหนี้สินต่อรายได้สุทธิต่อเดือน เท่ากับร้อยละ 14-15 ในระบบข้าว ข้าว+พืชผัก และ ข้าว+อ้อย เท่ากับร้อยละ 20 ในระบบ ข้าว+เลี้ยงสัตว์ และสูงมากสำหรับระบบข้าว+ข้าวโพด ซึ่งสูงถึงร้อยละ 36 (ตารางที่ 2)

ครัวเรือนปลูกข้าวและข้าวโพด และครัวเรือนปลูกข้าวและผัก เป็นกลุ่มที่น่าเป็นห่วงมากที่สุดในการชำระคืนเงินกู้ ครัวเรือนทั้งสองกลุ่มมีร้อยละของครัวเรือนที่มีความสามารถชำระหนี้ต่ำสุด คือ ร้อยละ 37 และ 45 เท่านั้น ครัวเรือนที่เป็นหนี้ไม่มีเงินเหลือพอที่จะนำมาชำระหนี้ได้ แนวโน้มของการกู้ซ้ำเพื่อชำระคืนเงินกู้ค่อนข้างสูง สำหรับครัวเรือนปลูกข้าวและผัก แม้ว่ารายได้จากการปลูกผักจะดี สามารถเพิ่มสภาพคล่องให้กับครัวเรือนได้ แต่ด้วยข้อจำกัดของแรงงานที่ทำให้ปลูกผักได้เพียง 2 งาน จึงไม่สามารถสร้างรายได้ในจำนวนที่มากพอที่จะชำระหนี้ได้

ครัวเรือนกลุ่มปลูกข้าว+อ้อย โดยพื้นที่ปลูกอ้อยเป็นพื้นที่นอกเขตชลประทาน เป็นกลุ่มที่มีรายได้สูงที่สุดทั้งรายได้ภาคการเกษตรและรายได้นอกภาคการเกษตร พึ่งพาเงินส่งกลับน้อย การปลูกอ้อยต้องใช้เงินลงทุนจำนวนมาก จึงมีเฉพาะครัวเรือนที่สถานภาพทางเศรษฐกิจดี มีเงินลงทุน และกล้าที่จะก่อหนี้เพื่อมาลงทุน ส่วนครัวเรือนกลุ่มปลูกข้าว+เลี้ยงสัตว์ ทำให้มีข้าวและเนื้อสัตว์ไว้บริโภคในครัวเรือน นับเป็นกลุ่มที่มีความมั่นคงด้านอาหารสูงที่สุด โดยครัวเรือนส่วนใหญ่จะเลี้ยงปลา ไก่เนื้อ ไก่ไข่ และเปิดไว้เพื่อการบริโภคในครัวเรือนและจำหน่าย ในขณะที่บางครัวเรือนเลือกที่จะเลี้ยงสัตว์ เช่น สุกร วัว ควาย เป็นต้น ไว้เพื่อจำหน่ายเพื่อสร้างรายได้ให้กับครอบครัว

ความคาดหวังต่อรายได้ในอนาคตอาจเป็นอีกหนึ่งในปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการก่อหนี้ในปัจจุบัน ยกตัวอย่างเช่น ครัวเรือนยังคงก่อหนี้เพื่อมาลงทุนภาคการเกษตรแม้ว่ารายได้สุทธิภาคการเกษตรจะเป็นลบ เนื่องจากต้องการมีข้าวไว้เพื่อการบริโภคในครัวเรือน และครัวเรือนยังมีความคาดหวังว่าในปีต่อไปอาจจะสามารถขายผลผลิตได้ในราคาดีและ/หรือได้ผลผลิตดี จึงตัดสินใจผลิตและก่อหนี้ แต่เมื่อถึงเวลาเก็บเกี่ยวหากปรากฏว่าผลผลิตราคาตกหรือเกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติ ก็อาจทำให้ครัวเรือนมีรายได้ไม่เพียงพอสำหรับการชำระหนี้ เช่นเดียวกับกรณีของการลงทุนเพื่อการศึกษาของบุตรหลาน ที่มีความคาดหวังว่าหลังจากที่บุตรหลานจบการศึกษาแล้วจะช่วยชำระหนี้หรือส่งเงินกลับมาให้

- **ระบบพืชใน อ.สองแคว และ อ.กุเพียง จ.น่าน:**

- **ครึ่งหนึ่งของครัวเรือนเกษตรกรมีรายได้ไม่พอรายจ่าย**

สำหรับตัวอย่างครัวเรือนเกษตรกรใน อ.สองแคว และ อ.กุเพียง จ.น่าน มีระบบพืชทั้งหมด 8 ระบบ คือ ในพื้นที่สูงกลุ่มชาติพันธุ์ อ.สองแคว มีระบบพืชหลักคือ 1) ระบบพืชไร่ 2) ระบบไม้ผล 3) ระบบพืชผักในโรงเรือน 4) ระบบกาแฟผสมผสานกับไม้ผล ในพื้นที่กึ่งเมืองกึ่งชนบท อ.กุเพียง มีระบบพืชหลักคือ 1) ระบบข้าวโพด 2) ระบบไม้ผล 3) ระบบยางพารา และ 4) ระบบปลูกหม่อนเลี้ยงไหม การศึกษาพบว่า ในด้านแหล่งรายได้ของครัวเรือนเกษตรกร ยังมีสัดส่วนของรายได้สุทธิภาคเกษตรที่สูงอยู่ คือ สูงถึงร้อยละ 70-90 สำหรับระบบพืชผักในโรงเรือน กาแฟผสมผสานกับไม้ผล และปลูกหม่อนเลี้ยงไหม และสูงราวร้อยละ 30-70 สำหรับระบบพืชไร่ ไม้ผล และยางพาราเป็นหลัก ส่วนรายได้นอกเกษตร เช่น การรับจ้าง เงินโอนจากลูกหลาน และเงินโอนภาครัฐ มีสัดส่วนราว ร้อยละ 15-40 โดยรวม แม้ว่าบางครัวเรือนอาจสูงถึงร้อยละ 60-70 หรือสูงถึงครัวเรือนละ 40,000-80,000 บาทต่อครัวเรือนต่อปี ส่วนรายได้จากการรับจ้าง จะมีมากในระบบพืชไร่ และปลูกหม่อนเลี้ยงไหม และมีน้อยในระบบพืชผักในโรงเรือน และกาแฟผสมผสานไม้ผล

รายได้สุทธิรวมของครัวเรือนเกษตรกรมีช่วงระหว่าง 56,000-280,000 บาทต่อครัวเรือนต่อปี แตกต่างกันตามระบบพืช โดยระบบพืชผักในโรงเรือน ไม้ผลบนที่สูง และปลูกหม่อนเลี้ยงไหมเป็นหลัก จะได้รายได้สุทธิรวมสูงกว่าระบบอื่นคือ สามารถมีรายได้สูงถึง 260,000-280,000 บาทต่อครัวเรือนต่อปี แม้ว่ามีหลายครัวเรือนที่มีรายได้สุทธิรวมต่ำ ราว 60,000-87,000 บาทต่อครัวเรือนต่อปี แต่รายจ่ายของครัวเรือนก็ไม่สูงมาก อยู่ในระดับ 55,000-110,000 บาทต่อครัวเรือนต่อปี

- **ระบบยางพาราเป็นหลักยังพอไปได้**

เมื่อเทียบรายจ่ายกับรายได้พบว่า ระบบยางพาราเป็นหลัก มีครัวเรือนที่มีรายได้ไม่เพียงพอรายจ่ายต่ำสุดคือ ประมาณร้อยละ 30 เท่านั้น ในขณะที่ครัวเรือนในกลุ่มอื่นๆ มีรายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่ายของครัวเรือน ประมาณร้อยละ 50-60 และสูงที่สุด คือ กลุ่มปลูกหม่อนเลี้ยงไหมที่มีรายจ่ายของครัวเรือนค่อนข้างสูง ครัวเรือนร้อยละ 80 มีรายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่ายของครัวเรือน (ตารางที่ 3)

ตารางที่ 3 รายได้สุทธิ ค่าใช้จ่ายครัวเรือน และหนี้สินสะสมของครัวเรือนเกษตรกร แยกตามระบบพืช ๖.น่าน ภาคต่อครัวเรือนต่อปี 2562

ระบบพืชหลัก	รายได้สุทธิของครัวเรือนเกษตรกร				ค่าใช้จ่ายรวม (ไม่รวมค่าใช้จ่ายเกษตรและบุตรหลาน) (บาทต่อครัวเรือนต่อปี)	ร้อยละของครัวเรือนที่มีรายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่าย	ภาระหนี้สินระยะสั้นและระยะยาว (บาท)	ประมาณสัดส่วนหนี้ต่อรายได้สุทธิต่อเดือน ¹
	รายได้หักต้นทุนการเกษตร (คิดเป็นร้อยละ)	รายได้จากนอกภาคเกษตร (คิดเป็นร้อยละ)	แหล่งรายได้นอกเกษตร (บาท/ครัวเรือน/ปี)	รายได้สุทธิรวม (หักต้นทุนการเกษตร) (บาท/ครัวเรือน/ปี)				
กลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง อ.สองแคว ๖.น่าน								
พืชไร่ (ข้าวโพด มันสำปะหลัง)	13,000-52,000 (29-85%)	10,000-65,000 (8-64%)	(รับจ้าง 5,000-27,000, เงินโอนจากลูกหลาน 8,000-45,000, เงินโอนภาครัฐ 3,600-11,000)	76,000-189,000	64,000-89,000	ประมาณ 50%	80,000-230,000	7-20
ไม้ผลผสมผสาน	28,000-73,000 (17-74%)	15,000-57,000 (15-39%)	(รับจ้าง 2,500-6,000, เงินโอนจากลูกหลาน 10,000-54,000, เงินโอนภาครัฐ 4,800-15,000)	81,000-255,000	81,000-108,000	ประมาณ 47%	41,000-174,000	3-13
พืชผักในโรงเรือน	45,000-250,000 (79%)	6,000-17,000 (20%)	(รับจ้าง น้อย, เงินโอนจากลูกหลาน ² 10,000-100,000, เงินโอนภาครัฐ 3,600-7,200)	56,000-281,000	55,000-88,000	ประมาณ 50%	20,000-68,000	10
กาแฟผสมผสานไม้ผล	49,000-192,000 (71%)	18,000-62,000 (23%)	(รับจ้าง น้อย, เงินโอนจากลูกหลาน น้อย, เงินโอนภาครัฐ 11,600-22,000)	72,000-258,000	57,000-102,000	ประมาณ 50%	35,000-70,000	6
กลุ่มที่เมืองที่ชนบท อ.ภูเพียง ๖.น่าน								
ข้าวโพด	47,000-100,000 (42-76%)	30,000-55,000 (23-58%)	(รับจ้าง 5,400-30,000, เงินโอนจากลูกหลาน 23,000-36,000, เงินโอนภาครัฐ 7,200-17,000)	87,000-155,000	84,000-105,000	ประมาณ 65%	100,000-300,000	11-22
ไม้ผล (มะม่วง ลำไย สั้จี้)	25,000-78,000 (36-71%)	24,000-56,000 (27-64%)	(รับจ้าง 5,000-15,000, เงินโอนจากลูกหลาน 24,000-78,000, เงินโอนภาครัฐ 7,600-16,000)	83,000-135,000	83,000-96,000	ประมาณ 62%	100,000-230,000	10-20
ยางพารา	50,000-155,000 (29-77%)	21,000-99,000 (22-71%)	(รับจ้าง 5,000-10,000, เงินโอนจากลูกหลาน 24,000-60,000, เงินโอนภาครัฐ 7,200-13,000)	118,000-280,000	86,000-103,000	ประมาณ 30%	95,000-360,000 ³	4-27

ตารางที่ 3 (ต่อ)								
ระบบพืชหลัก	รายได้สุทธของครัวเรือนเกษตรกร				ค่าใช้จ่ายรวม (ไม่รวมค่าใช้จ่ายเกษตรและบุตรหลาน) (บาทต่อครัวเรือนต่อปี)	ร้อยละของครัวเรือนที่มีรายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่าย	ภาระหนี้สินระยะสั้นและระยะยาว (บาท)	ประมาณสัดส่วนหนี้ต่อรายได้ต่อเดือน ¹
	รายได้หักต้นทุนการเกษตร (คิดเป็นร้อยละ)	รายได้จากนอกภาคเกษตร (คิดเป็นร้อยละ)	แหล่งรายได้นอกเกษตร (บาท/ครัวเรือน/ปี)	รายได้สุทธิรวม (หักต้นทุนการเกษตร) (บาท/ครัวเรือน/ปี)				
ปลูกหม่อนเลี้ยงไหม	78,000-135,000 (69-91%)	16,000-50,000 (10-31%)	(รับจ้าง 10,000-50,000, เงินโอนจากลูกหลาน น้อย, เงินโอนจากภาครัฐ 2,400-12,000)	124,000-163,000	61,000-114,000	ประมาณ 80%	120,000-260,000	6-21

ที่มา: อัครมพงศ์ อินทอง และฉวีรัตน์ศรีย์ ปาปาน (2563)

¹ คำนวณโดยใช้ค่ามัธยฐาน

² สมาชิกในครัวเรือนมีการปรับจ้างและ/ไปทำงานต่างประเทศอย่างเช่นที่ประเทศอิสราเอล เกาหลีใต้ เป็นต้น ซึ่งครัวเรือนที่มีสมาชิกไปทำงานต่างประเทศจะส่งเงินกลับมาให้ประมาณ 50,000-100,000 บาท/เดือน

³ ครัวเรือนตัวอย่างเกือบทั้งหมดมีการหนี้สิน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการกู้เพื่อนำไปใช้จ่ายในวัตถุประสงค์อื่นๆ ที่มีเชิงทางการเกษตร เช่น ซื้อที่ดิน สร้างบ้านใหม่ ซื้อรถยนต์ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม แม้ว่าครัวเรือนตัวอย่างในกลุ่มนี้มียอดหนี้ค่อนข้างสูงกว่ากลุ่มอื่นๆ แต่ครัวเรือนตัวอย่างส่วนใหญ่ค่อนข้างมีวินัยทางการเงินที่ดี โดยสามารถชำระหนี้สินได้ตรงต่อเวลา ไม่มีเหตุการณ์ล้าหนี้

• กลุ่มชาติพันธุ์มีหนี้้น้อยกว่าคนเมืองน่าน

ในด้านหนี้สินสะสมของครัวเรือนเกษตรกร สำหรับชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง อ.สองแคว จ.น่าน ถ้าเป็นระบบพืชผักในโรงเรือน และ กาแฟเป็นหลัก มีหนี้สินสะสมไม่สูงมากเพียง 20,000-70,000 บาทต่อครัวเรือน มีสัดส่วนหนี้สินต่อรายได้สุทธิต่อเดือน อยู่ประมาณ 3-13 เท่า แต่ถ้าเป็นระบบพืชไร่ หรือ ไม้ผล จะมีหนี้สินสะสมสูงขึ้น ถึง 40,000-230,000 บาท คิดเป็นประมาณ 7-20 เท่า สำหรับระบบพืชไร่ ในพื้นที่เดียวกัน แต่สำหรับชุมชนกึ่งเมืองกึ่งชนบท หนี้สินสะสมปลายปีของครัวเรือนเกษตรกรใน อ.ภูเพียง จังหวัดน่านมีสูงมากกว่ากลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง คือสูงถึง 100,000-300,000 แลนบาท/ครัวเรือน (สูงกว่ารายได้เงินสดถึง 50,000-100,000 กว่าบาท) เป็นหนี้สินทางการเกษตรประมาณครึ่งหนึ่ง มีอัตราส่วนหนี้สินต่อรายได้สุทธิต่อเดือนในระดับสูง ประมาณ 4-27 เท่า สำหรับครัวเรือนที่มีระบบยางพาราเป็นหลัก และ 6-21 เท่า สำหรับครัวเรือนที่ปลูกหม่อนเลี้ยงไหม แต่สูงมากขึ้นสำหรับครัวเรือนที่มีระบบอื่น เช่น ไม้ผล หรือ ข้าวโพด (10-22 เท่า)

• ระบบพืชในจังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย และ อ.น่าน้อย จังหวัดน่าน:

• รายได้จากการเกษตรสูงในบางระบบพืช

สำหรับครัวเรือนตัวอย่างในจังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย และ น่าน สัดส่วนรายได้สุทธิการเกษตรต่อรายได้สุทธิรวมสูงร้อยละ 42-68 ใน 3 ระบบพืชหลัก คือ

ระบบฟักทอง พืชผักปลอดสาร/อินทรีย์ และ ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ส่วนอีก 3 ระบบ พืชหลักคือ ระบบกาแฟ มะม่วง และ มันสำปะหลัง มีสัดส่วนนี้เพียงร้อยละ 25 คราวเรือนตัวอย่างในจังหวัดเหล่านี้ มีการพึ่งพารายได้จากการเกษตรสูงกว่า คราวเรือนตัวอย่างใน จ.กาฬสินธุ์ ซึ่งมีสัดส่วนนี้แค่ราวร้อยละ 15-20 ระบบฟักทอง มะม่วง และข้าวโพดเลี้ยงสัตว์มีรายได้สุทธิรวมราว 126,000-190,000 บาทต่อครัวเรือนต่อปี ระบบกาแฟ และ พืชผักปลอดสาร/อินทรีย์ มีรายได้สุทธิรวมสูงถึง ประมาณ 450,000-488,000 บาทต่อครัวเรือนต่อปี ส่วนระบบมันสำปะหลัง ในปี 2562 มีรายได้รวมต่ำเพียง 73,000 บาทต่อครัวเรือนต่อปี แต่ในปีอื่นๆ จะได้ราวปีละ 1 แสนบาทต่อครัวเรือนต่อปี ในครัวเรือนตัวอย่างในกลุ่มนี้ ถ้าแบ่งตามกลุ่มรายได้ จะได้ 3 กลุ่ม 1) กลุ่มรายได้สูง คือ กลุ่มกาแฟ และ กลุ่มพืชผักปลอดสาร/อินทรีย์ (>400,000 บาท) ทั้งสองกลุ่มมีรายได้เกษตรปานกลาง แต่มีรายได้จากแหล่งอื่นสูง (ค่าขาย และ เงินเดือน) 2) กลุ่มรายได้ปานกลาง คือ กลุ่มมะม่วง ฟักทอง และ ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ (100,000-200,000 บาท) โดยทั้ง 3 กลุ่ม มีรายได้จากการรับจ้างมาเสริม 3) กลุ่มรายได้ต่ำ คือ กลุ่มมันสำปะหลัง (<100,000 บาท) (ตารางที่ 4)

ตารางที่ 4 รายได้ รายจ่าย และภาระหนี้สินของครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่างใน จ.เชียงใหม่ เชียงราย น่าน ปี พ.ศ. 2562

ระบบพืชหลัก	อำเภอ จังหวัด	รายได้สุทธิรวม			รายได้สุทธิรวม (หักต้นทุน การเกษตร) (บาทต่อครัวเรือนต่อปี)	ค่าใช้จ่ายรวม (ไม่รวม ค่าใช้จ่าย เกษตรและ บุตรหลาน) (บาทต่อครัวเรือนต่อปี)	ร้อยละของครัวเรือนที่มีรายได้นี้เพียงพอกับรายจ่าย 2561/62	ภาระหนี้สินระยะสั้นและระยะยาว (บาท)	สัดส่วนหนี้สิน/รายได้สุทธิต่อเดือน
		รายได้สุทธิจากภาคเกษตร (ร้อยละ)	รายได้จากนอกภาคเกษตร (ร้อยละ)	แหล่งรายได้นอกเกษตร (ร้อยละ)					
กาแฟ	อ.แม่แจ่ม อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่	22	79	(รับจ้าง 9, ค่าขาย หักต้นทุน 62, เงินเดือน/เบี้ยยังชีพ 8, เงินโอนจาก ลูกหลาน 0)	487,756	171,966	20	264,133	6.5
มะม่วง	อ.นาน้อย จ.น่าน	24	77	(รับจ้าง 20, ค่าขาย หักต้นทุน 2, เงินเดือน/เบี้ยยังชีพ 34, เงินโอนจาก ลูกหลาน 21)	154,464	85,311	26	130,800	10.2
ฟักทอง	อ.นาน้อย จ.น่าน	52	47	(รับจ้าง 18, ค่าขาย หักต้นทุน 0, เงินเดือน/เบี้ยยังชีพ 11, เงินโอนจาก ลูกหลาน 18)	126,195	83,745	20	108,926	10.4

ตารางที่ 4 (ต่อ)									
ระบบบัญชีหลัก	อำเภอ จังหวัด	รายได้สุทธิต่อครัวเรือน			รายได้สุทธิต่อครัวเรือน (หักต้นทุนการผลิต) (บาทต่อครัวเรือนต่อปี)	ค่าใช้จ่ายรวม (ไม่รวมค่าใช้จ่ายเกษตรกรและบุตรหลาน) (บาทต่อครัวเรือนต่อปี)	ร้อยละของครัวเรือนที่มีรายได้น้อยเพียงพอกับรายจ่าย 2561/62	ภาระหนี้สินระยะสั้นและระยะยาว (บาท)	สัดส่วนหนี้สิน/รายได้สุทธิต่อเดือน
		รายได้สุทธิจากภาคเกษตร (ร้อยละ)	รายได้จากนอกภาคเกษตร (ร้อยละ)	แหล่งรายได้นอกเกษตร (ร้อยละ)					
พืชผัก ปลอดภัย/อินทรีย์	อ.เมือง แม่ริม แม่แตง สารภี สันทราย สันป่าตอง จ.เชียงใหม่ อ.มาน้อย จ.น่าน	42	58	(รับจ้าง 1, ค่าขาย หักต้นทุน 21, เงินเดือน/เบี้ยยังชีพ 33, เงินโอนจาก ลูกหลาน 3)	449,914	158,025	19	104,250	2.8
มันสำปะหลัง	อ.เวียงเชียงรุ้ง จ.เชียงราย	25	76	(รับจ้าง 51, ค่าขาย หักต้นทุน 0, เงินเดือน/เบี้ยยังชีพ 8, เงินโอนจาก ลูกหลาน 3)	72,878 ⁴	94,208	50	157,812 ⁵	26 ⁶
ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์	อ.มาน้อย จ.น่าน	68	32	(รับจ้าง 15, ค่าขาย หักต้นทุน 6, เงินเดือน/เบี้ยยังชีพ 8, เงินโอนจาก ลูกหลาน 0)	188,897	203,003	38	369,687	23

ที่มา: ประธานทิพย์ กระบะ และคณะ (2563)
⁴ ปี 2562 เป็นปีที่มิใช่กระบาดลง ถ้าเป็นปีปกติจะใ้รายได้มากกว่านี้ รายได้สุทธิทางเกษตรจะเพิ่มขึ้นราว 3 หมื่น
⁵ เกษตรกรกลุ่มนี้ในปีที่ผ่านมาจะกู้เงินปลูกบ้านและซื้อรถ
⁶ ถ้าเป็นปีปกติ อัตราส่วนนี้จะลดเหลือ 18 หรือ ต่ำกว่า

ส่วนเกษตรกรผู้ปลูกมะม่วง มีรายได้จากมะม่วงต่ำทำให้เกษตรกรต้องกู้เงินจากหลายกองทุนเพื่อใช้หมุนเวียนในการจ่ายคืนเงินกู้ แต่หลายครัวเรือนมีรายได้จากเงินเดือน โดยทั่วไปจึงสามารถชำระหนี้ได้ ส่วนเกษตรกรผู้ปลูกฟักทอง และพืชผักปลอดภัย/อินทรีย์ มีหนี้สะสมไม่สูงมาก และสามารถชำระหนี้ได้ มีเกษตรกรร้อยละ 20 ที่มีรายได้น้อยกว่ารายจ่าย เกษตรกรที่ปลูกมันสำปะหลัง มีหนี้สะสมราว 160,000 บาทต่อครัวเรือน แต่เป็นกลุ่มที่มีวินัยในการกู้ยืมและชำระหนี้คืนปีที่ผ่านมาจะกู้เงินปลูกบ้านและซื้อรถ แต่สามารถชำระคืนหนี้โดยใช้เงินออมส่วนครัวเรือนเกษตรกรที่ปลูกกาแฟนั้น มีรายได้จากกิจการค้า แม้มีหนี้สะสมสูงบ้างราว 260,000 บาท แต่เนื่องจากมีรายได้ต่อปีสูงจึงไม่มีปัญหาในการชำระหนี้โดยรวมครัวเรือนที่มีรายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่ายในปี 2561/62 มีประมาณร้อยละ 20-26 ของครัวเรือนทั้งหมด (เทียบกับร้อยละ 40-60 ใน จ.กาฬสินธุ์ และร้อยละ

50-60 ใน อ.สองแคว และ อ.ภูเพียง จ.น่าน) แต่ในระบบฟุ้งพาทข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ และมันสำปะหลังเป็นหลักซึ่งครัวเรือนถึงร้อยละ 38-50 ที่มีรายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่ายในปีนั้น ซึ่งเป็นสาเหตุหลักที่ทำให้ต้องนำไปสู่การกู้ยืมสินเร็วไป

• **หนี้สินเทียบกับรายได้ยังพอจัดการได้ ยกเว้นในระบบข้าวโพดเป็นหลัก**

ครัวเรือนตัวอย่างในกลุ่มนี้ มีสัดส่วนหนี้สินต่อรายได้สุทธิต่อเดือนในระดับต่ำ เพียง 3-6 เท่าสำหรับระบบปลูกพืชผักปลอดสาร/อินทรีย์ และกาแฟ เป็นหลัก และสูงขึ้นสำหรับระบบฟุ้งพามะม่วง และฟักทอง เป็นหลัก คือ เท่ากับ 10 เท่า (เทียบกับ 15-20 เท่าในระบบข้าว ข้าว+พืชผัก ข้าว+อ้อย และ ข้าว+เลี้ยงสัตว์ ใน จ.กาฬสินธุ์ และ 10-20 เท่าสำหรับระบบฟุ้งพาทพืชไร่ หรือไม้ผล ใน อ.ภูเพียง จ.น่าน) สัดส่วนนี้สูงขึ้นสำหรับระบบที่ฟุ้งพาทข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เป็นหลัก ซึ่งสูงถึงร้อยละ 23 และระบบที่ฟุ้งพามันสำปะหลังเป็นหลัก ซึ่งปกติจะเท่ากับ 18 แต่ในปี 2562 สูงถึง 26 เท่า (เทียบกับ 36 เท่า สำหรับระบบข้าว+ข้าวโพด ใน จ.กาฬสินธุ์)

ครัวเรือนผู้ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เป็นพืชหลัก เป็นกลุ่มครัวเรือนที่เป็นหนี้สูง เนื่องจากการลงทุนในแต่ละปีสูงโดยเฉพาะกลุ่มครัวเรือนที่ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ เพียงอย่างเดียว เกษตรกรบางครัวเรือนมีหนี้สะสมที่มีมาตั้งแต่สมัยพ่อแม่ ทำให้มีหนี้สะสมสูงกว่า 800,000 บาท แต่โดยเฉลี่ยมีหนี้สะสมเท่ากับ 370,000 บาท ในปี 2562 ทั้งนี้เกษตรกรผู้ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ส่วนใหญ่พึ่งพารายได้จากข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เป็นหลัก จึงพบเกษตรกรที่ไม่สามารถจ่ายเงินกู้ได้ จำเป็นต้อง ผัดผ่อน หรือปรับโครงสร้างหนี้ หรือบางรายที่ต้องการรักษาเครดิต จะใช้การกู้ยืมเงินกองทุนหรือเงินนอกระบบมาใช้คืนเงินกู้ จึงนับว่าเป็นกลุ่มที่มีความเสี่ยงต่อการไม่สามารถชำระหนี้ได้

ครัวเรือนที่มีปัญหาในการจ่ายเงินกู้ทั้งในประเภทเงินกู้ในระยะสั้นและในระยะยาว หรือมีการปรับโครงสร้างหนี้จาก ธ.ก.ส. พบในครัวเรือนผู้ปลูกมะม่วง และข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เป็นพืชหลัก ส่วนครัวเรือนเกษตรกรที่ปลูกพืชผักปลอดสาร/อินทรีย์ เป็นหลักเป็นกลุ่มที่มีความสามารถในการจ่ายเงินกู้สูง ระบบพืชที่สามารถคืนเงินกู้ได้และพ้นจากหนี้ คือ กลุ่มครัวเรือนที่มีรายได้จากหลายทาง ทั้งจากธุรกิจของครัวเรือน รายได้ประจำและการทำงานเสริมเช่นรับจ้าง และการทำการเกษตรที่มีพืชหลากหลาย ต้นทุนเกษตรต่ำเกษตรกรผู้ปลูกมันสำปะหลัง และฟักทองเป็นพืชหลัก ส่วนใหญ่มีการกู้ยืมเงินไม่มาก มีการวางแผนการผลิตและการลงทุนเกษตรที่สอดคล้องกับรายได้ จึงสามารถจ่ายเงินกู้ยืมได้ทุกปี

อาจกล่าวได้ว่าเกษตรกรส่วนใหญ่ในกลุ่มนี้สามารถชำระคืนเงินกู้ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกษตรกรผู้ปลูกพืชผักปลอดสาร/อินทรีย์ และมันสำปะหลังเป็น

พืชหลัก มีส่วนน้อยที่นำรายได้ไปใช้ในทางอื่นจนไม่สามารถชำระหนี้ได้ เกษตรกรส่วนใหญ่เมื่อไม่สามารถชำระหนี้ได้ จะติดต่อกับแหล่งเงินกู้ยืมเพื่อหาหรือจัดการกับหนี้สิน เนื่องจากมีผลต่อความน่าเชื่อถือของตนเองในการรักษาระดับอัตราดอกเบี้ย และการกู้ยืมในรอบถัดไป

- **ภาพรวม: การเกษตรไม่ได้ขาดทุน แต่มีความเสี่ยงสูง รายได้ไม่พอดำรงชีพแบบใหม่**

เมื่อเปรียบเทียบระดับรายได้ และหนี้สินของโครงการต่างๆ ข้างต้น โดยภาพรวม สามารถสรุปได้ว่า กลุ่มที่มีรายได้จากการเกษตรดี สามารถจัดการหนี้สินของครัวเรือนได้ดี เช่น กลุ่มปลูกกาแฟ หรือกาแฟผสมผสานไม้ผล กลุ่มพืชผักปลอดสาร/อินทรีย์ กลุ่มพืชผักในโรงเรือน กลุ่มข้าวและอ้อย เป็นต้น กลุ่มเหล่านี้มีการผลิตและการตลาดที่มั่นคง และมีการกระจายความเสี่ยงพอสมควร หนี้สินโดยทั่วไปจะไม่สูงเกินตัว ในบางกรณีมีหนี้สินที่อาจยังสูงอยู่เกิดจากการก่อหนี้นอกรการเกษตรมากกว่าแต่ยังสามารถจัดการได้ อีกกลุ่มเกษตรกรที่จัดการหนี้ได้แม้ว่ารายได้ไม่มาก คือ กลุ่มที่มีความระมัดระวังในการกู้หนี้ยืมสิน และการใช้จ่ายในครัวเรือน คือ กลุ่มฟักทอง มันสำปะหลัง และ ยางพารา ที่ดำรงชีวิตอย่างระมัดระวัง ไม่กู้หนี้ยืมสินเกินตัว มีวินัยทางการเงินที่ดี โดยสามารถชำระหนี้สินได้ตรงต่อเวลา ไม่มีพฤติกรรมการผิดหนี้ อย่างไรก็ตาม ในระบบพืชที่เหลือ เช่น กลุ่มเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ยกเว้นกลุ่มปลูกอ้อย) กลุ่มในจังหวัดน่าน (ยกเว้นกลุ่มยางพารา กาแฟผสมไม้ผล พืชผักในโรงเรือน และฟักทอง ที่ได้กล่าวไปแล้ว) พบว่า การเกษตรเผชิญความเสี่ยงเรื่องการผลิต เช่น สภาวะแล้ง โรคแมลง หรือภาวะการตลาดที่ไม่แน่นอน ทำให้มีรายได้ไม่มากพอที่จะจ่ายหนี้ที่เกิดขึ้นจากค่าใช้จ่ายทุกอย่างที่ประดังเข้ามา เช่น ค่าใช้จ่ายดำรงชีพ การศึกษาของบุตรหลาน ผ่อนชำระหนี้สินนอกรการเกษตร เช่น โทรศัพท์ โมเตอร์ไซด์ สิ่งอำนวยความสะดวกในครัวเรือน เป็นต้น ในขณะที่การเกษตรไม่ได้ขาดทุน แต่ก็ไม่เพียงพอต่อการดำรงชีพ ในปัจจุบันที่มีมาตรฐานความเป็นอยู่ที่สูงขึ้น มีวิถีชีวิตแบบใหม่ฯ ที่มีค่าใช้จ่ายด้านการศึกษา การคมนาคม สื่อสารที่มากขึ้น การหารายได้นอกรการเกษตรจึงเป็นความจำเป็นที่สามารถมีเงินมาส่งหนี้ที่พอกพูนเพิ่มขึ้น กลุ่มที่มีปัญหาเรื่องหนี้สินมากที่สุดทั้งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคเหนือ คือ กลุ่มปลูกข้าวโพด เนื่องจากมีความเสี่ยงในการผลิตและการตลาดมาก และการผลิตมีต้นทุนสูงมากขึ้นเรื่อยๆ

5.3 แหล่งการกู้ยืมเงินของครัวเรือนเกษตรกร

• กู้ ธ.ก.ส. ทุกปี ไม่เข้มงวด แต่ขอให้จ่ายครบ

การผลิตทางการเกษตรของเกษตรกรส่วนใหญ่พึ่งพาทุนจากการกู้เงินที่มีการกู้เป็นประจำทุกปี (กู้ในช่วงต้นฤดูการผลิตและชำระหักคืนเมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิต) จากนโยบายของภาครัฐในปี พ.ศ. 2547 ทำให้เกษตรกรกู้จากพ่อเลี้ยงน้อยลง (เกือบไม่มีแล้ว) และหันไปกู้จากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) และกองทุนหมู่บ้านมากขึ้น ส่วนใหญ่มียอดเงินกู้มากกว่าต้นทุนการผลิต ทั้งนี้เกษตรกรจะจัดสรรเงินกู้บางส่วนไปใช้ออกภาคการเกษตรซึ่งไม่ก่อให้เกิดรายได้ เช่น ใช้จ่ายเพื่อการบริโภค ใช้จ่ายที่เกี่ยวกับบุตรหลาน ซื้อยานพาหนะ เป็นต้น โดยทั่วไปเกษตรกรจะใช้เงินกู้เพื่อการเกษตรเพียงครั้งหนึ่ง ที่เหลือจะถูกใช้จ่ายในครัวเรือน รวมถึงการใช้จ่ายที่เกี่ยวข้องกับบุตรหลาน นอกจากนี้ บางรายนำเงินกู้ทั้งหมดไปซื้อสินทรัพย์ โดยเฉพาะยานพาหนะ และ/หรือสร้างหรือปรับปรุงที่อยู่อาศัย ดังนั้น หากรายรับจากการผลิตทางการเกษตรไม่เป็นไปตามที่คาดการณ์ เช่น เกิดภัยพิบัติ (น้ำท่วม พายุ ภัยแล้ง) ราคาผลผลิตตกต่ำ เป็นต้น ก็จะทำมาสู่จุดเริ่มต้นของการสะสมพอกพูนหนี้ของครัวเรือนเกษตรกร

ครัวเรือนเกษตรกรส่วนใหญ่เป็นหนี้ ธ.ก.ส. ประมาณ 100,000-200,000 บาท/ครัวเรือน/ปี ธ.ก.ส. เป็นแหล่งสินเชื่อที่สำคัญที่สุดโดยเฉพาะในครัวเรือนเกษตรกรที่ไม่มีหลักทรัพย์ เกษตรกรสามารถใช้กลุ่มค้ำประกันเงินกู้ได้ เกษตรกรสามารถกู้ได้ทุกปี และสามารถกู้ได้ทั้งระยะสั้น และระยะยาว และสามารถกู้ได้หลายสัญญา หากเป็นลูกค้าชั้นดี เช่น สามารถกู้เพื่อซื้อเครื่องจักร กู้เพื่อลงทุนเกษตร กู้จากบัตรเกษตรกรสุขใจ และกู้จาก A-Cash รวมถึงโครงการสินเชื่ออื่นๆ ที่ ธ.ก.ส. จัดทำขึ้น เกษตรกรทำสัญญากับ ธ.ก.ส. เพื่อกู้เงินมาจ่ายให้ทางร้านหรือปิดไฟแนนซ์มักไม่พบการใช้ผิดวัตถุประสงค์ แต่สำหรับเงินกู้ที่ใช้เพื่อลงทุนเกษตรในระยะยาว เช่น การปรับปรุงพื้นที่ปลูกพืช พบว่าบางที่มีการกู้ยืมเงินในวงเงินที่มากกว่าที่จำเป็น หรือมีการจัดสรรเงินบางส่วนไปใช้เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในครัวเรือนหรือเป็นค่าใช้จ่ายของบุตรหลานที่เรียนอยู่ การกู้เงินจาก ธ.ก.ส. นั้น เกษตรกรส่วนใหญ่ให้ความเห็นว่า ไม่เข้มงวดว่านำเงินไปใช้อะไร ขอเพียงมีเงินจ่ายคืนตามกำหนดเท่านั้น เช่นเดียวกับเงินกู้ยืมจากกองทุนหมู่บ้าน และเงินออมทรัพย์

- **กองทุนหมู่บ้าน กู้ง่าย ดอกเบี้ยต่ำ เสริมสภาพคล่อง**

ครัวเรือนส่วนใหญ่ที่เป็นหนี้มักจะกู้เงินมากกว่า 1 แหล่ง แหล่งเงินกู้ที่สำคัญรองลงมาคือ กองทุนหมู่บ้าน เกษตรกรจะกู้กองทุนหมู่บ้านรายละ 20,000-40,000 บาท หรือ ไม่เกิน 50,000 บาท/ครัวเรือน/ปี กองทุนหมู่บ้าน เป็นแหล่งเงินกู้สำคัญที่เพิ่มสภาพคล่องให้กับครัวเรือนได้โดยไม่ต้องมีหลักทรัพย์ค้ำประกัน เป็นแหล่งเงินทุนที่เข้าถึงง่าย ดอกเบี้ยต่ำ คຸ້นเคยและมีการกู้ยืมมาอย่างต่อเนื่อง โดยกองทุนหมู่บ้านมีการจัดการแตกต่างกันไปตามหมู่บ้าน ทั้งในด้านเงื่อนไขการชำระเงินและอัตราดอกเบี้ย ทั้งนี้การจัดการกองทุนหมู่บ้านที่มีการจัดการได้ดี และมีดอกเบี้ยต่ำ เป็นแหล่งพึ่งพาให้กับเกษตรกรสำหรับเป็นค่าใช้จ่ายทั่วไปให้กับครัวเรือน

- **สหกรณ์การเกษตร ต้องรักษาเครดิต**

สหกรณ์เป็นอีกแหล่งที่สำคัญในการให้กู้ยืมเงินเพื่อการเกษตร ทั้ง ธ.ก.ส. และสหกรณ์ มีการกำหนดชั้นความน่าเชื่อถือของเกษตรกรหรือสมาชิก เพื่อกำหนดทั้งอัตราดอกเบี้ยและจำนวนเงินที่สามารถกู้ได้ การให้กู้ยืมพิจารณาจากการประมาณรายได้ของเกษตรกรเพื่อประเมินความสามารถในการชำระหนี้ ส่วนการยื่นขอกู้ของเกษตรกรจะแตกต่างกันบ้างตามลักษณะการผลิต เช่น กลุ่มที่จำเป็นต้องมีการลงทุนการเกษตรในระยะยาว ในเครื่องจักร และการปรับปรุงพื้นที่และการปลูก ดังที่เห็นได้จาก กลุ่มผู้ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ มันสำปะหลัง และมะม่วง ดังนั้นครัวเรือนส่วนใหญ่จะพยายามคืนเงินกู้จาก ธ.ก.ส. หรือสหกรณ์ โดยหากรายได้ไม่พอจะใช้เงินกู้จากแหล่งอื่น เช่นกองทุนหมู่บ้าน ออมทรัพย์ชุมชน ญาติเพื่อนบ้าน และนายทุน เพื่อคืนเงินกู้จาก ธ.ก.ส. หรือสหกรณ์ ด้วยเหตุผลที่สำคัญคือ รักษาอันดับอัตราดอกเบี้ยกับ ธ.ก.ส. หรือสหกรณ์ สถานะชั้นที่มีกับ ธ.ก.ส. หรือสหกรณ์เพื่อให้มีดอกเบี้ยที่ต่ำเมื่อต้องกู้ หรือได้รับสิทธิพิเศษ

- **แหล่งกู้อื่นๆ วงเงินไม่สูงมาก**

นอกจากนั้นเกษตรกรสามารถเข้าถึงแหล่งเงินกู้ได้จากแหล่งอื่นๆ อีก มีทั้งกองทุนที่ดูแลโดยภาครัฐ และกองทุนที่จัดการกันเองในกรรมการหมู่บ้าน กองทุนที่จัดการกันเองในกลุ่มเกษตรกร หรือแม้แต่กองทุนที่จัดการกันเองในกลุ่มเครือญาติ บางพื้นที่มีการกู้ยืมจากกลุ่มวิสาหกิจได้ โดยกลุ่มวิสาหกิจจะทำหน้าที่

คล้ายพ่อเลี้ยงสินเชื่อนอกระบบโดยการให้ความช่วยเหลือสมาชิกที่ปลูกพืชด้วยการให้สินเชื่อปัจจัยการผลิตและรับซื้อผลผลิตคืนเพื่อหักกลบลบหนี้และเปิดให้สมาชิกกู้ยืมเงินสดได้โดยมีผู้ค้ำประกันเงินกู้ อย่างไรก็ตาม การชำระคืนเงินกู้ของวิสาหกิจไม่มีกฎระเบียบรองรับตามกฎหมาย แต่ใช้มาตรการทางสังคมเป็นเงื่อนไขในการชำระคืน นอกจากนี้ บางชุมชนยังมีกองทุนออมทรัพย์ชุมชน เป็นแหล่งเงินกู้ในชุมชน ที่เกษตรกรเข้าถึงได้เกือบทุกครัวเรือน แม้มีวงเงินไม่สูง เกษตรกรจะกู้ได้ตามเงินออมที่มีและมีวงเงินกู้ที่ไม่สูง แต่มีสภาพคล่องมากเนื่องจากเกษตรกรสามารถกู้ได้ทุกเดือน

• การกู้นอกระบบ

ด้านการกู้ยืมนอกระบบ พบว่า มีอยู่น้อย เนื่องจากครัวเรือนเกษตรกรมีแหล่งกู้ยืมหลายแหล่ง มีแหล่งเงินกู้ทั้งระยะสั้น และระยะยาวในระบบ หรือกึ่งระบบมาก เช่น ธ.ก.ส. สหกรณ์การเกษตร กองทุนหมู่บ้าน หรือ กองทุนออมทรัพย์ชุมชน เป็นต้น โดยเฉพาะกองทุนหมู่บ้าน และกองทุนออมทรัพย์ชุมชน ซึ่งมีความยืดหยุ่นในการกู้ ในภาคเหนือตอนบน ยังพบการกู้ยืมจากนายทุนนอกระบบในกลุ่มผู้ปลูกข้าวโพด 2-3 รายเท่านั้น นอกจากนั้น ในบางพื้นที่ ครัวเรือนเกษตรกรมีการจัดตั้งกองทุนวิสาหกิจชุมชนขึ้น ทำหน้าที่คล้ายๆ นายทุนเงินกู้ เช่น กองทุนวิสาหกิจชุมชนกลุ่มปลูกข้าวโพด ในตำบลนาไร่หลวง อำเภอสองแคว จ.น่าน เปิดให้สมาชิกกู้ยืมเงินสดได้โดยมีผู้ค้ำประกันเงินกู้ โดยคิดอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 5 อีกทั้งสมาชิกยังได้รับสวัสดิการสำหรับการอุปโภค การกู้ยืมมีความยืดหยุ่นสูง สมาชิกไม่ต้องใช้หลักทรัพย์ค้ำประกันเงินกู้ และสามารถพูดคุยเพื่อผ่อนผันการชำระหนี้กับคณะกรรมการได้ อย่างไรก็ตาม การชำระคืนเงินกู้ของวิสาหกิจ ไม่มีกฎระเบียบรองรับตามกฎหมาย แต่ใช้มาตรการทางสังคมเป็นเงื่อนไขในการชำระคืน ส่วนครัวเรือนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือกล่าวว่า

“เงินกู้หมวกกันน็อคไม่ค่อยเห็นแล้ว ตั้งแต่มีกองทุนหมู่บ้าน มีแต่พวกที่เล่นการพนันเท่านั้นแหละที่กล้ายืม”

(ศิวาพร ฟองทอง, 2563)

ครัวเรือนที่ยังพึ่งการกู้นอกระบบอยู่บ้างคือ ช่วงต้องคืนเงินกู้กองทุนหมู่บ้าน หรือ ธ.ก.ส. เกษตรกรบางรายไม่มีเงินพอก็จะไปยืมเงินนอกระบบมาสัก 7-14 วัน พอได้เงินกู้งวดใหม่ก็จะนำเงินไปใช้หนี้เงินกู้นอกระบบ เรียกแบบนี้ว่าเป็นการ “ใช้หนี้หมุนหนี้” หรือเรียกง่าย ๆ ว่า “หนี้หมุน” ในบางกรณีจะเกิด

ช่องทางพิเศษในการหาเงินคืนหนี้ คือ ลูกหนี้จะเอาบัตร ATM ผ่าไว้กับนายทุน เมื่อเงินกู้โอนเข้าบัญชี นายทุนก็สามารถไปกดเอาเงินได้เลย ซึ่งการให้กู้แบบนี้ นายทุนไม่มีความเสี่ยงเลย เมื่อมีเงินโอนเข้าบัญชีลูกหนี้ นายทุนก็สามารถไปกดเงินจากบัตร ATM ได้เลย การปล่อยกู้แบบนี้เกิดขึ้นในช่วงเวลาคืนเงินกู้ระยะสั้นของ ธ.ก.ส. ด้วยเช่นกัน ดอกเบี้ยจากแหล่งทุนนอกระบบ ชาวบ้านเรียก “ดอกนอก” (ดอกเบี้ยของเงินทุนในระบบ เรียก “ดอกใน”) ซึ่งมีการคิดดอกเบี้ยแตกต่างกันขึ้นอยู่กับเจ้าของเงินทุน เช่น ร้อยละ 1.5 บาทต่อสัปดาห์ หรือร้อยละ 5 บาทต่อ 2-3 สัปดาห์ เป็นต้น แต่ก็ยังเป็นช่องทางที่จะช่วยครัวเรือนเกษตรกร “หมุนหนี้” ได้

5.4 เกษตรกรใช้เงินด้านไหนบ้าง

รายจ่ายด้านการบริโภคยังคงเป็นรายจ่ายหลักของครัวเรือนเกษตรกร และแปรผันตรงกับการเพิ่มขึ้นของรายได้ของครัวเรือนเกษตรกรตามสมมติฐานการบริโภคแบบรายได้ถาวรในวงจรชีวิต (Life cycle permanent income hypothesis) กล่าวคือ ครัวเรือนเกษตรกรใช้จ่ายเพื่อการบริโภคตามระดับรายได้ที่เพิ่มขึ้น และความคาดหวังที่จะได้รายได้ในอนาคต

• รายจ่ายอุปโภคและบริโภค ร้อยละ 50-70

สำหรับครัวเรือนตัวอย่างใน จ.กาฬสินธุ์ ในปี 2561 พบว่า รายจ่ายอุปโภคบริโภคในครัวเรือน สูงราว 35,000-62,000 บาทต่อครัวเรือนต่อปี ซึ่งสูงถึงร้อยละ 54-84 ของค่าใช้จ่ายรวม ที่ไม่รวมค่าใช้จ่ายการเกษตรและการศึกษาของบุตรหลาน ใกล้เคียงกับครัวเรือนที่ อ.สองแคว และ อ.ภูเพียง จ.น่าน ที่อยู่ระดับ 36,000-73,000 บาทต่อครัวเรือน แต่ที่ จ.น่านนี้ คิดเป็นร้อยละ 40-70 ของค่าใช้จ่ายรวม (ไม่รวมค่าใช้จ่ายการเกษตรและการศึกษาของบุตรหลาน) ส่วนครัวเรือนตัวอย่างที่ จ.เชียงใหม่ เชียงราย และ อ.น่าน้อย จ.น่าน มีรายจ่ายอุปโภค บริโภคที่ระดับ 50,000-86,000 บาทต่อครัวเรือนต่อปี โดยคิดเป็นร้อยละ 70-80 ส่วนในเรื่องค่าอาหารจะสูงในกลุ่มที่ส่วนใหญ่ไม่ได้ปลูกข้าว เช่น กาแฟ พักทอง พืชผักปลอดสาร/อินทรีย์ ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ แต่ในกลุ่มที่ปลูกข้าวจะมีค่าใช้จ่ายต่ำกว่า 40,000 บาทต่อปี แต่ในกลุ่มที่มีรายได้ดี เช่น กลุ่มพืชผักปลอดสาร/อินทรีย์ และกาแฟ มีค่าอาหารสูง เนื่องจากมีการซื้อหาอาหารที่เป็นอาหารกลุ่มราคาแพงเพิ่มขึ้น เช่น เนื้อสัตว์ ผลไม้ (ตารางที่ 5-7)

ระบบพืชหลัก	รายจ่ายในครัวเรือน (บาทต่อครัวเรือนต่อปี)				
	รายจ่ายทั่วไปในครัวเรือน (ไม่รวมค่าใช้จ่ายเกษตรและการศึกษาบุตรหลาน แต่รวมค่าผ่อนชำระเงินกู้)			การศึกษาบุตรหลาน ⁷	การออมผ่านกองทุนต่างๆ โดยเฉพาะค่านาปนกิจ
	รวม	อุบิโกบรีโกค	อื่นๆ		
ข้าว	70,635 (100%)	45,252 (64%)	25,383 (36%)	16,300 (19%)	ไม่ระบุ
ข้าวและผัก	63,640 (100%)	34,590 (54%)	29,050 (46%)	12,500 (16%)	ไม่ระบุ
ข้าวและข้าวโพด	57,590 (100%)	46,140 (80%)	11,450 (20%)	15,000 (21%)	ไม่ระบุ
ข้าวและอ้อย	74,153 (100%)	62,310 (84%)	11,843 (16%)	15,110 (21%)	ไม่ระบุ
ข้าวและเลี้ยงสัตว์	73,700 (100%)	42,600 (58%)	31,100 (42%)	11,600 (14%)	ไม่ระบุ

ที่มา: คิววาร์ ฟอททง (2563)
⁷ ตัวเลขในวงเล็บเป็นร้อยละของค่าใช้จ่ายด้านการศึกษาต่อค่าใช้จ่ายรวมของครัวเรือน (อุบิโกบรีโกค อื่นๆ และ การศึกษา) แต่ไม่รวมค่าใช้จ่ายภาคเกษตร

• รายจ่ายคมนาคมสื่อสาร ร้อยละ 20-40

ครัวเรือนตัวอย่างที่ จ.เชียงใหม่ เชียงราย และ อ.น่านน้อย จ.น่าน มีค่าใช้จ่ายการคมนาคมสื่อสาร ร้อยละ 19-24 ของรายจ่ายรวม (ไม่รวมค่าใช้จ่ายเกษตรและการศึกษาของบุตรหลาน) ค่าเดินทางเปรียบเสมือนความจำเป็นรองจากค่าใช้จ่ายด้านอาหาร เกษตรกรส่วนใหญ่มีรถจักรยานยนต์ และรถยนต์ บางครัวเรือนมีสมาชิก 3 คน มีรถ 3 คัน เดินทางด้วยรถทุกวันแม้ระยะทางจะไกลมาก ไม่ว่าจะไปสวน ไปร้านค้า ไปตลาด ส่วนกลุ่มในระบบฟุ้งพากรปลูกกาแฟ และพืชผักปลอดสาร/อินทรีย์ นั้นมีการเดินทางเข้าเมืองบ่อยเพราะเกษตรกรติดต่อตลาดข้างนอกบ่อย กลุ่มข้าวโพดเลี้ยงสัตว์มีที่ดินทำกินไกลจากบ้านมาก และอยู่ไกลตลาด จึงต้องเสียค่าใช้จ่ายเดินทางสูง ที่ อ.สองแคว จ.น่าน ครัวเรือนกลุ่มชาติพันธุ์มีค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับการคมนาคมสื่อสารและบุตรหลาน ซึ่งกลายมาเป็นหนึ่งในค่าใช้จ่ายจำเป็นของครัวเรือนคิดเป็นร้อยละ 25-46 ของค่าใช้จ่ายรวม (ไม่รวมค่าใช้จ่ายการเกษตรและด้านการศึกษาของบุตรหลาน) ซึ่งสูงกว่า กลุ่มกิ่งเมืองกิ่งชนบท ใน อ.ภูเพียง ซึ่งมีค่าใช้จ่ายด้านนี้ร้อยละ 18-39 ของค่าใช้จ่ายรวม ค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับการคมนาคมส่วนหนึ่งมาจากพฤติกรรมการใช้ชีวิตที่เปลี่ยนไปของเกษตรกร โดยเกษตรกรนิยมเดินทางไปพักผ่อนหย่อนใจและซื้อของใช้ในตัวเมือง (น่าน) เกือบทุกเดือน ซึ่งทำให้มีต้นทุนค่าคมนาคมสูงขึ้น นอกจากนั้นเป็นค่าโทรศัพท์ และอินเทอร์เน็ตซึ่งเป็นวิถีชีวิตของคนรุ่นใหม่

- **รายจ่ายการศึกษาบุตรหลาน ร้อยละ 15-30**

ในด้านค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับบุตรหลาน ค่าใช้จ่ายส่วนนี้จะเพิ่มขึ้นเมื่อบุตรหลานมีการศึกษาในระดับที่สูงขึ้น สำหรับครัวเรือนที่มีบุตรหลาน มีค่าใช้จ่ายส่วนนี้คิดเป็นร้อยละ 15-32 ของค่าใช้จ่ายรวม (ค่าใช้จ่ายรวมการศึกษา แต่ไม่รวมค่าใช้จ่ายเกษตร) สำหรับกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง อ.สองแคว จ.น่าน แต่สูงขึ้นสำหรับกลุ่มกึ่งเมืองกึ่งชนบท อ.ภูเพียง จ.น่าน คิดเป็นร้อยละ 20-73 ของค่าใช้จ่ายรวม (ค่าใช้จ่ายรวมการศึกษา แต่ไม่รวมค่าใช้จ่ายเกษตร) (หากบุตรหลานเรียนระดับอุดมศึกษา เกษตรกรจะมีรายจ่ายมากกว่า 1 แสนบาท/ปี) และครัวเรือนตัวอย่างที่ จ.เชียงใหม่ เชียงราย และ อ.น่าน้อย จ.น่าน มีค่าใช้จ่ายการศึกษาบุตรหลาน คิดเป็นร้อยละ 7-26 ของค่าใช้จ่ายรวม (ค่าใช้จ่ายรวมการศึกษา แต่ไม่รวมค่าใช้จ่ายเกษตร) แต่ครัวเรือนตัวอย่าง จ.กาฬสินธุ์ คิดเป็นร้อยละ 15-20 ของค่าใช้จ่ายรวมของครัวเรือน (ค่าใช้จ่ายรวมการศึกษา แต่ไม่รวมค่าใช้จ่ายเกษตร) (ตารางที่ 5-7)

โดยทั่วไปแล้ว ครัวเรือนเกษตรกรเริ่มมีค่าใช้จ่ายมากขึ้นเมื่อบุตรเริ่มมีการศึกษา และสูงขึ้นเมื่อบุตรมีการศึกษาสูงขึ้น ค่าใช้จ่ายที่พบเป็นทั้งค่าใช้จ่ายทั่วไปและค่าใช้จ่ายที่เกี่ยวข้องกับการเดินทาง ค่าใช้จ่ายจะสูงมากขึ้นเมื่อบุตรเรียนในชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายและระดับมหาวิทยาลัย เกษตรกรคาดหวังที่จะใช้เงินรายได้จากการเกษตรเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายด้านการศึกษาบุตรหลาน แต่มักไม่เพียงพอ เกษตรกรจึงทำงานนอกเกษตร และเริ่มมีการนำเงินกู้ยืมมาใช้จ่ายเพื่อการศึกษา ร่วมกับ โดยเกษตรกรบางส่วนจะหมุนเวียนเงินเกษตร เงินนอกเกษตร และเงินกู้ยืม เพื่อใช้จ่ายในการศึกษาบุตร แต่ก็มิมีเกษตรกรบางส่วนที่ให้บุตรหลานกู้ยืมเงิน กยศ. เพื่อช่วยแบ่งเบาภาระของตนเอง

ตารางที่ 6 รายจ่ายในครัวเรือนเกษตรกรต่อปี จ.น่าน พ.ศ. 2562

ระบบพืชหลัก	รายจ่ายในครัวเรือน (บาทต่อครัวเรือนต่อปี)						
	รายจ่ายทั่วไป (ไม่รวมค่าใช้จ่ายเกษตร และการศึกษาของบุตรหลาน แต่รวมการผ่อนชำระเงินกู้)					การศึกษาบุตรหลาน ⁹ (เฉพาะที่มีบุตรหลาน)	การออมผ่านกองทุนต่างๆ โดยเฉพาะค่านาพันธกิจ
	รวม	อุปโภคบริโภค	คมนาคมสื่อสาร	ทำบุญและงานสังคม	สุรา/บุหรี่		
กลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง อ.สองแคว จ.น่าน							
พืชไร่	64,000-89,000 (100%)	36,000-54,000 (43-65%)	18,000-40,000 (24-46%)	3,000-11,000 (4-13%)	5,000-10,000 (6%)	11,000-25,000 (15-28%) ⁹	6,000-12,000 ¹⁰
ไม้ผล	81,000-108,000 (100%)	36,000-60,000 (41-56%)	23,000-42,000 (30-38%)	3,000-7,000 (4-10%)	1,000-5,000 (2-5%)	12,000-25,000 (13-26%) ¹¹	3,000-6,600 ¹²
พืชผักในโรงเรือน	55,000-88,000 (100%)	24,000-55,000 (50-73%)	28,000-42,000 (24%)	2,000-3,000 (3%)	3,000-6,000 (5%)	7,000-44,000 ¹³ (32%)	1,300
กาแฟผสมผสานไม้ผล	57,000-102,000 (100%)	36,000-60,000 (45-62%)	23,000-42,000 (18-45%)	3,000-7,000 (2-4%)	1,000-5,000 (10%)	12,000-25,000 (14%)	1,500
กลุ่มที่เมืองที่ชนบท อ.ภูเพียง จ.น่าน							
ข้าวโพด	84,000-105,000 (100%)	38,000-74,000 (67-74%)	12,000-24,000 (18-26%)	2,000-5,000 (3-6%)	1,500-10,000 (4-9%)	21,000-70,000 (23-48%)	1,000-4,000
ไม้ผล	83,000-96,000 (100%)	37,000-73,000 (61-70%)	13,000-25,000 (20-27%)	2,000-3,000 (3-4%)	1,700-12,000 (2-9%)	20,000-62,000 (25-42%)	1,400-4,000
ยางพารา	86,000-103,000 (100%)	37,000-73,000 (50-71%)	14,000-28,000 (18-30%)	1,500-3,000 (2-4%)	1,000-12,000 (2-12%)	18,000-69,000 (19-51%) ¹⁴	3,000-13,000
ปลูกหม่อนเลี้ยงไหม	61,000-114,000 (100%)	18,000-55,000 (51-72%)	14,000-26,000 (21-39%)	3,000-5,000 (3-6%)	3,600-10,000 (5-10%)	10,000-167,000 (18-73%) ¹⁵	1,000

ที่มา: อัครพงศ์ อันทอง และนิรันดร์กัญช ป่าทอน (2563)

⁸ เวลชในวงเล็บเป็นร้อยละของค่าใช้จ่ายด้านการศึกษาต่อค่าใช้จ่ายรวมของครัวเรือน (อุปโภคบริโภค ขึ้นๆ และ การศึกษา) แต่ไม่รวมค่าใช้จ่ายภาคเกษตร

⁹ มีครัวเรือนร้อยละ 85 มีค่าใช้จ่ายด้านการศึกษาบุตรหลาน

¹⁰ มีครัวเรือนร้อยละ 70 มีค่าใช้จ่ายด้านการออม

¹¹ มีครัวเรือนร้อยละ 84 มีค่าใช้จ่ายด้านการศึกษาบุตรหลาน

¹² มีครัวเรือนร้อยละ 53 มีค่าใช้จ่ายด้านการออม

¹³ มีครัวเรือนร้อยละ 70 มีค่าใช้จ่ายด้านการศึกษาบุตรหลาน

¹⁴ ครัวเรือนตัวอย่างในกลุ่มนี้ส่วนใหญ่มีบุตรหลานเรียนในระดับมัธยมศึกษา ซึ่งมีเงินส่งบุตรหลานไปเรียนในตัวเมืองน่านมากกว่าที่จะส่งไปเรียนต่างจังหวัด

¹⁵ ช่วงห่างที่มากดังกล่าวมาจากการที่มีครัวเรือนตัวอย่างประมาณ 3 ราย ส่งบุตรหลานไปเรียนในระดับมหาวิทยาลัยในต่างจังหวัด ซึ่งจำเป็นต้องมีค่าใช้จ่ายประจำเดือนให้ทันบุตรสำหรับการดำรงชีพและการศึกษา

- **ค่าสุรา บุหรี่ หวย และงานสังคัม ยังมีอยู่ไม่น้อย**

ในจังหวัดเชียงใหม่ และ เชียงราย ครัวเรือนมีค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับสุรา/บุหรี่ แต่ไม่สูงมาก ในครัวเรือนในระบบการปลูกผักในโรงเรือน ใน อ.สองแคว จ.น่าน ระบบปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ใน อ.ภูเพียง จ.น่าน ระบบมะม่วง และข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ อ.น่าน้อย จ.น่าน มีค่าใช้จ่ายด้านสุรา/บุหรี่ มากขึ้น โดยคนใกล้เมืองจะมีค่าใช้จ่ายดื่มสุรา/บุหรี่ปากกว่าคนในชนบทบนพื้นที่สูง ส่วนทำบุญและงานสังคัม มีราว 3,000-11,000 บาทต่อครัวเรือนในจังหวัดน่าน ในกลุ่มชาติพันธุ์จะมีค่าใช้จ่ายทางสังคัม เช่น จัดงานศพ ที่สูงมาก

นอกจากนั้นกลุ่มครัวเรือนตัวอย่างใน จ.เชียงใหม่ เชียงราย และ อ.น่าน้อย จ.น่าน พบว่ามีเป็นค่าลอตเตอรี่/หวย สูงถึง 5,192 บาทต่อครัวเรือนต่อปี เกษตรกรมีทัศนคติต่อหวยต่างกันไปตามกลุ่ม หวยเป็นเหมือนความหวัง ของทุกครึ่งเดือน โดยทั่วไปเกษตรกรจะซื้อหวยเฉลี่ย อยู่ประมาณ 100-250 บาทต่องวด เกษตรกรบางกลุ่มมองว่า หวยเปรียบเสมือนการเสี่ยงโชค แต่ถ้าซื้อมากก็เหมือนเป็นการพนัน กลุ่มเกษตรปลอดสารพิษ ก็กลุ่ม ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ เวลาได้เงินมาได้มามาก จึงง่ายต่อการนำเงินไปซื้อหวย และกลุ่มข้าวโพดเป็นพื้นที่ที่ชอบการเล่นการพนันด้วย ส่วนกลุ่มตัวอย่างใน จ.กาฬสินธุ์ พบว่า แม้ว่าการซื้อหวยมีความเสี่ยงสูงแต่ชาวบ้านก็พร้อมที่จะเสี่ยง ด้วยวิถีชีวิตที่อยู่กับความเสี่ยงอยู่แล้ว การลงทุนซื้อหวยเดือนละ 300-500 บาทเป็นเพียงความเสี่ยงเล็กๆ ที่ยังพอทำให้มีความหวัง เหตุผลที่เลือกเล่นหวยเพราะชอบความสนุกสนานจากการได้ลุ้นผล และเป็นหัวข้อในการสนทนาระหว่างคนในชุมชน ในพื้นที่มีหวยให้เลือกเล่นมากมาย เช่น หวยรัฐบาลออกเดือนละ 2 ครั้ง หวยลาวออกทุกวันพุธ หวยฮานอยออกทุกวัน เป็นต้น

“ซื้อไม่เยอะ แต่ก็ซื้อเอาไว้ทุกงวด เมื่อถูก”

“ที่อำเภอนี้มีคนเคยถูก 12 ล้าน แสดงว่าโชคใกล้เข้ามาแล้ว”

“ตั้งแต่ซื้อมาเพิ่งจะเคยถูกครั้งเดียว แต่ก็ซื้อ เอาไว้พอได้พุดคุยกับเพื่อนฯ”

(ควีวาพร ฟองทอง, 2563)

- **เงินลงทุนเกษตร 4-8 หมื่นต่อครัวเรือน**

ด้านเงินลงทุนเกษตร กลุ่มครัวเรือนตัวอย่างใน จ.เชียงใหม่ เชียงราย และ อ.น่าน้อย จ.น่าน มีเงินลงทุนการเกษตรร้อยละ 24 ของเงินจ่ายออกทั้งหมด ซึ่งครัวเรือนผู้ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์มีค่าใช้จ่ายส่วนนี้สูงที่สุด ส่วนใน อ.สองแคว

จ.น่าน มีเงินกู้เพื่อการเกษตรราวครัวเรือนละ 54,000 บาท คิดเป็นร้อยละ 26 ของค่าใช้จ่ายทั้งหมดของครัวเรือน ใน อ.ภูเพียง จ.น่าน มีเงินกู้เพื่อการเกษตรราวครัวเรือนละ 86,000 บาท คิดเป็นร้อยละ 37 ของค่าใช้จ่ายทั้งหมดของครัวเรือน ส่วนครัวเรือนตัวอย่างใน จ.กาฬสินธุ์ มีค่าใช้จ่ายการเกษตรประมาณครัวเรือนละ 40,000 บาท คิดเป็นร้อยละ 32 ของค่าใช้จ่ายรวมของครัวเรือน โดยระบบที่มีการลงทุนการเกษตรมาก คือ ระบบข้าว+อ้อย มีการลงทุนการเกษตรครัวเรือนละ 58,000 บาท คิดเป็นร้อยละ 39 ของค่าใช้จ่ายรวมของครัวเรือน

- **การออม 3 พันถึง 3 หมื่นต่อครัวเรือน**

ในด้านการออม ในระบบพืชต่างๆ ในพื้นที่ศึกษา พบว่าในกลุ่มกาแพ และพืชผักปลอดสาร/อินทรีย์ มีการออมสูงกว่ากลุ่มอื่น คือ สูงถึง 18,000-30,000 บาทต่อครัวเรือนต่อปี ในขณะที่กลุ่มพืชหลักมันสำปะหลัง ยางพารา และไม้ผล มีการออมรองลงมาคือ 3,000-12,000 บาทต่อครัวเรือนต่อปี ส่วนกลุ่มอื่นจะมีการออมไม่สูงมากราว 1,000-4,000 บาทต่อครัวเรือนต่อปี

- **การผ่อนชำระหนี้เงินกู้**

ในด้านการชำระหนี้เงินกู้ มีข้อมูลเฉพาะในกลุ่มตัวอย่างใน จ.เชียงใหม่ เชียงรายและ อ.น่าน้อย จ.น่าน พบว่า กลุ่มเกษตรกรปลูกกาแพ พืชผักปลอดสาร/อินทรีย์ มันสำปะหลัง และข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ มีค่าใช้จ่ายในการชำระหนี้เงินกู้สูง โดยสูงราว 27,000-114,000 บาทในปี พ.ศ. 2562 ซึ่งเป็นสิ่งที่ดี หมายความว่า กลุ่มเกษตรกรเหล่านี้ ยังมีวินัยในการคืนเงินกู้อยู่ ส่วนเกษตรกรในกลุ่มปลูกมะม่วง มีการผ่อนชำระและคืนเงินกู้ต่ำที่สุด (ตารางที่ 7)

ตารางที่ 7 รายจ่ายในครัวเรือนเกษตรกรต่อปี จ.เชียงใหม่ เชียงราย และ น่าน พ.ศ. 2562

ระบบพืชหลัก	อำเภอ จังหวัด	รายจ่ายในครัวเรือน (บาทต่อครัวเรือนต่อปี)						
		รายจ่ายทั่วไปในครัวเรือน (ไม่รวมค่าใช้จ่ายเกษตรกร การศึกษา บุตรหลาน และการผ่อนชำระ/สินเงินกู้)				การศึกษา บุตรหลาน ¹⁶	การผ่อนชำระ/สินเงินกู้	การออมผ่านกองทุนต่างๆ โดยเฉพาะค่านาปนกิจ
		รวม	อุปโภคบริโภค	คมนาคมสื่อสาร	สุรา/บุหรี่			
กาแฟ	อ. แม่ঝิ่น จ. เชียงใหม่	112,066 (100%)	86,785 (77%)	23,033 (21%)	2,248 (2%)	24,781 (18%)	59,900	30,188
มะม่วง	อ. นาน้อย จ. น่าน	79,644 (100%)	60,241 (76%)	15,030 (19%)	4,373 (5%)	28,132 (26%)	5,667	1,947
พื้กทอง	อ. นาน้อย จ. น่าน	67,836 (100%)	51,885 (76%)	15,519 (23%)	432 (1%)	14,945 (18%)	15,909	283
พืชผักปลอดสาร/ อินทรีย์	อ. เมือง เชียงใหม่ แม่ริม แม่แตง สารภี สันทราย สันป่าตอง จ. เชียงใหม่ อ. นาน้อย จ. น่าน	107,794 (100%)	83,171 (77%)	23,483 (22%)	1,140 (1%)	7,896 (7%)	50,231	18,120
มันสำปะหลัง	อ. เวียงเชียงรุ้ง จ. เชียงราย	67,334 (100%)	53,894 (80%)	12,622 (19%)	818 (1%)	10,949 (14%)	26,874	5,325
ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์	อ. นาน้อย จ. น่าน	88,481 (100%)	62,933 (71%)	21,669 (24%)	3,879 (4%)	16,633 (16%)	114,522	975

ที่มา: ประทานทิพย์ ธรรมผล และคณะ: (2563)

¹⁶ ตัวเลขในวงเล็บเป็นร้อยละของค่าใช้จ่ายด้านการศึกษาต่อค่าใช้จ่ายรวมของครัวเรือน (อุปโภคบริโภค อื่นๆ และ การศึกษา) แต่ไม่รวมค่าใช้จ่ายภาคเกษตร

6

มูลเหตุแห่งหนี้

6.1 กู้เพื่อการผลิต

ครัวเรือนเกษตรกรจำเป็นต้องมีการกู้ยืมเพื่อการลงทุนการเกษตรอยู่ทุกปี ซึ่งมีแหล่งกู้ใหญ่ คือ ธ.ก.ส. และสหกรณ์การเกษตร แต่เวลาใช้เงินก็มีการหมุนเงินระหว่างการใช้จ่ายของครัวเรือนกับการลงทุนทางการเกษตร ดังนั้นการแยกเงินกู้ให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์การยืมมักเป็นไปได้ยาก และแหล่งเงินกู้ก็ไม่ได้เคร่งครัดเรื่องนี้ตรงเท่าที่สามารถนำเงินมาใช้เงินกู้ได้ตามกำหนด รายได้ตามฤดูกาลผลิตที่ถูกต้องหักชำระหนี้สินที่กู้และ/หรือยืมมาใช้ลงทุนทางการเกษตร จึงเหลือเป็นเงินก้อนที่ต้องบริหารจัดการให้สามารถใช้ได้ตลอดทั้งปีจนกว่าจะมีรายได้จากการผลิตทางการเกษตรในรอบใหม่

6.2 กู้เพื่อการใช้จ่ายของครอบครัวในยุคปัจจุบัน

- **ของมันต้องมี**

ครัวเรือนเกษตรกรส่วนใหญ่มีหนี้สินจากการใช้จ่ายเพื่อการอุปโภคบริโภคประจำเดือน เนื่องจากมี หากเดือนไหนไม่พอใช้ก็จะหยิบยืมคนใกล้ชิดหรือพยายามหางานนอกภาคเกษตรทำ เช่น รับจ้าง ปักผ้า ค้าขาย เป็นต้น แต่สำหรับครัวเรือนที่ยั่งยืนก็ไม่มีปัญหาเรื่องรายได้ไม่เพียงพอต่อรายจ่าย อย่างไรก็ตาม การกู้เงินยังมีเพื่อวัตถุประสงค์อื่นๆ ตามมาตรฐานการครองชีพในปัจจุบัน ซึ่งมีค่าใช้จ่ายด้านคมนาคม สื่อสาร มากกว่าเดิม มีการผ่อนซื้อเครื่องใช้ไฟฟ้าและสิ่งอำนวยความสะดวก

สะดวกภายในบ้านมากขึ้น โดยการผ่อนเครื่องใช้ไฟฟ้า หรือ ยานพาหนะทำได้อย่างสะดวกมากขึ้น ค่าครองชีพสูงขึ้น มีความจำเป็นของครอบครัวที่มีมากขึ้น เช่น การกู้ยืมเพื่อการใช้จ่าย การศึกษา ผ่อนชำระสินทรัพย์ ได้แก่ บ้าน ที่ดิน และ ยานพาหนะ รวมไปถึง การกู้ยืมเพื่อสังคม งานศพ งานแต่งงาน งานบุญ การบริโภคนิยมเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ครัวเรือนต้องก่อหนี้ หรือแบ่งเงินกู้มาซื้อสินค้า เห็นเพื่อนบ้านมีอะไรก็อยากมีเหมือนกัน เช่น การที่ทุกคนในบ้านต้องมีโทรศัพท์มือถือหรือไซค์อย่างน้อยบ้านละ 2 คัน เป็นต้น

6.3 กู้เพื่ออนาคต

- **หวังว่ารายได้อาจดีขึ้น**

ความคาดหวังต่อรายได้ในอนาคตเป็นอีกหนึ่งปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการก่อหนี้ในปัจจุบัน ยกตัวอย่างเช่น ครัวเรือนยังคงก่อหนี้เพื่อมาลงทุนภาคการเกษตร แม้ว่ารายได้สุทธิภาคการเกษตรจะเป็นลบ เนื่องจากต้องการมีข้าวไว้เพื่อการบริโภคในครัวเรือน และครัวเรือนยังมีความคาดหวังว่าในปีต่อไปอาจจะสามารถขายผลผลิตได้ในราคาดีและ/หรือได้ผลผลิตดี จึงตัดสินใจผลิตและก่อหนี้ แต่เมื่อถึงเวลาเก็บเกี่ยวหากปรากฏว่าผลผลิตราคาตกหรือเกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติ ก็อาจทำให้ครัวเรือนมีรายได้ไม่เพียงพอสำหรับการชำระหนี้ เช่นเดียวกับกรณีของการลงทุนเพื่อการศึกษาของบุตรหลาน ที่มีความคาดหวังว่าหลังจากที่บุตรหลานจบการศึกษาแล้วจะช่วยชำระหนี้หรือส่งเงินกลับมาให้ เกษตรกรในระบบพืชหลักเป็นข้าวโพดและมันสำปะหลัง มักหวังว่า ปีหน้าเมื่อราคาดีขึ้น ฝนฟ้าดีขึ้น จะมีรายได้ดีพอส่งหนี้ที่มีอยู่ได้ โดยทั่วไป ปัจจัยที่เอื้ออำนวยให้สามารถกู้เพิ่มได้มาก คือ มีรายได้นอกเกษตร การคาดการณ์ว่าอนาคตจะมีรายได้เพิ่ม การส่งเงินกลับของลูกหลาน และการมีแหล่งเงินกู้หลายแหล่ง เป็นต้น

ถ้าพิจารณาข้อมูลรายได้อาย รายจ่าย และหนี้สินสะสม ตามกลุ่มอายุเพื่อวิเคราะห์สมมุติฐานการบริโภคแบบรายได้ถาวรในวงจรชีวิต ดังที่ได้กล่าวในกรอบของการศึกษานั้น สามารถดูได้จากตารางสรุปที่ 8 โดยพบว่า

ตารางที่ 8 รายได้รวม รายจ่ายรวม และหนี้สะสม แยกตามกลุ่มอายุ ในกลุ่มตัวอย่าง				
กลุ่มอายุ	จำนวนครัวเรือน	ค่าเฉลี่ยรายได้รวม (หน่วย: บาท)	ค่าเฉลี่ยรายจ่ายรวม (หน่วย: บาท)	ค่าเฉลี่ยหนี้สะสม (หน่วย: บาท)
อ.ภูเพียง และ อ.สองแคว จ.น่าน พ.ศ. 2562				
ไม่เกิน 55 ปี	16	225,240 ^a	222,959 ^b	263,517 ^f
>55 ปี	38	149,600 ^a	145,384 ^b	180,226 ^f
ทุกกลุ่ม	54	172,012	168,369	204,905
อ.น่าน้อย จ.น่าน อ.ต่างๆ ใน จ.เชียงใหม่ และ จ.เชียงราย พ.ศ. 2562				
Gen Y (<40 ปี)	16	210,764	136,095 ^c	247,563 ^g
Gen X (40-59 ปี)	38	301,442	136,576 ^d	254,050 ^h
Baby Boomer (60 ปีขึ้นไป)	39	207,339	78,911 ^{c d}	103,872 ^{e h}
ทุกกลุ่ม	93	246,379	112,311	189,956
อ.ร่องคำ และ อ.กมลาไสย จ.กาฬสินธุ์ พ.ศ. 2561				
Gen Y (23-40 ปี)	10	220,229	136,345 ^e	185,000
Gen X (41-55 ปี)	156	208,999	199,167 ^e	220,683
Baby Boomer (56 ปีขึ้นไป)	303	208,823	169,819	209,575
ทุกกลุ่ม	469	209,125	178,867	212,746
หมายเหตุ: 1. รายได้รวม คือรายได้รวมที่ใช้รายจ่ายรวม คือ รายจ่ายด้านการลงทุนเกษตร การศึกษาบุตร และค่าใช้จ่ายในครัวเรือนทั้งหมด				
2. ในแต่ละพื้นที่: ^a กลุ่มอายุไม่เกิน 55 ปี มีรายได้มากกว่ากลุ่มอายุเกิน 55 ปี อย่างมีนัยสำคัญ ณ ระดับ 0.01				
^b กลุ่มอายุ ไม่เกิน 55 ปี มีรายจ่ายมากกว่ากลุ่มอายุเกิน 55 ปี อย่างมีนัยสำคัญ ณ ระดับ 0.01				
^c กลุ่มอายุไม่เกิน 40 ปี มีรายจ่ายรวมมากกว่ากลุ่มอายุ 60 ปีขึ้นไปอย่างมีนัยสำคัญ ณ ระดับ 0.05				
^d กลุ่มอายุระหว่าง 40-59 ปี มีรายจ่ายรวมมากกว่ากลุ่มอายุ 60 ปีขึ้นไปอย่างมีนัยสำคัญ ณ ระดับ 0.05				
^e กลุ่มอายุระหว่าง 41-55 ปี มีรายจ่ายรวมมากกว่ากลุ่มอายุ 23-40 ปี อย่างมีนัยสำคัญ ณ ระดับ 0.01				
^f กลุ่มอายุ ไม่เกิน 55 ปี มีหนี้สะสมมากกว่ากลุ่มอายุเกิน 55 ปี อย่างมีนัยสำคัญ ณ ระดับ 0.1				
^g กลุ่มอายุน้อยกว่า 40 ปี มีหนี้สะสมมากกว่ากลุ่มอายุ 60 ปีขึ้นไปอย่างมีนัยสำคัญ ณ ระดับ 0.05				
^h กลุ่มอายุระหว่าง 40-59 ปี มีหนี้สะสมมากกว่ากลุ่มอายุ 60 ปีขึ้นไปอย่างมีนัยสำคัญ ณ ระดับ 0.05				
ที่มา: ศิวารุท พงทอง (2563) อภิกรมศักดิ์ อ้นทอง และนิรันดร์รักษ์ ปาทาน (2563) และ ประทานทิพย์ กร-นละ และคณ- (2563)				

กลุ่มตัวอย่างใน อ.น่าน้อย จ.น่าน อ.ต่างๆ ใน จ.เชียงใหม่ และเชียงราย ครัวเรือนในหนุ่มสาวอายุน้อยกว่า 40 ปี และในวัยฉกรรจ์กลุ่มอายุช่วง 40-55 หรือ 40-59 ปี นั้น มีรายจ่ายครัวเรือนที่สูงกว่ากลุ่มสูงอายุ (มากกว่า 60 ปี) อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ และในกลุ่มตัวอย่างในจังหวัดกาฬสินธุ์ กลุ่มวัยฉกรรจ์ (41-55 ปี) มีรายจ่ายมากกว่าในกลุ่มหนุ่มสาว (น้อยกว่า 40 ปี) อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ในกลุ่มตัวอย่างใน อ.ภูเพียง และ อ.สองแคว จ.น่าน กลุ่มมีอายุไม่เกิน 55 ปี มีค่าเฉลี่ยรายจ่ายรวมสูงกว่ากลุ่มอายุ มากกว่า 55 ปี อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ โดยครัวเรือนวัยหนุ่มสาวและวัยฉกรรจ์ เหล่านี้มีการค่าใช้จ่ายด้านครัวเรือนและลูกหลานสูง โดยอาจมีการลงทุนในทรัพย์สินและบ้านเรือน พร้อมๆ กับการลงทุนในการเกษตร การมีค่าใช้จ่ายที่สูงก็เป็นเหตุเบื้องต้นของการกู้ยืม ในด้านหนี้สินพบว่าในกลุ่มครัวเรือนตัวอย่างใน อ.น่าน้อย จ.น่าน อ.ต่างๆ ใน จ.เชียงใหม่ และเชียงราย พ.ศ. 2562 พบว่า มีการก่อหนี้ในกลุ่มวัยหนุ่มสาว (น้อยกว่า 40 ปี) และวัยฉกรรจ์กลุ่มอายุ 40-59 ปี มากกว่ากลุ่มสูงวัยอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

นอกจากนั้น ใน อ.ภูเพียง และ อ.สองแคว จ.น่าน ก็พบความแตกต่างในด้านหนี้สะสมระหว่างกลุ่มอายุน้อย และกลุ่มสูงวัย แม้ว່านัยสำคัญทางสถิติจะลดลงบ้างก็ตาม ส่วนในด้านรายได้ กลุ่มตัวอย่างใน อ.ภูเพียง และ อ.สองแคว จ.น่าน มีรายได้ในกลุ่มวัยฉกรรจ์และหนุ่มสาว (ไม่เกิน 55 ปี) สูงกว่าในกลุ่มสูงวัย (มากกว่า 55 ปี) อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ แต่ในพื้นที่ศึกษาอื่นไม่พบว่ารายได้มีความแตกต่างตามกลุ่มอายุอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ดังนั้นการยืนยันสมมติฐานการบริโภคแบบรายได้ถาวรในวงจรชีวิต สามารถยืนยันได้ในด้านรายจ่าย การก่อหนี้ และรายได้ของกลุ่มต่างวัยได้พอควร และโครงการทั้งสามสามารถยืนยันสมมติฐานการบริโภคแบบรายได้ถาวรในวงจรชีวิตได้ในเชิงการวิเคราะห์เชิงคุณภาพเพิ่มเติมด้วย

• เลี้ยงลูกเทวดา

หนี้สินที่เพิ่มขึ้น บางทีเนื่องจากปัญหาการมีรายได้ไม่เพียงพอต่อค่าใช้จ่ายภาระในเรื่องของบุตรหลานเป็นหนึ่งในปัจจัยสำคัญที่ทำให้ครัวเรือนจำเป็นต้องก่อหนี้ บางครัวเรือนกู้เงินมาเพื่อสำรองไว้ให้กับบุตรหลาน (ค่าใช้จ่ายรายเดือน) โดยเฉพาะเมื่อมีการเรียนในระดับมหาวิทยาลัยและ/ต่างจังหวัด

“สมัยเราไม่มีโอกาสได้เรียน เงินก็ไม่มี โรงเรียนก็ไกล เลยไม่ได้เรียน พอลูกขอเรื่องเรียน อยากได้อะไรก็ทำให้หมดเลย เรียนแทนเรา ตอนเราไม่มีโอกาส”

“ลูกขอกี่ต้องมีให้ ต่อรองไม่ได้ด้วย ซื่อของยังพอต่อรองได้ ลูกนี้ต่อรองไม่ได้”

“ถ้าเรียนชั้นประถมหรือมัธยมยังพอส่งไหว หาทางอื่นมาเสริม เช่น ออกไปรับจ้าง ถ้าเรียนระดับมหาวิทยาลัยอันนี้ล่ะส่งไม่ไหว ต้องกู้ยืม กยศ.”

“เริ่มเป็นหนี้เยอะก็เพราะลูกเรียนมหาวิทยาลัย ตั้งแต่มัธยมก็เริ่มเป็นหนี้แล้ว เพราะเริ่มมีค่าใช้จ่ายเยอะ สมัยก่อนแม่ไม่เคยเป็นหนี้สักครั้ง ตอนยังไม่มีลูก พอมีลูกก็เริ่มเป็นหนี้”

“เป็นหนี้ก่อนแรก เพราะกู้มาให้ลูกเรียน อยากให้ลูกเรียนสูงๆ ทำงานดีๆ หวังจะได้ฟังกูตอนแก่ ตอนที่ลูกเรียนลำบากมาก อยากได้อะไรก็ไม่ซื้อ อยากกินของอร่อยก็ไม่ได้กิน เก็บเงินไว้ เพราะรู้ว่าเดี๋ยวลูกต้องโทรมาขอ”

“บ้านแม่มี 3 คน มอเตอร์ไซด์ 3 คัน แม่หนึ่งคัน พ่อหนึ่งคัน ลูกเทวดาอีกหนึ่งคัน”

“กู้มาซื้อรถมอเตอร์ไซด์ให้ลูก ถ้าไม่ออกคันใหม่ให้ก็ไม่ไปเรียน อายเพื่อนที่เพื่อนมีคันใหม่”

(คิวาพร พองทอง, 2563)

6.4 กระแสเงินในรอบปี

พบว่า ครัวเรือนเกษตรกรที่ปลูกข้าว ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ หรืออ้อย จะมีรายได้ในช่วงปลายปี หรือ ต้นปี ในขณะที่ครัวเรือนที่ปลูกไม้ผล เช่น ลำไย มะม่วง จะมีรายได้ช่วงกลางปี ครัวเรือนที่มีรายได้ 6-7 เดือนต่อปี คือ ครัวเรือนปลูกยางพารา กาแฟ มันสำปะหลัง และสับปะรด ส่วนครัวเรือนที่มีรายได้ตลอดปี คือ ครัวเรือนที่ปลูกผัก และเลี้ยงปศุสัตว์ ดังนั้น ครัวเรือนเกษตรกรที่มีความหลากหลายในระบบการผลิต จะมีกระแสเงินแต่ละเดือนที่ดีกว่าครัวเรือนที่ปลูกพืชชนิดเดียว ในช่วงกลางปีเมื่อไม่ค่อยมีรายได้ ครัวเรือนเกษตรกรต้องหารายได้นอกเกษตร เช่น การรับจ้าง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการรับจ้างทั่วไป รายได้จากการรับจ้างเป็นแหล่งรายได้ที่ทำให้ครัวเรือนมีเงินสดมาใช้จ่ายประจำวันในบางช่วงที่รายได้หลักไม่เพียงพอ และบางครัวเรือน มีรายได้เสริมจากการประกอบอาชีพอื่น เช่น ค้ายาย ทำผ้าปัก เป็นต้น สำหรับครัวเรือนที่มีรายได้นอกภาคการเกษตรส่วนใหญ่จะมีสมาชิกประกอบอาชีพที่มีเงินเดือนประจำ เช่น รับราชการ พนักงานของรัฐ พนักงานบริษัทเอกชน เป็นต้น หรือมีเงินโอนจากสมาชิกในครัวเรือนที่ทำงานอยู่นอกพื้นที่ ซึ่งกลุ่มตัวอย่างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่าพึ่งพาเงินโอนจากสมาชิกในครัวเรือนที่ทำงานอยู่นอกพื้นที่มาก ในขณะที่การปลูกผักสวนครัว เป็นการเสริมสภาพคล่องในครัวเรือน และสามารถสรุปว่ากระแสรายรับในรอบปี และการขาดเงินในบางช่วงที่ต้องใช้เงิน มีผลต่อการสร้างหนี้เป็นอันมาก

6.5 กู้จากทัศนคติการก่อหนี้

- **หนี้เป็น New Normal**

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกพบว่า ปัจจุบันทัศนคติของชาวบ้าน (บางราย) เกี่ยวกับการเป็นหนี้เปลี่ยนไป โดยหนี้มีใช้ภาวะแต่เป็นเงินยืมเพื่อการลงทุนทั้งในภาคการเกษตรและทรัพย์สิน (เช่น ยานพาหนะ สร้าง/ปรับปรุงบ้าน) และเป็นที่มาของรายได้สำหรับเสริมสภาพคล่องเมื่อรายได้หลักไม่เพียงพอและ/ได้รับไม่ทันสำหรับช่วงเวลาที่มียาจ่ายเข้าในแต่ละเดือน เช่น การใช้จ่ายเกี่ยวกับบุตรหลาน การบริโภคประจำเดือน การผ่อนชำระทรัพย์สินและ/สิ่งอำนวยความสะดวกในครัวเรือน เป็นต้น

“ได้เงินน้ำท่วมมาก็เอามาลงนาปรัง พอทำนาปรังเสร็จ ก็อาจจะแบ่งใช้หนี้ ส่วนที่เหลือเก็บไว้ใช้จ่ายในครอบครัว ถ้าลูกขอแล้วไม่พอก็ขอหยิบยืมญาติ ถึงเวลาทำนาก็ไปยืมบุญ หาเงินจ่ายค่ารถไถ พอขายข้าวได้ก็คืน หมุนแบบนี้ไปเรื่อยๆ”

(คิวาพร พองทอง, 2563)

• มีหนี้ไม่ต้องอาย

การเข้าถึงแหล่งเงินทุนไม่ใช่ปัญหาสำคัญของครัวเรือนเกษตรกรในปัจจุบัน อย่างไรก็ตามคนที่มีช่วงอายุแตกต่างกันก็ยังมีมุมมองต่อการเป็นหนี้ที่แตกต่างกัน โดยคนในยุค Baby boomer (อายุ 56 ปีขึ้นไป) จะก่อหนี้เมื่อมีความจำเป็นเท่านั้น และเมื่อถึงเวลาจะริบหาเงินมาชำระคืน ไม่อยากเป็นหนี้เพราะรู้สึกไม่สบายใจ กลัวว่าใช้หนี้ไม่หมดแล้วจะกลายเป็นภาระของลูกหลาน สำหรับคนใน Gen X (อายุ 41-55 ปี) มักจะเป็นหนี้เพราะต้องดูแลครอบครัว กู้มาเพื่อการศึกษาของบุตร ใช้จ่ายในครอบครัวและลงทุน มีแนวโน้มที่จะเป็นหนี้อย่างต่อเนื่อง ส่วนคนใน Gen Y (อายุ 23-40 ปี) เนื่องจากภาระค่าใช้จ่ายที่มากขึ้นจึงทำให้ต้องก่อหนี้ ทั้งนี้การก่อหนี้ไม่ได้น่ากลัวตราบดีที่ยังสามารถหาเงินได้อยู่ ครอบครัวอยากได้อะไรก็ซื้อทำงานหาเงินใช้หนี้

“สมัยนี้คนกล้าที่จะกู้เยอะขึ้น แต่สมัยพ่อแม่เขาไม่ค่อยกล้าเป็นหนี้ แล้วสมัยก่อนเขาก็ไม่ยืมเงินกันด้วยเพราะสมัยก่อนไม่ได้มีการลงทุนเยอะ หาอยู่หากิน แต่ทุกวันนี้ต้องซื้อทุกอย่าง ไม่มีเงินก็ต้องไปกู้มาซื้อ”

“ถ้าเราไม่มีหนี้ เราก็มไม่มีสิ่งที่เราอยากได้”

(คิวาพร พองทอง, 2563)

6.6 กู้เพราะเหตุการณ์จำเป็น

• กู้รักษาสถิร

ความหลากหลายและจำนวนแหล่งเงินทุนที่เพิ่มขึ้น รวมทั้งความหลากหลายและจำนวนแหล่งเงินทุนที่เพิ่มขึ้น การเข้าถึงแหล่งเงินทุนที่ง่ายกว่าในอดีต และความง่ายในการกู้เงินจากแหล่งเงินที่เป็นสถาบันการเงินเป็นหนึ่งในปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกษตรกรสามารถเพิ่มข้อต่อวัฏจักรของการเป็นหนี้ได้มากขึ้น บางที่มีการกู้ยืมเพื่อรักษาสถานภาพ เช่น กรณีกองทุนหมู่บ้าน คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านต้องขอร้องให้สมาชิกกู้เงินจากกองทุนเพื่อให้มีเงินหมุนเวียนและดอกเบี้ยสำหรับจ่ายเป็นเงินปันผล

- **ความเสี่ยงมากมายด้านการผลิต ราคา และตลาด**

วังวนหนี้สิน กรณีศึกษาจากการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์จะเป็นปัญหาเมื่อผลผลิตไม่ดี (อาจเกิดจากโรคระบาด หรือศัตรูพืช หรือภัยธรรมชาติ) และ/หรือขายไม่ได้ ในราคาที่ต้องการ (ผลผลิตล้นตลาด) เกษตรกรต้องขอผ่อนผันการชำระหนี้จากกองทุนหมู่บ้านหรือขอปรับโครงสร้างหนี้กับ ธ.ก.ส. และสหกรณ์ฯ เป็นต้น และต้องกู้ยืมเงินจากแหล่งเงินกู้อื่นมาเพิ่มจนหนี้สินพอกพูนเพิ่มขึ้นไปเรื่อยๆ วังวนหนี้สินจากความพยายามปรับตัวในการผลิตของครัวเรือนเกษตรหลังจากเกษตรกรเลิกปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ประมาณปี พ.ศ. 2560 เนื่องจากผู้รับซื้อรายใหญ่ประกาศยกเลิกการซื้อข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในพื้นที่เขตป่าสงวน หรือพื้นที่การเกษตรที่ไม่มีเอกสารสิทธิ ต่อมาเริ่มมีการทำเกษตรผสมผสานมากขึ้น มีการปลูกไม้ผลทดแทน แต่ก็ต้องประสบกับปัญหาตลาดโดยเฉพาะเม็ดมะม่วงหิมพานต์ (ปลูกแล้วไม่มีตลาดรับซื้อ) มีการทดลองปลูกยางพาราและปาล์มน้ำมันแต่กลับขายไม่ได้ในระดับราคาที่ต้องการ มีการออกไปรับจ้างแต่ผู้ว่าจ้างก็มีน้อยเนื่องจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ดังนั้นรายได้ที่มีจึงไม่เพียงพอกับรายจ่ายที่มากขึ้นทุกวันจนไม่พอกับการจุนเจือครอบครัวโดยเฉพาะอย่างยิ่งค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับบุตรหลานและการศึกษาเล่าเรียน ยิ่งไปกว่านั้นเกษตรกรยังไม่สามารถชำระคืนหนี้สินให้กับ ธ.ก.ส. และกองทุนหมู่บ้านได้จนเกิดปัญหาการหมุนเวียนหนี้สินที่มีอยู่ของแต่ละบุคคล

- **หมุนเงินไม่ทัน**

สาเหตุของการสะสมหนี้สิน เกิดจากปัญหาจากการหมุนเงินไม่ทัน เนื่องจากขาดทุนจากการผลิตทางการเกษตรซึ่งทำให้เกษตรกรไม่สามารถชำระคืนหนี้ในส่วนของการผลิตทางการเกษตรได้ปัญหาจากการหมุนเงินไม่ทัน เนื่องจากขาดทุนจากการผลิตทางการเกษตรซึ่งทำให้เกษตรกรไม่สามารถชำระคืนหนี้ในส่วนของการผลิตทางการเกษตรได้-ความต้องการขยายกำลังการผลิตและ/ลงทุนใหม่ทางการเกษตรทำให้เกษตรกรตัดสินใจกู้เพิ่มขึ้น เช่น กู้มาซื้อที่ดินเพื่อขยายพื้นที่ปลูกข้าวโพด กู้มาเพื่อก่อสร้างโรงใหม่ กู้มาซื้อรถกระบะเพื่อใช้ขนส่งปัจจัยและผลผลิต เป็นต้น การเพิ่มขึ้นของภาระค่าใช้จ่ายของครัวเรือน เช่น ภาระเรื่องการศึกษาของบุตร ในกรณีที่ต้องไปเรียนที่ต่างจังหวัดทำให้มีค่าใช้จ่ายเพิ่มมากขึ้น การผ่อนชำระค่างวดทรัพย์สิน เช่น สิ่งอำนวยความสะดวกภายในครัวเรือน ยานพาหนะ ที่ดิน ที่พักอาศัย เป็นต้น ซึ่งในบางครั้งเกษตรกรอาจหมุนเงินไม่ทันในการชำระค่างวดเกษตรกรก็มักจะกู้เงินและ/หรือยืมคนที่รู้จักมาผ่อนชำระค่างวดดังกล่าวก่อน

ซึ่งการหยิบยืมญาติหรือคนรู้จักก็ยังมีอยู่บ้าง แต่ไม่มากแล้ว การหยิบยืมจากนายทุนนอกระบบอย่างเมื่อก่อนแทบจะไม่มีให้เห็นแล้ว ยกเว้นการยืมระยะสั้น 2-3 สัปดาห์ก่อนการคืนหนี้ในระบบ

กลุ่มเกษตรกรที่พบว่ามียุทธศาสตร์หนี้สินล้นพ้นตัว อาจกล่าวว่า หนึ่ง เป็นกลุ่มที่ประสบกับความเสียหายด้านราคาตกต่ำ ตลาด หรือ โรค แมลง หรือ ภัยแล้ง เช่น ในกลุ่มข้าวโพด หรือ มันสำปะหลัง สอง จะเป็นกลุ่มที่กู้ยืมมากเกินไป เพราะหวังรวย เช่น กลุ่มปลูกข้าวโพด หรือ กลุ่มที่คิดว่ารายได้ในอนาคตของตนจะสูง ทำให้มีการลงทุนด้านยานพาหนะ หรือ ที่ดิน หรือ ทรัพย์สิน เพิ่มมากเกินไป กลุ่มปลูกข้าวโพดที่จังหวัดน่านเป็นกรณีทั้งสองประกอบกัน คือ กู้หวังรวย กู้เยอะ ปลูกในพื้นที่ขนาดใหญ่ แล้วมาเจอปัญหาตลาด และภัยแล้ง ก็เลยสะสมหนี้มากกว่ากลุ่มอื่น ส่วนเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มักเป็นกลุ่มสามที่ควบคุมตัวเองได้ แต่ควบคุมลูกหลานไม่ได้ จึงมีการใช้จ่ายให้ลูกหลานมาก นำไปสู่การกู้ยืมและหนี้สินที่สะสม

จากมูลเหตุของหนี้ข้างต้น 6 ด้าน คือ ด้านการผลิต ด้านการบริโภคในครัวเรือน และด้านรายได้ในอนาคตและการศึกษาของบุตรหลาน ด้านกระแสเงิน ด้านทัศนคติต่อหนี้ที่เห็นว่าการเป็นหนี้เป็นเรื่องปกติ ด้านการกู้เมื่อเหตุการณ์จำเป็น ผู้เขียนมีความเห็นว่า มูลเหตุด้านการลงทุนการผลิต ด้านความคาดหวังที่จะได้รายได้ในอนาคต ด้านกระแสเงินที่อาจขาดแคลนระหว่างปี และด้านทัศนคติต่อหนี้ที่ไม่เห็นการกู้เป็นเรื่องผิดปกติ เป็นมูลเหตุที่สำคัญและเป็นหลักที่สุดและเป็นมูลเหตุการกู้ที่หนี้ที่เกิดขึ้นเกษตรกรยังพอจัดการได้ แต่มูลเหตุของหนี้ด้านการบริโภคในครัวเรือนที่มากขึ้นตามมาตรฐานการครองชีพแบบใหม่ (“ของมันต้องมี”) และ การกู้ตามเหตุการณ์จำเป็น โดยสถานการณ์บังคับนั้น เป็นมูลเหตุที่มีความสำคัญเฉพาะบางครัวเรือน บางปี บางสถานการณ์ เป็นเพียงปัจจัยเสริมสำหรับบางครัวเรือน บางท้องที่ ซึ่งมูลเหตุของหนี้สองด้านหลังนี้จะทำให้การจัดการหนี้ยากขึ้น

7

เกษตรกรมีทางเลือก และการจัดการการเงิน ของครัวเรือนอย่างไร

เกษตรกรมี 3 กลุ่ม

การสะสมพอกพูนเพิ่มหนี้ของเกษตรกรมีจุดสิ้นสุดที่แตกต่างกันขึ้นอยู่กับเงื่อนไขและข้อจำกัดของตัวเกษตรกรซึ่งสามารถจำแนกกลุ่มเกษตรกรออกเป็น 3 กลุ่ม ดังนี้ 1) กลุ่มที่ตระหนักถึงการถดถอยของกำลังแรงงานที่ใช้ในการผลิตทางการเกษตรของตนเอง (ผละกำลังและอายุของเกษตรกร) จึงเริ่มทยอยหยุดกู้เงินเพิ่มเติม 2) กลุ่มที่มีภาระค่าใช้จ่ายในเรื่องการศึกษาของบุตรหลาน และ/หรือการผ่อนชำระทรัพย์สินซึ่งมักตั้งใจไว้ว่า เมื่อสามารถปลดเปลื้องภาระดังกล่าวได้ก็จะหยุดที่จะก่อหนี้สินใหม่ 3) กลุ่มที่มีรายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่ายของครัวเรือน (ขาดสภาพคล่องในแต่ละปี) ทำให้ต้องกู้ยืมและ/หรือยืมเงินมาใช้ในช่วงที่เงินขาดมือและ/มีความจำเป็นต้องใช้จ่าย

ยกตัวอย่างเช่น กลุ่มพึ่งพาการปลูกมันสำปะหลังที่ จ.เชียงราย เป็นกลุ่มที่มีการชำระหนี้ดีมากที่สุด เกษตรกรในกลุ่มนี้จะคิดไว้ก่อนเลยว่าถ้ากู้ แล้วจะคืนเงินกู้ได้หรือเปล่า ถ้ารู้ว่ากู้มาก ก็ต้องหารายได้มาคืน จะมีการกระจายรายได้ทั้งปีเพื่อให้มีเงินสำหรับกรณีฉุกเฉิน กลุ่มที่เป็นหนี้ส่วนใหญ่เป็นหนี้เยอะๆ เป็นหนี้ปลูกบ้าน

กับซื้อรถ ปีที่ผ่านมาเกษตรกรรายงานว่า ที่อยู่ได้บางส่วนก็มาจากเงินที่สะสมไว้ เป็นกลุ่มที่มีทัศนคติการกู้ที่ดี เห็นว่าใช้แนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงด้วย มีผู้นำดีมาก กลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่ ชาวบ้านมีภาวะผู้นำสูงมาก กลุ่มผู้หญิงกล้าออกความเห็น และรู้เรื่องการจัดการเงินกับการเกษตรดี

กลุ่มตัวอย่างใน จ.กาฬสินธุ์ คราวเรือนระบุว่าในอดีตเหตุผลของการก่อหนี้ จะต้องเป็นเหตุผลที่จำเป็นเท่านั้น ซึ่งโดยส่วนใหญ่จะเป็นเหตุผลด้านสุขภาพ การกู้ยืมเพื่อการบริโภคในครัวเรือนมีไม่มากนัก จำนวนเงินที่กู้ยืมก็มักจะกู้ยืมเท่าที่จำเป็น ที่เป็นเช่นนั้นนอกจากพฤติกรรมการก่อหนี้ของครัวเรือนเองแล้ว ความเข้มงวดของการปล่อยกู้ของสถาบันการเงินและความไม่สะดวกในการเข้าถึงแหล่งเงินทุนก็เป็นอีกเหตุผลหนึ่ง แต่ในปัจจุบันการเข้าถึงแหล่งเงินสะดวกสบายมากขึ้น ทำให้มีเงินเพื่อจับจ่ายใช้สอยซื้อสินค้าและบริการต่างๆ ที่เอื้ออำนวยความสะดวกต่อการดำรงชีวิต รวมถึงการลงทุนมีมากขึ้น ดังคำกล่าวที่ว่า “ยืมง่าย ใช้คล่อง (แต่คืนยาก)” “เงินไม่พอใช้ จำเป็นต้องกู้” ทั้งในส่วนของเงินใช้จ่ายในครัวเรือนและเงินลงทุนทำการเกษตร เนื่องจากการเพาะปลูกไม่ได้ผล บางปีน้ำท่วม บางปีน้ำแล้ง บางปีทั้งแล้งทั้งท่วม ทำให้รายได้ที่มาจากภาคการเกษตรของครัวเรือนมีไม่เพียงพอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งครัวเรือนที่พึ่งพารายได้หลักจากภาคการเกษตร

ผ่นแต่ดอก

สำหรับครัวเรือนตัวอย่างใน จ.กาฬสินธุ์นั้น พบว่าโอกาสที่ครัวเรือนเกษตรกร จะหลุดพ้นจากการเป็นหนี้้นค่อนข้างยาก เนื่องจากการทำเกษตรกรรมนั้นขึ้นอยู่กับสภาพดิน ฟ้า อากาศ ความไม่แน่นอนที่เกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็นปัญหาน้ำท่วม น้ำแล้ง หรือแม้แต่ว่าราคาผลผลิตที่ผันผวน และต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้นล้วนส่งผลกระทบต่อรายได้ของครัวเรือน เมื่อถึงเวลาลงทุนทำการเกษตรรอบใหม่ก็ไปกู้ยืมมาลงทุนเป็นหนี้วนเวียนไป รายได้ที่เหลือในภาคการเกษตรไม่เพียงพอต่อการดำรงชีพในวิถีชีวิตแบบปัจจุบันที่ต้องส่งลูกเรียนหนังสือและภาระค่าใช้จ่ายในครัวเรือนที่เพิ่มสูงขึ้น การกู้ที่ง่ายขึ้น และ ความที่สถาบันการเงินไม่ส่งเสริมการใช้หนี้เงินต้น จึงใช้แต่ดอกเบี้ย ทำให้หนี้เงินต้นยังอยู่เหมือนเดิม

หมุนหนี้

บางครัวเรือนก่อหนี้ใหม่เพื่อชำระหนี้เดิม ยกตัวอย่างเช่น ในกรณีของกองทุนหมู่บ้าน มีการจ่ายหนี้คืนปีละหนึ่งครั้ง เมื่อครบกำหนด คนที่ไม่มีเงินก็จะ

พยายามหาเงินมาคืนให้ได้ ไม่ว่าจะเป็นการยืมญาติพี่น้อง การกู้ยืมจากแหล่งอื่น หรือแม้แต่ยอมกู้เงินนอกระบบที่มีดอกเบี้ยรายวันก็ตาม ทั้งนี้เพื่อที่จะรักษาสิทธิในการถูกรอต่อไป แม้กระทั่งครัวเรือนที่มีความสามารถในการชำระคืนเงินกู้ ก็ยังมีการก่อหนี้ต่อเนื่องและมีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้นในแต่ละปี

“เป็นหนี้ ธ.ก.ส. ตั้งแต่ปี 2548 หนี้เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เพราะไม่มีเงินไปจ่ายเขา พอเอาไปจ่ายเขาให้ยืมเพิ่มก็ยืมเพิ่มอีก เอามาหมุนไปเรื่อยๆ เอาไปทำไร่นาทำมาหากิน ขาดไปเรื่อยๆ พอเขาพักหนี้ก็พักหนี้แล้วก็ใช้แต่ดอก”

“เมื่อ 30 ปีที่แล้ว ยืมเงิน ธ.ก.ส. มาซื้อรถไถเดินตาม ปัจจุบันยายยังเป็นหนี้ ธ.ก.ส. อยู่เหมือนเดิม มีการยืมหนี้ก้อนใหม่ออกมาด้วย จ่ายไปหน่อยเขาก็พักหนี้พักบ่อยก็ไม่หมดลัทธิ แล้วเราก็ไม่ค่อยมีเงินไปจ่าย เขาก็เอาแค่ดอกเบี้ยย ช่วงหลังๆ มานี้ก็ส่งแค่ดอกเบี้ย ไม่ได้ส่งต้นเลย”

(คิวาพร พองทอง, 2563)

พึ่งลูกหลานส่งเงินมา

ครัวเรือนเกษตรกรใช้เงินนอกเกษตรและเงินส่งมาจากลูกหลาน เพื่อใช้หนี้เงินกู้ทางการเกษตร เงินส่งกลับนั้นมีความสำคัญต่อครัวเรือนเกษตรกรทั้งในแง่ของจำนวนครัวเรือนที่ต้องพึ่งพาเงินส่งกลับ และจำนวนเงินส่งกลับ เงินฉาบปกิจเป็นเงินออมก้อนสุดท้ายของชีวิตเพื่อปลดหนี้ ส่วนการออมมีบ้างเล็กน้อย ส่วนใหญ่เป็นการออมภาคบังคับ เพื่อให้อยู่ในข่ายของการกู้ใหม่

เช่นเดียวกับกับ ครัวเรือนตัวอย่างใน อ.สองแคว และ อ.ภูเพียง จ.น่าน ได้ข้อสรุปว่า การที่จะให้คนในชุมชนหลุดพ้นจากการเป็นหนี้จึงดูเหมือนจะเป็นเรื่องยาก เนื่องด้วยข้อจำกัด คือ รายได้หลักจากการเกษตรไม่แน่นอน กระแสของการบริโภคนิยม และนโยบายของรัฐ ที่ยังแก้ปัญหาหนี้ยังไม่ค่อยได้ผล

หวัง “ค่าหัว” ใช้หนี้ตอนตาย

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าเกษตรกรจะมีการสะสมพอกพูนหนี้เพิ่มขึ้น แต่มีเกษตรกรบางรายเริ่มตระหนักและหยุดการก่อหนี้เพิ่มเติม เนื่องจากเริ่มรู้ตัวและตระหนักถึงเรี่ยวแรงที่ลดลงของตนเอง รวมทั้งการลดลงของภาระค่าใช้จ่ายโดยเฉพาะในเรื่องการศึกษาของบุตรและการผ่อนงวดชำระทรัพย์สิน ส่วนเกษตรกรที่ยังตกอยู่ในวัฏจักรวังวนของหนี้ ส่วนใหญ่จะมาจากการมีรายได้ไม่เพียงพอต่อรายจ่ายทำให้ต้องกู้ยืมและ/หรือยืมเงินมาใช้ในช่วงที่เงินขาดมือและ/มีความจำเป็น

ต้องใช้จ่าย เกษตรกรกลุ่มนี้จึงยังคงอยู่ในวัฏจักรของการเป็นหนี้เช่นเดิมหรือ “ต้องเป็นหนี้จนตาย” อย่างไรก็ตาม หากเกษตรกรกลุ่มนี้เสียชีวิตจะมีเงินจากการทำประกัน (แหล่งเงินกู้บังคับให้ทำ) หรือฌาปนกิจ (ชาวบ้านเรียกว่า “ค่าหัว”) มาชำระคืนหนี้สิน แต่ในบางรายที่เงินทั้งสองไม่พอชำระคืนหนี้สิน ก็กลายเป็นมรดกหนี้ให้กับลูกหลานต่อไป

ครัวเรือนหลายครัวเรือนต่างก็ระบุว่าเป้าหมายในชีวิต เกี่ยวพันกับการลงทุนการศึกษาให้ลูก อยากปลดหนี้เพราะไม่อยากเป็นภาระให้ลูก

“เป็นหนี้ตั้งแต่อายุ 30 ปี ยังไม่หมดเลยเพราะเงินมันกู้ยง่ายนี่แหละ เลยมารู้จาก ธ.ก.ส. และสามารถคุยกันได้ พอจะใช้หมดก็ไปเอาก่อนใหม่มาอีกเอามาเรื่อยๆ เอามาหมุน ตอนแรกก็ 5 พัน รอบต่อไปก็ 7 พัน ต่อมาก็คือเป็นหมื่น เรื่อยมาจนถึงตอนนี้ก็ยังเป็นหนี้ ธ.ก.ส. อยู่เลย 200,000 บาท สองแสนนี้ไม่ได้เอามาครั้งเดียว นะทยอยเอามาทีละหมื่นสองหมื่นจนทุกวันนี้เป็นหนี้ 2 แสนนี้แหละ ทีแรกก็เมกส์ ยืมเยอะ พอยืมแล้วก็ยืมเยอะเลย ยืมแบบทวีคูณ ตอนแรกก็เอามาทำนา ทุกวันนี้บอกไม่หมดว่าเอาไปทำอะไรบ้าง กู้มาหมื่นหนึ่งคนทางหลังก็เอาไปหมดหมื่นหนึ่ง ส่วนมากก็เป็นแบบนี้แหละเอามากี่ใช้ในครอบครัวหมดไม่ได้กู้มาทำการเกษตรเลย เอามาให้แต่ลูกแหละไม่รู้เขาเอาไปทำอะไร...”

(ศิวาพร พองทอง, 2563)

สำหรับกองทุนฌาปนกิจจะระดับหมู่บ้านและระดับตำบล เงินฌาปนกิจที่ได้ส่วนใหญ่จะใช้เป็นค่าใช้จ่ายสำหรับจัดงานศพ กองทุนฌาปนกิจ ธ.ก.ส. เมื่อมีสมาชิกเสียชีวิตสมาคมฌาปนกิจ ธ.ก.ส. จะจ่ายเงินค่าทำศพให้ก่อนจำนวน 40,000 บาท เงินชดเชยส่วนที่เหลือประมาณ 150,000 บาทจะต้องนำไปจ่ายหนี้ที่ผู้เสียชีวิตกู้ยืมมาจาก ธ.ก.ส. อาจกล่าวได้ว่าเงินที่ได้จากกองทุนฯ นี้จะถูกนำไปใช้เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายสำหรับจัดงานศพและชำระคืนเงินกู้ ธ.ก.ส. ซึ่งบางครัวเรือนก็สามารถชำระหนี้ได้ครบถ้วน บางครัวเรือนมีเงินเหลือส่งต่อให้ทายาท ในขณะที่บางครัวเรือนเงินดังกล่าวก็ไม่เพียงพอสำหรับการหักชำระหนี้ให้หมดไปได้ (แต่ก็ช่วยลดภาระหนี้ได้บางส่วน) ทำให้เกิด “มรดกหนี้” ส่วนเงินจากบริษัทประกันชีวิตส่วนใหญ่คนที่ทำประกันชีวิตจะเป็นกลุ่มของผู้นำชุมชนและคนที่มีความรู้ดี มีเงินพอที่จะจ่ายเบี้ยประกันได้ เมื่อเสียชีวิตจะได้เงินชดเชยค่อนข้างสูง (100,000-500,000 บาท) ผู้ได้รับผลประโยชน์จากเงินส่วนนี้จะเอาไปใช้ในด้านต่างๆ ยกตัวอย่างเช่น การลงทุนทำธุรกิจ ทำการเกษตร เก็บไว้ให้ลูกหลาน รวมถึงการใช้หนี้ก้อนอื่นๆ (ถ้ามี) อีกด้วย

ออมไม่มากพอ

ส่วนการออมนั้น พบว่า มีการออมทั้งภาคสมัครใจ และภาคบังคับ คราวเรือน มีวัตถุประสงค์การออมที่หลากหลาย ได้แก่ เพื่อเอามาใช้จ่ายในครัวเรือน ออมไว้เป็นทุนสะสมสำรองไว้ใช้ตอนจำเป็น ออมเพื่อรักษาสภาพสมาชิกกลุ่มไว้เพื่อโอกาสในการกู้ ออมไว้กรณีเสียชีวิตลูกหลานจะได้ไม่เดือดร้อน คราวเรือนส่วนใหญ่จะออมทุกเดือน โดยเฉพาะการออมภาคบังคับ ยกตัวอย่างเช่น หากเป็นสมาชิกของกองทุนเงินล้านจะต้องออมทุกเดือนเพื่อเป็นหลักประกันเงินกู้ และการออมของกองทุนลัจจะวันละบาทที่ต้องออมทุกเดือน โดยสมาชิกจะได้รับสวัสดิการช่วยเหลือในยามที่เดือดร้อน เช่น การได้รับเงินชดเชยในกรณีที่ต้องนอนโรงพยาบาล และเงินช่วยเหลือในกรณีเสียชีวิต เป็นต้น และในส่วนเงินออม แบบฉาบพริกสรงเคราะห์นั้น คราวเรือนเกษตรกรจะเป็นสมาชิกกลุ่มฉาบพริกไม่น้อยกว่า 2 กลุ่ม ซึ่งกลุ่มฉาบพริกนี้มีหลากหลายกลุ่ม เช่น ฉาบพริกของหมู่บ้าน ฉาบพริกของตำบล ฉาบพริกกลุ่มอสม. ฉาบพริกสหกรณ์การเกษตร ฉาบพริกชมรมผู้สูงอายุ ฉาบพริกกลุ่มแม่บ้าน และฉาบพริกของ ธ.ก.ส. เป็นต้น มีทั้งแบบที่ต้องจ่ายประจำทุกเดือน และจ่ายเมื่อมีสมาชิกเสียชีวิต (รายละ 20-100 บาท) สำหรับลูกค้าที่กู้เงินจาก ธ.ก.ส. จะต้องเข้าร่วมเป็นสมาชิกของกลุ่มฉาบพริกของ ธ.ก.ส. ต้องจ่ายเบี้ยประกัน 3,600 บาท ต่อปี นอกจากนั้น ยังมีการทำประกันชีวิตมากขึ้น จากเมื่อก่อนคนรุ่นพ่อแม่นิยมเข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มฉาบพริก แต่ปัจจุบันคนรุ่นลูกที่ไปทำงานต่างถิ่นและมีฐานะทางเศรษฐกิจค่อนข้างดี นอกจากจะส่งเงินกลับมาให้พ่อแม่ใช้จ่ายแล้ว ยังทำประกันชีวิตกับบริษัทประกันเอกชนให้พ่อแม่อีกด้วย ในขณะที่เดียวกับการออมเงินแบบที่ฟ่วงการทำประกันชีวิตก็เริ่มเป็นที่สนใจมากขึ้น ค่ารักษาพยาบาลยามเจ็บป่วย และมีเงินปันผลคือเหตุผลสำคัญในการเลือกซื้อประกันชีวิต

บางกลุ่มเท่านั้นที่จัดการนี้ได้

สำหรับคราวเรือนตัวอย่างในภาคเหนือตอนบน จ.เชียงราย จ.เชียงใหม่ และ อ.น่าน้อย จ.น่าน นั้น สามารถแบ่งกลุ่มเกษตรกรตามความสามารถจ่ายหนี้เป็น 3 กลุ่มคือ 1) กลุ่มที่ปลดหนี้ได้และสามารถสร้างรายได้ที่มั่นคงได้ คือ กลุ่มที่มีการทำเกษตร ที่ระบบเกษตรที่สร้างรายได้สูง ทั้งจากการทำเกษตร การต่อยอดจากกิจกรรมเกษตร เช่น การค้าขายและการแปรรูป รวมถึงโอกาสที่สมาชิกในครัวเรือนจะมีอาชีพประจำอื่นๆ 2) กลุ่มที่สามารถเอาตัวรอดได้ คั้นเงินกู้ได้ในระยะยาว มีรายได้เพียงพอกับค่าใช้จ่าย การทำการเกษตรและปลูกพืชอื่นที่

หลากหลาย และมีการปลูกข้าวไว้บริโภคด้วย และ 3) กลุ่มที่มีโอกาสในการเป็นหนี้ และหลุดพ้นจากการเป็นหนี้นี้ยาก คือ กลุ่มที่ทำการเกษตรเชิงเดี่ยว ในพื้นที่สูง หรือ กลุ่มครัวเรือนที่พึ่งพาการเกษตรที่มีรายได้ต่ำ เนื่องจากมีปัญหาสำคัญคือ น้ำเพื่อการเกษตร โดยการทำการเกษตรของครัวเรือนอยู่ในพื้นที่อาศัยน้ำฝน ไม่สามารถจัดการน้ำได้ ส่งผลให้ผลผลิตเกษตรไม่แน่นอน มีราคาผลผลิตที่ไม่แน่นอน ครัวเรือนตัวอย่างเหล่านี้ ได้แก่ ครัวเรือนที่ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เป็นพืชหลัก และ ครัวเรือนที่ปลูกมะม่วงเป็นพืชหลัก

ต้องจัดการผลิตและหนี้แบบใหม่

ในพื้นที่ศึกษานี้ ความสามารถในการจัดการการเงินของเกษตรกรเกิดจาก ความสามารถในการทำการเกษตรและทัศนคติของเกษตรกรเอง โดยเกิดจากปัจจัย เกื้อหนุน เช่น 1) มีความหลากหลายของระบบพืชของครัวเรือน ซึ่งช่วยลดความเสี่ยงในการเกิดความเสียหายจากภูมิอากาศ การเข้าทำลายของโรคและแมลง กระจายรายได้ กระจายการใช้แรงงานครัวเรือน 2) การรวมกลุ่มของเกษตรกรหรือ ความเข้มแข็งของเกษตรกรผ่านการรวมกลุ่ม 3) การมีนวัตกรรมหรือเทคโนโลยี การผลิตเพื่อให้เกษตรกรสามารถเพิ่มผลผลิตและต่อยอดการผลิตได้ดีขึ้น 4) ความสามารถในการจัดการตลาด สามารถสร้างตลาดใหม่ ติดต่อกับผู้ซื้อโดยตรง สร้างตลาดเกษตรกร เพิ่มความหลากหลายชนิดของผลผลิต การแปรรูปผลผลิต ปรับปรุงบรรจุภัณฑ์ เป็นต้น 5) ความสามารถในการจัดการหนี้จากทัศนคติ ในการดำรงชีวิต มีทัศนคติที่จะเป็นหนี้ให้น้อย พึ่งพาตนเองให้มาก ปรับใช้แนวคิด เศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในชีวิตประจำวัน มีการกักเงินเท่าที่จำเป็น มีการลด ค่าใช้จ่ายในครัวเรือน ลดค่าใช้จ่ายอาหารโดยการหาของป่าหรือแหล่งอาหาร ธรรมชาติ หรือปลูกผักไว้กิน การใช้ทรัพยากรของตนอย่างคุ้มค่า มีการออม การลดต้นทุนการผลิตจากการใช้ปัจจัยการผลิตจากวัสดุธรรมชาติที่ให้ผลดีต่อดิน และสิ่งแวดล้อม เช่น การทำน้ำหมัก การทำปุ๋ยหมัก เป็นต้น

8

สถาบันการเงิน มีจุดแข็ง จุดอ่อน และควรปรับปรุงด้านใด

จากผลการศึกษาของทั้งสามโครงการนี้ พบว่า มีมุมมองด้านสถาบันการเงินในระบบและกึ่งระบบจากเกษตรกรและนักวิจัยดังนี้

8.1 ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธ.ก.ส.)

- **จุดแข็ง**

ธ.ก.ส. เป็นแหล่งกู้ยืมหลักของเกษตรกรในด้านการผลิต เกษตรกรสามารถกู้ยืมเงินในปริมาณเงินที่มากเพียงพอเพื่อการเกษตรทั้ง ระยะเวลาสั้น ระยะเวลา และระยะยาว สำหรับเงินกู้ระยะยาวสามารถกู้เพื่อกิจกรรมนอกเกษตรด้วย เช่น ซื้อรถปลูกหรือปรับปรุงบ้าน การกู้ระยะสั้น และ ระยะเวลาสามารถกู้โดยใช้กลุ่มบุคคลค้ำประกัน ธ.ก.ส. มีการกำหนดชั้นของเกษตรกร ซึ่งเกษตรกรส่วนใหญ่ ต้องการรักษาระดับชั้นของตนให้อยู่ในความน่าเชื่อถือที่ดีที่สุดเพื่อให้สามารถได้รับอัตราดอกเบี้ยในการกู้ที่ต่ำที่สุด

นอกจากการกู้ระยะสั้นแล้วยังพบว่า มีบางครัวเรือนที่เครดิตดี สามารถใช้เงินสินเชื่อจากการใช้บัตรสินเชื่อเกษตรกร และการกู้ A-cash เพื่อใช้จ่ายที่จำเป็นในครัวเรือนได้ มีอัตราดอกเบี้ยเท่ากับการกู้เงินในระยะสั้น

ข้อดีของ ธ.ก.ส. อีกประการคือมีเงื่อนไขให้ผู้กู้เงินให้เข้าร่วมกองทุน ฅนาปนกิจ ธ.ก.ส. เงินที่ได้จากกองทุนฯ นี้จะถูกนำไปใช้เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายสำหรับจัดงานศพ เมื่อสมาชิกเสียชีวิตและชำระคืนเงินกู้ ธ.ก.ส. ซึ่งบางครั้งเรือ้นก็สามารถชำระหนี้ได้ครบถ้วน บางครั้เรือ้นมีเงินเหลือส่งต่อให้ทายาท ในรายที่ยังเหลือหนี้คงค้างก็ต้องส่งต่อเป็นมรดกหนี้ให้ลูกหลานต่อไป แต่การมีกองทุนฅนาปนกิจของ ธ.ก.ส. ทำให้หนี้ของครั้เรือ้นเบาบางลง

ในบางพื้นที่ ธ.ก.ส. มีการทำประกันภัยนาข้าวโดยรัฐบาลช่วยออกสมทบค่าเบี้ยประกันบางส่วน เป็นการสร้างหลักประกันให้แก่เกษตรกรเมื่อเกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติขึ้น

• จุดอ่อน

จากข้อมูลที่ได้พบว่ามีเกษตรกรบางส่วนจะมีการกู้เกินกว่าจำนวนเงินที่จำเป็น และมีการใช้เงินกู้ไม่ตามวัตถุประสงค์ เพื่อนำไปใช้ในการใช้จ่ายอื่นๆ เช่น คินเงินกู้ยืม สร้าง/ซ่อมแซมบ้าน ซ้อรถ/ยานพาหนะ ซ้อสินทรัพย์อื่นๆ หรือสำรองไว้ใช้จ่าย ในครั้เรือ้นทั้งๆที่เวลากู้เป็นการกู้เพื่อการเกษตร แต่ไม่ได้มีการเข้มงวดการใช้ตามวัตถุประสงค์แต่อย่างใด

เกษตรกรบางส่วนมีความเห็นว่า ธ.ก.ส. เน้นนโยบายส่งเสริมการกู้ยืมมากกว่านโยบายการปลดหนี้ ทำให้เกษตรกรมีหนี้สินสะสมไม่รู้จบ เช่น นโยบายการพักชำระหนี้ เป็นนโยบายที่ทำให้ความเข้มงวดทางการเงินของครั้เรือ้นเปลี่ยนแปลงไป แม้ว่าจะเป็นมาตรการที่มีเป้าหมายเพื่อช่วยเหลือครั้เรือ้นเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากภัยพิบัติทางธรรมชาติ แต่ในขณะเดียวกัน นโยบายการพักชำระหนี้ก็มีส่วนทำให้ครั้เรือ้นไม่สามารถหลุดพ้นจากการเป็นหนี้ เพราะแม้แต่ครั้เรือ้นที่มีความสามารถในการชำระหนี้ก็สมัครเข้าร่วมโครงการพักชำระหนี้เช่นกัน

ความง่ายในการกู้เงินจาก ธ.ก.ส อาจเป็นดาบสองคม เช่น มีเกษตรกรรายหนึ่งแบ่งปันให้ฟังว่า เมื่อตนเองกำลังจะปิดหนี้ก้อนเดิมกับสถาบันการเงินแห่งหนึ่ง ก็ได้รับข้อเสนอจากสถาบันการเงินดังกล่าวให้กู้ใหม่เพื่อนำไปใช้ซื้อรถไถเดินตาม ขณะเดียวในเวลาต่อมาก็สามารถกู้เพิ่มเติมเพื่อนำไปผ่อนชำระรถกระบะและซ้อที่ดินได้อีก ทำให้เขาต้องเป็นหนี้อย่างไม่รู้จ้จบสิ้น

“แม้ว่า ธ.ก.ส. เขาไม่ยากให้เราหมดหนี้หรอก ดูจากที่เขาเสนอให้เรายืมต่อสิ เขาอยากได้ดอกเบี้ยจากเรา เขาบอกแม้ว่าเงิน 700,000 มาเอาวันไหนก็ได้”
ศิวาพร ฟองทอง (2563)

สำหรับครัวเรือนที่มีหลักทรัพย์ เกษตรกรสามารถที่จะเสนอขอกู้เพิ่มขึ้นได้จากการตีราคาหลักทรัพย์ และเงินกู้ส่วนนี้เองเป็นส่วนที่ทำให้ครัวเรือนเกษตรกรเป็นลูกหนี้ ธ.ก.ส. เรื่อยมา

• **ควรพิจารณาปรับปรุง**

จากการวิเคราะห์จุดอ่อนของ ธ.ก.ส. ผู้เขียนเห็นว่า ธ.ก.ส. ควรพิจารณาให้กู้ตามศักยภาพการหารายได้ของเกษตรกรมากกว่าตามมูลค่าของหลักทรัพย์ที่นำมาค้ำประกัน ในหลายกรณี เมื่อเกษตรกรมีปัญหาการชำระหนี้ ธ.ก.ส. ควรปรับปรุงเงื่อนไขการผ่อนปรนการชำระ แต่ไม่ใช้การพักชำระหนี้ ควรขยายงานด้านการรวมทุกสัญญาหนี้ของเกษตรกรให้เหลือเพียงสัญญาเดียวและมีระยะเวลาชำระคืนให้ยาวขึ้น ควรมีการเจรจาและประนอมหนี้เป็นรายครัวเรือนในกรณีที่มีปัญหา ควรพิจารณาเงินกู้จากแหล่งอื่นๆ โดยขอข้อมูลของเกษตรกรว่ามีหนี้จากแหล่งไหนบ้าง เนื่องจากปัจจุบันไม่มีใครรู้ว่าเกษตรกรกู้ที่สัญญา ถ้าเกษตรกรกู้ 4-6 สัญญา ธ.ก.ส. ก็ควรมีข้อมูลเพื่อใช้ประกอบการทำสัญญาต่อไปกับ ธ.ก.ส.

นอกจากนั้น ธ.ก.ส. ควรมีผลิตภัณฑ์การเงินต่างๆ ที่มีความหลากหลายมากขึ้น ทั้งด้านการประกันภัย (Micro-insurance) และการออมทั้งระยะสั้นและระยะยาว มากกว่าการมุ่งเน้นด้านสินเชื่อเพียงอย่างเดียว เช่น การออมระยะสั้นที่มีการปันผลและคืนเงินทุกๆ 2 ปี เพื่อเพิ่มศักยภาพการออมของครัวเรือน

8.2 สหกรณ์การเกษตร

• **จุดแข็ง**

สหกรณ์การเกษตรเป็นแหล่งซื้อเชื่อปัจจัยการผลิต เช่น ปุ๋ย ยา หรือสารเคมี โดยชำระคืนเป็นเงินเมื่อครบกำหนด สามารถกู้ได้ตลอดทั้งปี มีเงินให้กู้ทั้งระยะสั้นปานกลาง และยาว เกษตรกรรายงานว่าสหกรณ์การเกษตรมีเงื่อนไขการชำระหนี้ค่อนข้างเข้มงวด หากใช้หนี้ไม่หมดไม่สามรถกู้เงินก้อนใหม่ได้ สหกรณ์การเกษตรมีการติดตามทวงหนี้ที่ดี เจ้าหน้าที่สหกรณ์มักไปติดตามเมื่อชาวบ้านประชุมกลุ่ม นอกจากนี้เจ้าหน้าที่สหกรณ์จะรู้จักสมาชิกในแต่ละหมู่บ้านเป็นอย่างดี สมาชิกผู้ที่เป็นคนค้ำจะติดตามกันเองและจะแจ้งกับสหกรณ์กรณีหากผู้กู้มีแนวโน้มจะหนีหนี้

• **จุดอ่อน**

เมื่อสมาชิกผู้กู้เงินกับสหกรณ์การเกษตรจะใช้เงินกู้ผิดวัตถุประสงค์ แต่ในทางปฏิบัติมักไม่มีบทลงโทษที่ชัดเจน อาจเป็นเพียงการเรียกให้มาชี้แจงและพุดคุยทำความเข้าใจ และคาดโทษว่าจะไม่ยียายวงเงินกู้ในคราวต่อไป

- **ควรพิจารณาปรับปรุง**

สหกรณ์การเกษตรควรเข้มงวดกับการใช้เงินกู้ให้ตรงตามวัตถุประสงค์ให้มากขึ้น เนื่องจากมีความใกล้ชิดกับเกษตรกรอยู่แล้ว

8.3 กองทุนหมู่บ้าน

- **จุดแข็ง**

เงินกู้จากกองทุนหมู่บ้านเป็นแหล่งเงินกู้ที่เข้าถึงได้ง่าย เงื่อนไขไม่ยุ่งยาก ซับซ้อน ไม่ต้องระบุดูวัตถุประสงค์ในการกู้ยืมเงิน มีการบริหารกองทุนโดยกรรมการในชุมชนเอง มีอัตราดอกเบี้ยที่ต่ำกว่าเงินจากที่อื่น บางพื้นที่มีมาตรการช่วยเหลือสมาชิกในการใช้หนี้ และกู้ยืมใหม่ เช่น หาแหล่งกู้นอกระบบให้กู้ชั่วคราว เพื่อนำเงินมาใช้กองทุน และในระยะเวลา 2 อาทิตย์ก็ได้เงินกู้วงวดใหม่มาใช้ มีการบังคับการออมเพื่อเป็นหลักประกันในการกู้ยืมเงินของชุมชน

- **จุดอ่อน**

เงินกู้จากกองทุนหมู่บ้าน มีการจัดสรรให้ทั่วถึงคนในหมู่บ้าน จึงจำกัดวงเงินไม่เกิน 30,000-50,000 บาท ต่อครัวเรือนเท่านั้น

- **ควรพิจารณาปรับปรุง**

ควรมีมาตรการส่งเสริมการออมในชุมชนที่มากขึ้นกว่าเดิม

8.4 ออมทรัพย์ชุมชน

- **จุดแข็ง**

ออมทรัพย์ชุมชนในรูปแบบต่างๆ เป็นการส่งเสริมการออมที่มีความสำคัญมากกับครัวเรือนทุกกลุ่ม เพื่อเป็นหลักประกันในการกู้ยืมเงินของชุมชน โดยเงินออมส่วนใหญ่มาจากการเก็บเล็กผสมน้อย รายได้จากค่าจ้าง/เงินเดือน และรายได้การขายผลผลิตทางการเกษตร ออมทรัพย์ชุมชนมีการบริหารแบบให้สามารถกู้เป็นรอบปี หรือ ให้กู้ได้ทุกเดือน หรือให้กู้ฉุกเฉิน สามารถกู้ในช่วงเวลาไหนก็ได้ทั้งปี โดยมีเงื่อนไขว่าสมาชิกออมทรัพย์สามารถกู้ได้สูงสุดเท่ากับจำนวนเงินที่มีการออมของแต่ละคน หากผู้กู้ใช้หนี้หมดสามารถกู้เงินในงวดต่อไปได้เลย สามารถนำไปคืนเงินกู้ยืมจากกองทุน หรือ ธ.ก.ส.

- **จุดอ่อน**

วงเงินกู้จากออมทรัพย์ชุมชนมักกู้ได้ไม่มาก เนื่องจากจำกัดตามวงเงินที่ชุมชนมีอยู่

- **ควรพิจารณาปรับปรุง**

ออมทรัพย์ชุมชนควรมีมาตรการส่งเสริมการออมในชุมชนใหม่ๆ ที่ส่งเสริมการออมมากขึ้นกว่าเดิม

9

สรุปและวิจารณ์ผล

นี่เป็น New Normal

การศึกษาเรื่องภาวะหนี้ และการจัดการการเงินของเกษตรกร ในหลายระบบการผลิต ทั้งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคเหนือตอนบน สามารถสรุปได้ว่า คราวเรือนเกษตรกรไทยต้องพึ่งพาเงินกู้อย่างมากทั้งในการผลิตการเกษตร และการดำรงชีพในยุคปัจจุบัน ลำพังการทำกรเกษตร คราวเรือนเกษตรกรส่วนใหญ่ไม่สามารถขาดทุนเงินสดจากการทำการเกษตร แต่รายได้สุทธิที่เหลือจากการเกษตรไม่เพียงพอที่จะยังชีพสำหรับสมาชิกในครัวเรือน ที่มีค่าใช้จ่ายอุปโภค บริโภค การคมนาคม สื่อสาร เบ็ดเตล็ด และการศึกษาของบุตรหลานที่เพิ่มขึ้น พบว่าในทุกพื้นที่มีค่าใช้จ่ายด้านการคมนาคม และการสื่อสารที่สูง (ร้อยละ 18-40 ของรายจ่ายรวมของครัวเรือน) ค่าใช้จ่ายที่สูงขึ้นส่วนหนึ่งมาจากพฤติกรรมการใช้ชีวิตที่เปลี่ยนไปของเกษตรกร เป็นค่าน้ำมันรถ ค่าผ่อนมอเตอร์ไซด์ ค่าโทรศัพท์ และอินเทอร์เน็ต เป็นต้น ซึ่งเป็นวิถีชีวิตของคนรุ่นใหม่ นอกจากนี้ ในบางพื้นที่ค่าใช้จ่ายด้านสุรา/บุหรี หวย และงานบุญ งานสังคม ก็ยังสูงอยู่ เกษตรกรมักไม่ได้มีทัศนคติว่า การมีหนี้เป็นสิ่งที่น่าละอายแต่อย่างใด การมีหนี้เป็นเรื่องปกติ โดยเฉพาะเกษตรกรรุ่นใหม่ สำหรับคนใน Gen X มักจะเป็นหนี้เพราะต้องดูแลครอบครัว กู้มาเพื่อการศึกษาของบุตร ใช้จ่ายในครอบครัวและลงทุน มีแนวโน้มที่จะเป็นหนี้อย่างต่อเนื่อง ส่วนคนใน Gen Y มีภาระค่าใช้จ่ายที่มากขึ้นจึงทำให้ต้องก่อหนี้ การก่อหนี้ไม่ได้น่ากลัวตราบใดที่ยังสามารถหาเงินได้อยู่ ครอบครัวอยากได้อะไรก็ซื้อ แล้วทำงานหาเงินใช้หนี้ แต่เกษตรกรรุ่นพ่อแม่ยุค Baby Boomer ยังกลัวว่าใช้หนี้ไม่หมดแล้วจะกลายเป็นภาระของลูกหลาน อย่างไรก็ตาม บางที่ Gen Y ก็ก่อหนี้ที่มากเกินไป และเร็วเกินกำลังรายได้ของตนได้

มูลเหตุแห่งหนี้ด้านการลงทุนการผลิต ด้านความคาดหวังที่จะได้รายได้ในอนาคต ด้านกระแสเงินที่อาจขาดแคลนระหว่างปี และด้านทัศนคติต่อหนี้ที่ไม่เห็นการกู้เป็นเรื่องผิดปกติ เป็นมูลเหตุที่เป็นหลักและเป็นมูลเหตุการกู้ที่หนี้ที่เกิดขึ้นเกษตรกรยังพอจัดการได้ แต่มูลเหตุของหนี้ ด้านการบริโภคในครัวเรือนที่มากขึ้นตามมาตรฐานการครองชีพแบบใหม่ (“ของมันต้องมี”) และการกู้ตามเหตุการณ์จำเป็น โดยสถานการณ์บังคับนั้น เป็นมูลเหตุที่ทำให้การจัดการหนี้นายกขึ้น

แหล่งกู้ไม่มีปัญหา แต่กู้มากเกินไปเกิดปัญหา

การเข้าถึงแหล่งเงินทุนไม่ใช่ปัญหาสำคัญของครัวเรือนเกษตรกรในปัจจุบัน การเข้าถึงแหล่งเงินมีหลากหลายแบบและเข้าถึงง่ายขึ้น การกู้ยืมจากแหล่งการกู้ยืมนอกระบบในปัจจุบันมีน้อยและเป็นการยืมระยะสั้นๆไม่ถึงเดือนเพื่อนำมาหมุนหนี้ในระบบ อย่างไรก็ตามการกู้เงินที่ง่ายขึ้น การไม่ได้เข้มงวดในการใช้เงินผิดวัตถุประสงค์ นอกจากการชำระหนี้โดยตรงเวลา ทำให้ครัวเรือนมีหนี้สินง่ายขึ้น การชำระหนี้ส่วนใหญ่แล้ว สามารถทำได้สำหรับหนี้ของ ธกส.ที่เป็นหนี้ระยะสั้น เนื่องจากเกษตรกรต้องการรักษาเครดิตการกู้เพื่อการกู้ในรอบถัดไป หนี้ที่ยืมจากส่วนอื่น เช่น กองทุนหมู่บ้าน และวิสาหกิจชุมชน ก็เป็นหนี้ที่สามารถชำระได้ด้วยแรงกดดันทางสังคม แต่ครัวเรือนเกษตรกรมักมีการหมุนเวียนการชำระหนี้และการกู้หนี้ จากแหล่งทุนต่างๆ เพื่อรักษาเครดิตของตนในการกู้รอบถัดไป แต่เนื่องจากถ้ารายได้ของครัวเรือนทั้งจากการเกษตร หรือจากแหล่งอื่น ไม่มากพอ กับค่าใช้จ่ายที่มีมากขึ้นหลายด้านเงินที่เหลือในการชำระหนี้ในแต่ละปีมีไม่มากเพียงพอ บางทีเกษตรกรก็ชำระแต่ดอกเบี้ย ทำให้ยอดหนี้ไม่ลดลงและเพิ่มพูนขึ้นเรื่อยๆ

การเกษตรรายได้ดี ยังเป็นทางออก

เกษตรกรหลายพื้นที่ในพื้นที่ศึกษา ยังมีปัญหาหนี้พอกพูนอยู่ เมื่อเกิดความไม่แน่นอนทางรายได้ทางการเกษตร หรือ มีการใช้จ่ายเกินรายได้ที่คาดว่าจะได้ กลุ่มในพื้นที่ศึกษาที่มีภาระหนี้สูงสุดเมื่อเทียบกับรายได้ คือ เกษตรกรในกลุ่มปลูกข้าวโพด ทั้งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และ ภาคเหนือ มีสัดส่วนของหนี้สะสมต่อรายได้ต่อเดือนสูงถึง 20-36 เท่า รองลงมาคือ เกษตรกรในกลุ่มมันสำปะหลัง อ้อย หม่อนไหม ยางพารา และระบบข้าว และข้าว-พืชผัก ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ก็มีสัดส่วนหนี้สูงอยู่ คือประมาณ 10-20 เท่า ซึ่งเมื่อเทียบกับสัดส่วนในการศึกษาอื่น ก็ยังพบว่าสูงโดยรวม เช่น ในรายงานของ เดชรัต สุขกำเนิด (2562) ซึ่งรายงานว่าครัวเรือนเกษตรกรไทย มีหนี้สินต่อรายได้ต่อเดือน เท่ากับ 7.8 เท่า ในปี 2560 แต่ถ้าเป็นเกษตรกรผู้เช่าจะมีสัดส่วนหนี้สูงขึ้นเป็น 8.8 เท่า และมูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (2558) รายงานว่า ครัวเรือนเกษตรกรที่ยากจน (ตามเส้นความยากจน) มีความเสี่ยงสูงขึ้นมากนับตั้งแต่เกิดวิกฤตเศรษฐกิจโลกโดยเฉลี่ยพบว่า เกษตรกรกลุ่มนี้มีภาระหนี้สินสูงกว่ารายได้ต่อเดือนถึงราวๆ 25 เท่า ส่วนเกษตรกรไม่ยากจนมีสัดส่วนนี้เพียง 7 เท่า ในปี 2556 เท่านั้น แม้ว่ารายงานในโครงการวิจัย 3 เรื่องนี้ จะไม่ได้แยกเกษตรกรตามเส้นความยากจน แต่ดูจากสัดส่วนหนี้แล้ว พบว่า ส่วนใหญ่ยังเป็นเกษตรกรยากจนที่ยังมีปัญหานี้สูงอยู่ โดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และ ใน จ.น่าน ในภาคเหนือ แต่หนี้ที่เกิดขึ้น ไม่ใช่หนี้ในภาคเกษตรเท่านั้น เป็นหนี้ที่เกิดจากการบริโภคในครัวเรือน ซื้อทรัพย์สิน และการใช้จ่ายการศึกษาของบุตรหลาน เป็นสัดส่วนที่สูงทีเดียว โดยเฉพาะเกษตรกรที่มีปัญหานี้ จะมีหนี้ราว 150,000-300,000 บาทต่อครัวเรือน แต่กลุ่มที่มีหนี้ต่ำกว่า 100,000 มักจะไม่มีปัญหาเรื่องการชำระหนี้ โดยทั่วไป สัดส่วนหนี้สะสมต่อรายได้ต่อเดือน ไม่ควรสูงกว่า 10 เท่า นอกจากนั้นครัวเรือนควรมีรายได้นอกการเกษตร เช่น การจ้างงานนอกเกษตร หรือ เงินโอนจากสมาชิกในครัวเรือนจากอาชีพนอกเกษตร ในการเสริมสภาพคล่องทางการเงิน และการชำระหนี้ในแต่ละปีด้วย

การทำเกษตรในบางระบบพืชในพื้นที่ศึกษาพบว่า สามารถทำรายได้ได้ดี ลดความเสี่ยง และสามารถเกิดการจัดการการเงินที่ดีได้ เช่น กลุ่มเกษตรกรในระบบไม้ผล พืชผักปลอดสาร/อินทรีย์ พืชผักในโรงเรือน กาแฟ มีภาระหนี้ต่อรายได้ต่อเดือนไม่สูงมากเพียง 3-10 เท่า แต่ครัวเรือนต้องมีความหลากหลายในระบบการผลิต มีนวัตกรรมใหม่ๆ ทั้งด้านพืช สัตว์ และการแปรรูปผลผลิต มีการเข้าถึงตลาด มีการรวมกลุ่ม และมีการจัดการเรื่องน้ำที่ดี ซึ่งเหล่านี้ได้มาจากการส่งเสริมอย่างต่อเนื่องและถูกทางจากภาครัฐบางองค์กร และองค์การนอกภาครัฐ (NGOs) ที่เกี่ยวข้องระดับพื้นที่ ซึ่งเป็นแนวทางเดียวกับข้อสรุปของ โสมรัตน์ จันทรัตน์ และคณะ (2562) และ จิรัฏฐ์ เจนพิงพร และคณะ (2562) และ กวิน มุสิกกา และคณะ (2562) เพียงแต่ยังไม่ได้เป็นนโยบายทั่วไปในวงกว้างของภาครัฐ

การออมเป็นทางออกในระยะยาว

ในด้านการออม พบว่าปัจจุบัน ได้มีผลิตภัณฑ์หลายแบบที่ส่งเสริมการออมของครัวเรือนเกษตรกร ทั้งการประกันชีวิต และฌาปนกิจสงเคราะห์ ผลิตภัณฑ์การออมใหม่ๆ ทำให้เกษตรกรที่มีหนี้ สามารถมีเงินก้อนใช้หนี้ เมื่อต้องเสียชีวิตลงหรือแม้แต่ในช่วงที่มีชีวิตอยู่ การกู้หนี้ของครัวเรือนเกษตรกร มีความสัมพันธ์กับรายได้ที่คาดว่าจะได้ในปัจจุบัน และรายได้ในอนาคตตามวงจรชีวิตด้วย ในปัจจุบัน บุตรหลานเกษตรกรก็ลงทุนด้านประกันชีวิต และ ประกันสุขภาพ และการออมที่มีผลตอบแทนให้พ่อแม่ในครัวเรือนเกษตรกรมากขึ้น

ควรปรับนโยบายและโครงการของรัฐ

นโยบายของรัฐในการแก้ปัญหาหนี้ บางนโยบาย ไม่ได้ส่งเสริมในการแก้ปัญหาหนี้ให้ครัวเรือนเกษตรกร เช่น นโยบายพักหนี้เกษตรกร ไม่ส่งเสริมให้เกษตรกรชำระเงินต้นและลดหนี้ โครงการวิจัยได้เสนอแนวทางการแก้ปัญหาหนี้หลายประการ เช่น ส่งเสริมการออมโดยออกผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ การส่งเสริมกิจกรรมการผลิตที่สามารถส่งเสริมได้ตลอดห่วงโซ่อุปทานเพื่อให้เกิดความต่อเนื่องในการสร้างมูลค่าเพิ่มที่มาจาก การแปรรูป การปรับเปลี่ยนและวางแผนระบบการผลิตตามความเหมาะสมของพื้นที่และโอกาสทางการตลาด การมีตลาดรองรับที่แน่นอน การสนับสนุนแหล่งน้ำ การส่งเสริมพืชผักปลอดสาร/อินทรีย์ การทำเกษตรผสมผสาน การทำเกษตรตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง การส่งเสริมพืชอาหารในชุมชน การมีนวัตกรรมหรือเทคโนโลยีการผลิตที่เกษตรกรสามารถผลิตและต่อยอดการผลิตได้ การสนับสนุนส่งเสริมให้เกิดร้านค้าชุมชนและ/แหล่งรวบรวมผลผลิตภายในชุมชน การส่งเสริมการรวมกลุ่มและสร้างความเข้มแข็งในกลุ่มเกษตรกร การสร้างกองทุนระดับชุมชน การเพิ่มความสามารถในการจัดการหนี้จากทัศนคติในการดำรงชีวิต ซึ่งเหล่านี้เป็นนโยบายที่มากกว่าการเข้าถึงแหล่งเงินกู้ และการผ่อนปรนการชำระหนี้เท่านั้น ส่วนนโยบายเกี่ยวกับสถาบันการเงินนั้น โครงการฯ เสนอแนะว่าควรมีการประกันภัยผลิตผลทางการเกษตร โดยแบ่งตามระดับความเสี่ยง การปรับลดอัตราดอกเบี้ยเงินกู้ของกองทุนชุมชน การแก้ไขปัญหาหนี้สินครัวเรือนเกษตรกรแบบเจาะจงกรณี ควรพิจารณาตามลักษณะและระดับของปัญหาและความเดือดร้อน เป็นต้น

10

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

จากการศึกษาทั้ง 3 โครงการวิจัยนี้ ได้เกิดข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อลดหนี้ และบริหารการเงินภาคครัวเรือนที่ดีขึ้นหลายประการ เช่น

10.1 แนวทางการเพิ่มรายได้แก่ครัวเรือนเกษตรกรให้เพียงพอและสม่ำเสมอ

ควรมีแนวทางการลดรายจ่าย ควรมีการปลูกพืชหลากหลาย การสนับสนุนแหล่งน้ำ การจัดการการตลาดผลผลิตเกษตร การส่งเสริมเกษตรทฤษฎีใหม่ การส่งเสริมพืชผักปลอดสาร/อินทรีย์ การทำเกษตรผสมผสาน การผลิตพืชผลเกษตรเพื่อลดค่าอาหารในครัวเรือน การส่งเสริมการสร้างอาหารในชุมชน จัดตั้งกองทุน/ธนาคารข้าว (ผลผลิตเกษตร) กองทุนเมล็ดพันธุ์ผัก พื้นที่สาธารณะเพื่อการผลิตพืชผักสวนครัวและสมุนไพรชุมชน การลดต้นทุนการผลิตพืชให้แก่เกษตรกร การพัฒนาพื้นที่ป่าในชุมชนและดูแลรักษาสภาพป่าของชุมชน ควรส่งเสริมการรวมกลุ่ม สร้างกองทุนระดับชุมชน การส่งเสริมให้มีการ “ทำประกันเงินกู้ยืม” “รูปแบบเงินออม” เช่น การออมด้วยการปลูกไม้ยืนต้น

ควรมีการส่งเสริมให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนประเภทของผลผลิตเกษตร โดยให้เป็นไปตามความเหมาะสมของพื้นที่และโอกาสทางการตลาด โดยเฉพาะด้านไม้ผล หรือเปลี่ยนเป็นการปลูกไม้ยืนต้นที่สามารถสร้างรายได้ตลอดทั้งปี สำหรับเกษตรกรที่มีอายุมากมีทักษะและประสบการณ์กับอาชีพเดิมอย่างพืชไร่และไม้ผล ควรมีการส่งเสริมอาชีพทางเลือกใหม่ที่สอดคล้องกับทักษะและประสบการณ์เดิม เช่น พืชผักปลอดภัย พืชผักโรงเรือน ปศุสัตว์ ประมง เป็นต้น

หรือมีการส่งเสริมให้มีการใช้เทคโนโลยีและนวัตกรรมการผลิตที่เหมาะสม ในกลุ่มที่การขาดที่ดินทำกิน หรือที่ดินทำกินน้อย ควรใช้ที่ดินนั้นในการปลูกพืชที่มีราคาสูง มีความประณีตในการผลิต เช่น การทำเกษตรอินทรีย์ การปลูกพืชในโรงเรือน เป็นต้น

ในการผลิตพืชไร่ อาจส่งเสริมการรวมกลุ่ม (และ/วิสาหกิจ) แล้วทำการผลิตในลักษณะแปลงใหญ่ที่ใช้เทคโนโลยีช่วยในการผลิต เช่น เครื่องจักรกล ระบบการให้น้ำ เป็นต้น เพื่อแบ่งปันต้นทุนการผลิต ขณะเดียวกันก็เพื่อได้ปริมาณผลผลิตที่คุ้มกับต้นทุนการขนส่งไปจำหน่ายเอง ณ ตลาดปลายทาง ควรส่งเสริมความเป็นไปได้ของการปล่อยเช่าที่ดินเพื่อทำเกษตรแปลงรวม โดยเฉพาะพื้นที่เพาะปลูกขนาดเล็กและอยู่นอกเขตชลประทาน อาจให้มีการรวมแปลง (โดยเฉพาะที่ดินขนาดเล็ก) และปลูกพืชโดยมีการวางแผนและจำแนกการปลูกพืชตามโซน เมื่อสามารถรวมกลุ่มแปลงใหญ่แล้ว ควรมีการวางแผนการผลิตและการจัดการร่วมกัน เพื่อเชื่อมโยงเกษตรกรรมแปลงเล็กแปลงน้อยให้มีขนาดที่สามารถรองรับเทคโนโลยีและการจัดการการผลิตใหม่ ๆ โดยอาจมีคณวิญญูหมุ่สาวเป็นผู้ให้บริการ (Service provider) หรือผู้ประสานงานภายในชุมชน

ในการส่งเสริมการผลิตทางการเกษตรควรเลือกกิจกรรมการผลิตที่สามารถส่งเสริมได้ตลอดห่วงโซ่อุปทาน (Supply chain) เพื่อให้เกิดความต่อเนื่องในการสร้างมูลค่าเพิ่มที่มาจาก การแปรรูปและการมีตลาดรองรับที่แน่นอน เช่น กรณีไก่พื้นเมืองที่ต้องส่งเสริมตั้งแต่การผลิตลูกไก่ การเลี้ยงไก่ขุน การชำแหละ การแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ต่างๆ จนถึงการทำตลาดทั้งภายในชุมชนที่เป็นตลาดท้องถิ่น (รองรับที่แน่นอน) และนอกชุมชนที่ต้องอาศัยการพัฒนามาตรฐาน

ในหลายจังหวัดมีข้อจำกัดในเรื่องของต้นทุนโลจิสติกส์ที่สูงกว่าพื้นที่อื่นๆ ซึ่งเป็นหนึ่งในเงื่อนไขที่ทำให้ต้องมีผลผลิตที่เพียงพอต่อการขนส่ง ดังนั้นภาครัฐจึงควรการสนับสนุนส่งเสริมให้เกิดร้านค้าชุมชนและ/แหล่งรวบรวมผลผลิตภายในชุมชนเพื่อเป็นศูนย์กลางติดต่อและขายผลผลิตให้กับผู้รับซื้อภายนอก นอกจากนี้จากการขยายตัวของธุรกิจส่งของและการเปลี่ยนพฤติกรรมของผู้บริโภคที่หันไปสั่งซื้อของทาง online มากขึ้น ภาครัฐควรพัฒนา platform ร้านค้าอิเล็กทรอนิกส์ สำหรับให้ชุมชนค้าขายผลผลิตบางประเภททั้งภายในพื้นที่ ชุมชน/ต่างอำเภอ/ต่างจังหวัด เพื่อขยายตลาดให้กว้างมากขึ้น

10.2 แนวทางการเพิ่มความสามารถการจัดการการเงินของเกษตรกร

โดยเพิ่มการสร้างวินัยทางการเงินในตนเอง โดย การปรับวิธีคิดเกี่ยวกับการออม การออมในกลุ่มออมทรัพย์/กองทุนชุมชน การสร้างเสริมพฤติกรรมการออม เช่น การสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง การวางแผนทางการเงิน ซึ่งรวมการทำ “บัญชีครัวเรือน” และอาจมีการจัดทำหลักสูตรการวางแผนทางการเงินให้แก่เกษตรกร และให้มีการอบรมเชิงปฏิบัติการ และให้หลักคิดการวางแผนทางการเงินให้แก่เกษตรกรเพื่อให้เกษตรกรสามารถวางแผนให้ครัวเรือนมีรายได้ตลอดทั้งปี รวมถึงให้เกิดวิสัยทัศน์เกี่ยวกับการสร้างรายได้เพื่อใช้ในวัยเกษียณ

10.3 แนวทางการจัดการหนี้ของสถาบันการเงิน

ในส่วนของสถาบันการเงิน อาจมีการพิจารณาปรับลดอัตราดอกเบี้ยเงินกู้ของกองทุนชุมชน และ ควรมีการพิจารณาแก้ไขปัญหานี้สินครัวเรือนเกษตรกรแบบเจาะจงกลุ่ม เช่น กลุ่มที่ยากจน/มีหนี้มาก ควรพิจารณาตามลักษณะและระดับของปัญหาและความเดือดร้อน สถาบันการเงินควรเพิ่มช่องทางและปรับวิธีการสื่อสารกับเกษตรกรให้เข้าใจง่าย ควรมีการประชาสัมพันธ์ข้อมูลด้านต่างๆ อย่างครบถ้วนเพื่อใช้ประกอบการตัดสินใจของครัวเรือนเกษตรกร เช่น การประชาสัมพันธ์ให้ครัวเรือนให้ความสำคัญกับการชำระหนี้เงินต้น และเข้าใจถึงระบบประกันภัยผลผลิตทางการเกษตร ทั้งการประกันภัยขั้นพื้นฐานและประกันภัยส่วนเพิ่ม โดยแบ่งตามระดับความเสี่ยง

สถาบันการเงินควรพิจารณาให้กู้ตามศักยภาพการหารายได้ของเกษตรกรมากกว่าตามมูลค่าของหลักทรัพย์ที่นำมาค้ำประกัน ในหลายกรณี เมื่อเกษตรกรมีปัญหาการชำระหนี้ สถาบันการเงินควรปรับปรุงเงื่อนไขการผ่อนปรนการชำระ แต่ไม่ใช่การพักชำระหนี้ ควรขยายงานด้านการรวมทุกสัญญาหนี้ของเกษตรกรให้เหลือเพียงสัญญาเดียวและมีระยะเวลาชำระคืนให้ยาวขึ้น ควรพิจารณาเงินกู้จากแหล่งอื่นๆ ของเกษตรกรประกอบการทำสัญญาเงินกู้งวดต่อไป

สถาบันการเงินควรมีการพัฒนาผลิตภัณฑ์ทางการเงินสำหรับรายย่อย (Micro Finance) ให้มีความหลากหลายมากขึ้น ทั้งด้านการประกันภัยและการออม มากกว่าการมุ่งเน้นด้านสินเชื่อเพียงอย่างเดียว ผลิตภัณฑ์ทางการเงินด้านการประกันภัย (Micro-insurance) ผลิตภัณฑ์ทางการเงินด้านการออมทั้งระยะสั้นและ

ระยะยาว สำหรับการออมระยะยาวนั้น จากการศึกษาที่เกษตรกรแต่ละคนเข้าร่วมเป็นสมาชิกกองทุนฌาปนกิจทั้งในระดับหมู่บ้าน ระดับตำบล และมีบางครัวเรือนที่เข้าร่วมกองทุนในระดับจังหวัด แสดงให้เห็นถึงศักยภาพในการออมของเกษตรกรในระดับหนึ่ง หากมีการสื่อสารประชาสัมพันธ์มากขึ้น จะส่งผลให้ระดับการออมในระบบสถาบันการเงินของเกษตรกรเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการออมแบบที่มีเงินปันผล

เอกสารอ้างอิง

- Ando, A., and F. Modigliani, 1963, "The 'life-cycle' hypothesis of saving: aggregate implications and tests." **American Economic Review**, 53(1), 55–84.
- Friedman, M. 1957. "The Permanent Income Hypothesis". **A Theory of the Consumption Function**. Princeton University Press.
- กวิณ มุสิกกา, สุชนนี เมธิโยธิน และบรรพต วิภูธรราช. 2562. "แนวทางการบริหารหนี้สินเกษตรกรไทย." **วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร**. 7(1): 111-125.
- ชนิษฐา วนะสุข, จุฬารัตน์ ไชยะโก, และภาวนิศร์ ชั่ววัลลี. 2557. **หนี้ครัวเรือนกับเศรษฐกิจภาคใต้**. ธนาคารแห่งประเทศไทย.
- จากรุวรรณ บุญสมบัติ. 2557. "บัตรสินเชื่อเกษตรกร ช่วยเหลือ หรือ สร้างหนี้สินให้เกษตรกร." บทความโครงการเศรษฐกิจทัศน์ ธนาคารแห่งประเทศไทย
- จิรัฐ เจนพิงพร, วิษณุ อรรถวานิช, โสมรัศมี จันทร์รัตน์ และบุญฤดีดา เสี่ยงมนตร. 2562. "พลวัตการทำเกษตรไทย และนัยต่อผลตอบแทนและความเสี่ยงของครัวเรือนเกษตรกร." สถาบันวิจัยเศรษฐกิจป๋วย อึ๊งภากรณ์. 14 (มิถุนายน): 1-15.
- ชญานี ชวะโนทัย และสฤณี อาชวานันทกุล. 2562. พฤติกรรมและสถานการณ์ทางการเงินของครัวเรือนที่มีปัญหาหนี้สิน. รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) และมูลนิธิธิดา (Local Act).
- เดชรัตน์ สุขกำเนิด. 2562. "ภาคการเกษตรไทยในเงา คสช. 2 มีนาคม 2562." [ระบบออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://ilaw.or.th/node/5192>. สืบค้นเมื่อ 17 ตุลาคม 2562.
- นราพงศ์ ศรีวิศาล, วาสิณี จันทร์ธรร, อาชวี ปวีณวัฒน์, และไพโรส อับดุลเลาะห์. 2561. "มองโครงสร้างประชากรของครัวเรือน ไทยในชนบทผ่านข้อมูล Townsend Thai Monthly Survey". aBRIDGEd, 18/2018.
- ประทานทิพย์ กระมล บุศรา ลีมนิรันดร์กุล นัทธมน ธีระกุล และพีรพงษ์ ปราบริปู. 2563. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์เรื่อง การจัดการการเงินของครัวเรือนเกษตรกรในภาคเหนือตอนบนของไทย เสนอต่อสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.) ภายใต้แผนงานยุทธศาสตร์เป้าหมาย (Spearhead) ด้านสังคม คนไทย 4.0

- ภาณุวัฒน์ ห้วยหงษ์ทอง, สาธิต อติตโต และ เพียรศักดิ์ ภัคดี. 2558. “ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อหนี้ค้างชำระของเกษตรกรลูกค้า ร.ก.ส. สาขาคลองจิ่งหวัด นครราชสีมา.” **แก่นเกษตร**. (43)1: 755-758.
- มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย. 2558. โครงการศึกษาภาวะหนี้สินเกษตรกรและแนวทางการปรับปรุงศักยภาพ การดำเนินงานกองทุนในกำกับดูแลของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์. มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.
- ยรรยง ไทยเจริญ, เกียรติพงศ์ อริยปรัชญา และจิตติมา ชูเชิด. 2547. “ภาวะหนี้ครัวเรือนไทย: ความเสี่ยงและนโยบาย.” บทความประกอบงานสัมมนาวิชาการประจำปี 2547 ของธนาคารแห่งประเทศไทย. กรุงเทพฯ: ธนาคารแห่งประเทศไทย
- ฤทัยรัตน์ ดวงชื่น. 2558. ปัจจัยที่ส่งผลต่อศักยภาพการชำระหนี้ของลูกค้าเงินกู้ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ สาขาจอมบึง จังหวัดราชบุรี. วิทยานิพนธ์ บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ลลิตา บุคดา. 2559. หนี้ภาคครัวเรือนกับวัฏจักรธุรกิจไทย. การค้นคว้าอิสระ เศรษฐศาสตร์มหาบัณฑิต คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วีระชาติ กิเลนทอง. 2561. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ ชุดโครงการ “พัฒนาองค์ความรู้เศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนไทย” ระยะที่ 2 เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
- ศิวาพร ฟองทอง. 2563. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์เรื่อง การจัดการการเงินของครัวเรือนเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เสนอต่อสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.) ภายใต้แผนงานยุทธศาสตร์เป้าหมาย (Spearhead) ด้านสังคม คนไทย 4.0
- สรา ชีนโชคสันต์, สุพรีศรี สุวรรณิก และ ธนัษพร สุขสุเมฆ. 2562. “หนี้ครัวเรือนไทย: ข้อเท็จจริงที่ได้จาก BOT-Nielsen Household Financial Survey”. บทความสาขานโยบายการเงิน ธนาคารแห่งประเทศไทย, (143), 2-12.
- สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. 2563a. **ตัวชี้วัดเศรษฐกิจการเกษตรของประเทศไทย ปี 2562**. กรุงเทพฯ: สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร
- สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. 2563b. “สศค. แจงดัชนีผลผลิตเกษตรกรปี 62 อยู่ที่ระดับ 81.39 ยังพัฒนาอยู่ในระดับดี.” **วารสารเศรษฐกิจเกษตร** 66(768):5-6.

- สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. 2562. **ภาวะเศรษฐกิจการเกษตรปี 2562 และแนวโน้มปี 2563**. กรุงเทพฯ: สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร
- สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. 2561. **ตัวชี้วัดเศรษฐกิจการเกษตรของประเทศไทย ปี 2560**. กรุงเทพฯ: สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร
- สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. 2557. “การศึกษาหนี้สินของครัวเรือนเกษตรและขนาดเงินกู้ที่เหมาะสม.” เอกสารวิจัยเศรษฐกิจการเกษตร เลขที่ 121. สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. 2555. **พฤติกรรมการเป็นหนี้ของครัวเรือนเกษตร พ.ศ. 2554**. กรุงเทพฯ: สำนักงานสถิติแห่งชาติ
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. 2560. **หนี้สินของครัวเรือนเกษตร พ.ศ. 2558**. กรุงเทพฯ: กระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม.
- สิรภพ สุกันธา. 2552. ปัญหาภาระหนี้สินเกษตรกร กรณีศึกษา หมู่บ้านหนองหล่ม หมู่ 22 ตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สุกานดา กลิ่นขจร และนรรจ์ฐ์ รื่นกวี. 2556. **ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อภาระหนี้สินของเกษตรกร จังหวัดนครราชสีมา กรณีศึกษาอำเภอด่านขุนทด และ อำเภอโนนสูง**. ศูนย์กลางมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสาน.
- สุธิดา สองสีดา. 2548. การจัดการหนี้ของครัวเรือนชนบท จังหวัดขอนแก่น. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตร มหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาการ พัฒนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- โสภรค์มี จันทร์ตัน, วิษณุ อรรถวานิช, ภูมิสิทธิ์ มหาสุวีระชัย, กรรณิการ์ ธรรมพานิชวงศ์ และ จิรัฐ เจนพิงพร. 2562. “ภูมิทัศน์ภาคเกษตรไทย จะพลิกโฉมอย่างไรสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน?” บทความประกอบงานสัมมนาวิชาการประจำปี 2562 ของธนาคารแห่งประเทศไทย. กรุงเทพฯ: ธนาคารแห่งประเทศไทย
- โสภรค์มี จันทร์ตัน, วิษณุ อรรถวานิช, และบุญธิดา เสงี่ยมเนตร. 2561. “จุลทรรศน์ภาคเกษตรไทยผ่านข้อมูลทะเบียนเกษตรกรและสำมะโนเกษตร”. aBRIDGED, 9/2018.
- อัครพงษ์ อั้นทอง และ นิรันดร์รักษ์ ปาทาน. 2563. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ เรื่อง สภาพเศรษฐกิจและภาระหนี้สินของครัวเรือนเกษตรบนพื้นที่สูง จังหวัดน่าน เสนอต่อสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.) ภายใต้แผนงานยุทธศาสตร์เป้าหมาย (Spearhead) ด้านสังคม คนไทย 4.0

สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ

แผนงานยุทธศาสตร์เป้าหมาย (Spearhead)
ด้านสังคม คนไทย 4.0

www.khonthai4-0.net
Facebook: คนไทย 4.0

หน่วยบริหารจัดการและส่งมอบผลลัพธ์ (ODU) แผนงานคนไทย 4.0
คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
เลขที่ 239 ถ.ห้วยแก้ว ต.สุเทพ อ.เมือง จ.เชียงใหม่ 50200
E-mail: project.khonthai4.0@gmail.com
